17296

LATINSKA VJEŽBENICA

ZA

ČETIRI GORNJA RAZREDA GIMNAZIJSKA.

SASTAVIO

STJEPAN SENC

PROFESOR KR. GORNJOGRADSKE GIMNAZIJE ZAGREBAČKE.

I. DIO.

ČLANCI ZA PRIJEVOD.

UKORIČENA STOJI 3 KRUNE.

ZAGREB.

TROŠKOM I NAKLADOM KR. HRV.-SLAV.-DALM ZEMALJSKE VLADE.

1899.

Ova se knjiga ne smije skuplje prodavati, nego za cijenu naznačenu na prednjoj strani.

Gdje je što?

A.

Dio I.

za V. razred.

Broj		Strana
1.	Kakvi su Rimljani bili u najstarija vremena. 2 dijela.	3
2.	Kako su se mijenjali običaji starih Rimljana.	3
3.	Kojim se dobrim svojstvima narod rimski podigao. 2 dijela.	4
4.	O sreći rimskoga naroda.	5
5.	Enejin dolazak u Italiju. 3 dijela.	5
6.	Askanije osniva Albu Longu. 2 dijela.	7
7.	Osnutak Rima i smrt Remova. 2 dijela.	7
8.	Uredbe kralja Nume Pompilija. 2 dijela.	8
9.	Smrt kralja Tula.	9
10.	Kako je Rim za kraljevanja Anka Marcija narastao.	10
11.	Rimski kralj Tarkvinije Prisko. 2 dijela.	10
12.	Servije Tulije.	11
13.	Smrt Servija Tulija, 2 dijela.	12
14.	Lucije Tarkvinije s pravom se zove Oholi. 3 dijela.	13
15.	O stanju rimske države poslije kako su kraljevi protjerani.	13
16.	Brut i Kolatin.	14
17.	Publije Valerije. 2 dijela.	15
18.	Primjer rimskogo junaštva. 2 dijela.	16
19.	Gaj Mucije Scevola.	17
20.	Klelija.	18
21.	Bitka kod regilskoga jezera.	19
22.	Rat s Volščanima. 2 dijela.	19
23.	Udovi tijela. 2 dijela.	21
24.	Iz kojih su razloga postavljeni narodni tribuni.	22
25.	Kako su Gali Rim osvojili. 6 dijelova.	22
26.	„Juppiter Pistor“.	25
27.	Decije Mus zavjetuje se u bici na Vezuvu podzemnim bogovima. 2 dijela.	25
28.	Uzroci prvomu punskomu ratu. 3 dijela.	26
29.	Hanibalova zakletva.	27
30.	Je li Hanibal s Rimljanima na svoju ruku ratovao. 2 dijela.	28

Broj		Strana
31.	Uzeće Sagunta	29
32.	Hanibal slobodi svoje vojnike prije prijelaza preko Alpi	29
33.	O prvoj susreći s Rimljanima. 2 dijela	30
34.	Scipionov govor vojnicima prije bitke na Ticinu	32
35.	Hanibalov govor vojnicima prije bitke na Ticinu	31
36.	Kolike su nevolje potekle iz bitke na Trebiji	32
37.	Bitka kod trazumenskoga jezera. 2 dijela	32
38.	Kako su divnu hrabrost Rimljani pokazali poslije krvavoga poraza kod Kane	33
39.	Odnošaj bogova prama ljudima kod Homera. 3 dijela	34
40.	Ugled pjesnika u Homerovo doba	36
41.	Grčki rapsodi. 3 dijela	36
42.	Trojanski rat	38
43.	Junaci trojanskoga rata	39
44.	Agamemnon	89
45.	Menelaj	39
46.	Ahilej	40
47.	Ulikso i Terzit. 2 dijela	40
48.	Patroklo	41
49.	Nestor	42
50.	Kralj Prijam	43
51.	Hektor	43
52.	Paris ili Aleksandar	43
53.	Eneja	44
54.	Nema potpune sreće na zemlji	44
55.	Heziod. 3 dijela	45
56.	Ksenofon. 4 dijela	47

Dio II.

za VI. razred.

1.	Značaj naroda rimskoga. 2 dijela	51
2.	Patria potestas u Rimljana. 2 dijela	52
3.	Cineja i Pir. 4 dijela	53
4.	Agatoklo. 3 dijela	55
5.	Govor Regulov u rimskom senatu. 5 dijelova	56
6.	Snaga ljudskoga duha	59
7.	Krivo se mnogi tuže na usud	59
8.	Kraljevina Numidija. 2 dijela	60
9.	Kakav je bio Masinisa	61
10.	Micipsa i njegovi sinovi. 2 dijela	61
11.	Otkud je Jugurta rimski duh vremena saznao. 2 dijela	62
12.	Pismo. 2 dijela	63

Broj		Strana
13.	Glava optimata L. Opimije. 3 dijela	64
14.	Iz kojih je uzroka narod rimski na Jugurtu zaratio 2 dijela	65
15.	Lucije Bestija. 3 dijela	66
16.	Marko Emilije Skauro. 3 dijela	68
17.	Narodni tribun Gaj Memije. 3 dijela	69
18.	Kvint Cecilije Metel Numidik. 4 dijela	70
19.	Kako se Marije prije svoga prvoga konzulata vladao. 4 dijela	72
20.	Sulino junaštvo	74
21.	Kako je Marije rat s Jugurtom završio. 2 dijela	74
22.	Jugurtu predaju Mariju	76
23.	Konac Jugurtin	77
24.	Ti se usuđuješ ubiti C. Marija	77
25.	Ljudski je usud loman i promjenljiv te se lako okrene u protivni	77
26.	Kako je u doba L. Sergija Katiline plemstvo bilo pokvareno. 2 dijela	77
27.	Kakav je čovjek bio L. Sergije Katilina. 2 dijela	78
28.	Ciceron govornik. 2 dijela	79
29.	Zašto je Ciceron prvi govor protiv Katiline besjedio	80
30.	Ciceronovo pismo na Atika	80
31.	Ciceronovo pismo Terenciji	81
32.	Konac Pompejev. 2 dijela	82
33.	Vi ste otpušteni, građani!	82
34.	Dionizije, tiran sirakuski. 2 dijela	82
35.	Čudan san	83
36.	Cecilija Metela	84
37.	Znamenja prije umorstva Cezarova	84
38.	Brutov govor Rimljanima poslije umorstva Cezarova. 2 dijela	84
39.	I mi opraštamo dužnicima našim. 4 dijela	85
40.	Periklo. 2 dijela	87
41.	Kleon 3 dijela	88
42.	Herodot. 3 dijela	89
43.	Zašto se Herodot zove otac povjesti	90
44.	O pobožnosti starih naroda. 3 dijela	91
45.	Kralj Darije i filozof Demokrit. 3 dijela	92
46.	O postojanstvu	94
47.	Aristotel i njegovi učenici	94
48.	Korist dobre odgoje. 2 dijela	95
49.	Aleksandar i Hanibal	96
50.	Krjepost je najveće dobro. 2 dijela	96

Dio III.

za VII. razred.

1.	Stari latinski i stari rimski zakon. 3 dijela	101
2.	O sustavu rimskoga zakona	102

Broj		Strana
3.	Nastojanje oko lijepih umjetnosti i nauka mnogo vrijedi za oplemenjivanje značaja.	103
4.	Hortenzije i Ciceron. 2 dijela.	103
5.	Parnica Seksta Roscija 3 dijela.	104
6.	Zašto se govor za Roscija i nama toliko sviđa.	105
7.	Je li ratarstvo hvale vrijedno. 2 dijela.	106
8.	Zakonski prijedlog Manilijev. 2 dijela.	107
9.	Ciceronova Pompejana. 3 dijela.	108
10.	Mitridatov govor pred vojskom. 2 dijela.	110
11.	Kad se Ciceron popeo na vrh svoje sreće. 5 dijelova.	111
12.	O Ciceronovu govoru za pjesnika Arhiju. 2 dijela.	113
13.	Kako su Rimljani sudili o zanimanju krasnim umjetnostima i naukama.	115
14.	Što vrijede nauke za praktični život.	115
15.	Carmine fit vivax virtus.	116
16.	O Dejotaru. 2 dijela.	119
17.	Ciceronov govor za Milona. 5 dijelova.	117
18.	Ciceronove filipike.	121
19.	Čuvaj se laskavaca!	121
20.	Smetnje u prijateljstvu.	122
21.	Što tvrdica misli o prijateljstvu.	122
22.	Što vrijedi prijateljstvo.	123
23.	Granice prijateljstva.	123
24.	Stari i novi prijatelji.	123
25.	Čistoća prijateljstva.	124
26.	Obrana starosti. 7 dijelova.	127
27.	Cezar i Katon. 2 dijela.	127
28.	Ciceron i Brut. 2 dijela.	128
29.	Marko Brut. 3 dijela.	129
30.	Ciceronova smrt. 3 dijela.	131
31.	Pohvalan govor na Cicerona, govoren od jednoga staroga Rimljanina.	133
32.	Nešto o Ciceronovoj filozofiji. 2 dijela.	133
33.	Razlaže se, koliku korist mladež naša iz Ciceronovih djela može vući. 3 dijela.	134
34.	Najljepši dijelovi Vergilijeve Eneiđe. 3 dijela.	136
35.	Nešto o mladosti Demostenovoj. 2 dijela.	138
36.	Što bi se bilo dogodilo, da su Rimljani zavojštili na Aleksandra Velikoga. 5 dijelova.	139
37.	Tri prijatelja.	141
38.	O biću zakonâ.	142
39.	Summum ius summa iniuria.	142
40.	Ustrpljenje	143
41.	Smetnje u našem radu.	143
42.	Prava dobra.	144
43.	Koliko vrijedi vrijeme.	144
44.	Maternja ljubav.	144

Dio IV.

za VIII. razred.

Broj		Strana
1.	O zvanju Sokratovu. 6 dijelova.	149
2.	Sokrat posljednji put govori sudijama.	15
3.	Sokratova smrt. 2 dijela.	152
4.	Rimska uprava za slobodne republike i pod carevima.	153
5.	Propast Rima. 3 dijela.	153
6.	Rimski car Oktavijan August. 2 dijela.	155
7.	Marko Vipsanije Agripa. 2 dijela.	157
8.	O ratovima za vladanja Augustova.	157
9.	Kako je u Augustovo doba rimska književnost cvala. 3 dijela.	158
10.	Gaj Cilnije Mecena 2 dijela.	160
11.	Monumentum Ancyranum. 2 dijela.	161
12.	Car Tiberije. 4 dijela.	162
13.	Plemeniti Germanik. 4 dijela.	164
14.	Kalpurnije Pizon i Gnej Sencije.	168
15.	Nagla propast Sejanova. 3 dijela.	168
16.	Smrt cara Tiberija.	170
17.	Sudbina Agripine i njezine djece. 2 dijela.	171
18.	Plutarh. 2 dijela.	172
19.	Gaj Plinije Cecilije Sekund.	174
20.	Velikodušnost Vespazijanova.	174
21.	Car Tit.	175
22.	O tempora, o mores! 2 dijela.	175
23.	Dioklecijan. 5 dijelova.	176
24.	Smrt Probova. 2 dijela.	179
25.	Cezar.	180
26.	Salustije. 2 dijela.	181
27.	Osobita dobrota Augustova prama Horaciju. 2 dijela.	182
28.	Tit Livije. 3 dijela.	183
29.	Pjesnik Ovidije. 3 dijela.	185
30.	O životu i književnim djelima Kornelija Tacita. 5 dijelova.	187
31.	Odlikuje li se Tacit doista historijskom vjernošću i ljubavlju istine. 5 dijelova.	190
32.	Zašto Grci Rimljanima prednjače u književnosti. 2 dijela.	193

A.

Dio I.

za V. razred.

Br. 1. Kakvi su Rimljani bili u najstarija vremena.[1]

I.

U sredini dražesne zemlje, koja se zove Italija, nastavaše otprije slavni i moćni[2] narod Rimljana, koji su gotovo ratoborniji i na oružju vještiji bili od Spartanaca. No svi su oni[3] vjerovali, da su sinovi Marsa, kojemu se nitko opirati ne može[4] bez kazne.[5] Ratna se hrabrost u njih osobito cijenila.[6] Tim postade ćud njihova nešto[7] tvrda i ohola, te su jednako mislili na rat. Uzdajući se[8] u se i u svoje bogove iđahu junački u boj. Ako bi bili potisnuti,[9] svagda bi[9] navalili novim silama te ne bi mirovali prije, dok protivnika ne savladaju. Tako im pođe za rukom,[10] te najprije pokoriše izokolne narode. A 500 godina poslije sagrađenja Rima sva je Italija bila u njihovoj vlasti.

II.

Ali tim međama oni nijesu bili zadovoljni, već prijeđoše preko mora te osvojiše veliki[1] i bogati[1] otok Siciliju, pak Afriku i najposlije Aziju. U koje se vrijeme Krist rodio, u ono[0] su bili vlast stekli gotovo nad čitavom zemljom. U miru pak bješe glavni posao starih Rimljana ratarstvo, koje također treba držati za vježbu ratnu. Jer tajati se ne može, da ono ljude jači i protiv teškoća svake ruke utvrđuje. Ali stari Rimljani ne ostavljahu kao Spartanci ratarstvo robovima; barem u najstarija vremena upravljahu i najodličniji građani plugom.[2] I doista[3] se dogodilo, te su gdjekojega pozvali u grad, da bi vojsci bio čelovođa.

Br. 2. Kako su se mijenjali običaji starih[1] Rimljana.

Dok su Rimljani vlast svoju na sve strane svijeta širili, sve je više[2] unutrašnja snaga[3] njihova padala. Jer oni stari, prosti običaji, po kojima je ta država od najmanje bila postala najveća, izginuše, otkad se Rimljani s azijatskom[4] rasipnošću upoznaše.

NB. 0 = ne treba prevesti!

*

Golemim plijenom i velikom porezom, koja se iz pokorenih zemalja u Rim donosila, bijahu građani glavnoga grada vrlo obogatili te mogahu svakoj strasti ugoditi. Dok su njihovi djedovi u znoju lica svoga[5] plug[6] vodili, mislili su oni[7] na rasipnost i svako zlo. Ratarstvo izgubi u slobodnih ljudi cijenu te bi ostavljeno robovima. Nitko više[0] ne hćaše da radi, svaki da uživa;[8] svaki nastojaše, da bi obogatio i što ugodnije živio, pa tako postaše Rimljani slab i trošan narod. Najposlije ne mogahu navalama surovih, ali neiskvarenih naroda, koji na međama njihove[0] države nastavahu, odoljeti i više nego tisuću godina, otkako je osnovano, propade carstvo rimsko.

Br. 3. Kojim se dobrim svojstvima[1] narod rimski podigao.[2]

I.

Narod je rimski veliku vlast svoju ponajviše postigao ratnom vrlinom, stalnošću i ustrajnošću. Već stari rimski pjesnik Enije naziva narod rimski jačim[3] u ratovanju nego mudrovanju.[4] I doista[5] je oružanom silom toliku moć i tolik ugled stekao, te se sav svijet gospodstvu njegovu pokoravaše. Ništa Rimljani nijesu manje mogli da podnose[6] od one: Jao pobijeđenima! Onolikoga poraza, što su ga Rimljani kod Kane pretrpjeli, jedva bi koji drugi narod preživio. Kad su u najvećoj nevolji[7] za[0] drugoga punskoga rata Latini iskali, da im se potpuno građansko pravo dade, odbio ih je senat. Sa Hanibalom se nijesu pogađali, dok je bio u Italiji, i koji bijahu iz bitke kod Kane pobjegli, biše do konca rata iz Italije protjerani. Terencija Varona, koji je nepromišljenošću skrivio, te je čitava rimska vojska kod Kane izginula, primi senat na povratku[8] prijazno i pohvali ga, što o sreći države nije očajao. Ukratko,[9] ratna je vještina Rimljanima pribavila gospodstvo nad čitavim svijetom.

II.

Ako, veli neki rimski pisac, dvije stvari čovjeka u Rimu do najvećih časti mogu uzvisiti, vještina vojvodska[1] i vještina govornička, nema sumnje, da je ratna slava svagda više vrijedila od rječitosti. Da bi pak narod rimski gospodstvo nad čitavim svijetom trajno[2] sačuvao, trebalo[3] je da u njega ima[4] još i drugih dobrih svojstava. I doista je u Rimljana osim toga, što su znali

pobijediti, bilo silne velikodušnosti i postojanstva. Oni su sve ostale narode i iste Atenjane u miru i ratu prestigli mudrošću te pokazivahu[5] pobijeđenima blagost i smilovanje. K tomu dolazi,[6] da su Rimljani svagda pokazivali živu[7] želju za radom,[8] tako, da ni u ratu ili u najvećim pogiblima najsitnijih stvari nijesu zanemarivali. Može se dakle s pravom reći,[9] da su Rimljani duhom, vještinom i postojanstvom sve narode pod svoju vlast skučili.

Br. 4. O sreći rimskoga naroda.

Rimljani bijahu uvjereni, da su isti[1] bogovi gradu njihovu kumovali.[2] Rim je sebi Jupiter, preblagi i svemogući, za sijelo bio odabrao. U takoj blizini[3] bogova nije ni sreća mogla[4] biti daleko.[5] I doista je sreća naroda rimskoga bila stalna, osobito onda, kad je država pala u najveću nevolju. Kad je etrurski kralj Porsina gradu prijetio, pošlje sreća Horacija Kokla za spasitelja. Ona je Aleksandra Velikoga od obale italske odbijala te je učinila, da je narod rimski najveće pogibli preživio. Zato su u Rimu najviše štovali boginju sreće, kojoj su mnoge hramove i žrtvenike podigli. Povjesničar Plutarh[6] napisao je knjigu „o sreći rimskoga naroda“, u kojoj veli ovo: „Sreća je Asirce i Perzijance ostavila, hitrom je nogom kroz Macedoniju projurila, nekoliko je godina sjela na prijestolje u Egiptu i Siriji, Kartažane je na kratko vrijeme uzvisila, a najposlije, kad je došla do Tibera te se primakla k Palatinu, tad istom skine krila te odluči, da se u Rimu trajno nastani.“[7]

Br. 5. Enejin dolazak u Italiju.

I.

Kad Grci bogati i mogući[1] grad Troju nakon desetogodišnjega podsjedanja osvojiše i većina stanovnika od[0] mača i ognja izgibe, pođe junaku[1] Eneji, koji se bješe negda do[2] Hektora najhrabrije za svoju postojbinu borio, za rukom, da s penatima sebe i svoje spase i lađom pobjegne. Nakon mnogoga i dugoga potucanja po Sredozemnom moru, koje ga je zanijelo u Grčku, Siciliju, Afriku i Italiju, pristane najposlije sedme godine u Laciji. On se dakle malo poveze uz rijeku[3] Tiber, napravi òkô i stane[4] plijeniti izokolne krajeve, gdje je kraljevao kralj Latin,

koji nastavaše u Laurentu. Tad ovaj iz grada i sa sela[5] skupi momčad i krene na Eneju. No kad se vojske već u bojni red jedna protiv druge poređaju[6] te bi trebalo[7] znak dati za boj, iziđe Latin s pratnjom[8] svojih plemića pred svoju vojsku[9] i pozove čelovođu tuđinaca na dogovor. Eneja dođe i očituje, tko je.

II.

Diveći se u velike[1] Trojancima i njihovu vođu, za kojih slavu već bijaše čuo, pruži mu Latin desnicu te mu ponudi mir i prijateljstvo. I bi uglavljen tako tijesan savez između knezova i naroda, te je Eneja Latinovu kćer Laviniju dobio[2] za ženu i osnovao grad, kojemu na čast svoje žene dade ime Lavinije. Ali naskoro zaprijeti nova i teška pogibao. Već je naime prije jednom[0] Lavinija Turnu, knezu rutulskomu, bila obećana. Od ljutine,[3] što je mjesto njega odabran[4] tuđinac, udari[5] u očito nasilje. Zametne se bitka, iz koje jedni i drugi[6] iziđoše snuždeni. Jer dok su Rutulci na vrat na nos[7] stali bježati,[8] izgubiše neprijatelji u boju Latina. Sramotu toga poraza držaše Turno za odveć veliku,[9] nego da bi od rata odustao. Zato se obrati na najveća izokolna plemena, Etruščane, kojih slava od Alapa do sicilskoga tjesnaca svu Italiju bješe napunila.

III.

U njih baš[1] u ono doba kraljevaše u bogatom[2] gradu Ceri blizu mora[3] kralj Mezencije, koji je već i sam sa zavišću gledao, gdje novi grad raste, te se za isto svoje[4] kraljevstvo bojao. On se dakle rado odazove Turnu. No kadšto postojanstvo pokazuje,[5] u nesreći ne dat se smutiti,[6] pa tako je i Eneja, koji poslije smrti Latinove bješe postao kralj, tako malo[7] klonuo duhom, te se nadao, da baš sad[8] buduću veličinu kraljevstva može učvrstiti. Da bi obadva naroda još[0] tješnje u jedan združio, nadjene im zajedničko ime Latini. Zato se oni među sobom natjecahu u ljubavi i vjernosti prama njemu tako, te je ne samo navalu neprijateljsku nebojazno od zidova suzbio, već je i svoje čete u otvoreno polje[0] izveo. Bitka, koja se zatim zametnula, bješe istina za Latine povoljna, ali ta je pobjeda stajala glave[9] njihova ljubljenoga vođa Eneje, koga od sad kao Jupitera Indigesa štovahu.[10]

Br. 6. Askanije osniva Albu Longu.

I.

Poslije Enejine smrti sačuvano bi njegovu sinu Askaniju, koji još nije bio punoljetan,[1] razboritošću materinom kraljevstvo, što ga je od oca baštinio,[2] neokrnjeno. Kad je sam došao na vladu i Lavinije mnoštvo stanovnika nije mogao da obuhvati, ostavi on taj grad materi i osnuje navrh[3] albanske gore nov grad, gdje je sebi sagradio kraljevsku polaču.

Taj je grad koje u čem[4] veoma zgodno[5] ležao. Prama jugu su visjele visoke i strmenite pećine, koje su s te strane neprijateljima[6] branile pristup; a na sjeveru je brežuljak u albansko jezero padao tako strmenito,[7] te je od ljudske ruke[8] lako postao nepristupan. Tako bijahu neprijateljima samo dva uska ulaza od istoka i zapada otvorena, koja su se lako mogla braniti. Posred njih se protezao novi grad dosta dug po gori, po čemu je i dobio ime Longa Alba.

II.

Na tom zgodnom mjestu mogaše vlast Enejinih potomaka da se sve više[1] razvije. Široka naime ravnina, po kojoj[2] je Lacija dobila[3] ime, bijaše osobito prikladna[4] za gradsko naselje.[5] S tri strane gorama zatvorena bijaše od oštrih vjetrova zaklonjena i samo na zapadu prama moru otvorena, otkud će toplo sunce[6] i čist zrak dobijati,[7] te je tako velikim dijelom bila plodna. Kako[8] su toga radi naseljenici zavist grabljivih razbojnika budili, tako je[0] od straha neprijateljskoga došlo do toga,[9] te su gradovi, što je više moglo biti, osnivani na brežuljcima i drugim zgodnim mjestima pa su učvršćivani bili tvrdim zidovima. Najposlije sklopiše ti gradovi, iskustvom i nevoljom upućeni, među sobom savez, koji je najviše pridonio, da je promet i trgovina od dana do dana sve življa bivala.[10] Pa kako[8] je Alba prirodnim položajem ostale gradove nadvisivala, tako je[0] u neku ruku[11] bila glava savezu latinskih gradova pak je za čudo, koliko[12] je slava toga grada narasla.

Br. 7. Osnutak Rima i smrt Remova.[1]

I.

Da bi vratio milo za drago,[2] koje po kakvoći i kolikoći razložiti[3] odveć bi bilo dugo, dopusti Numitor, jedan od poto-

maka Askanijevih, svojim[0] dvjema unucima, Romulu i Remu, da osnuju grad. Množina pastira osim drugih Albanaca i Latina, koji mišljahu, da su im međe odveć[0] tijesne, pridružiše se k njima. Ali naskoro nastade među odveć častoljubivom braćom svađa, na kojem će se mjestu grad osnovati,[4] koji[5] će joj dati ime i koji će prvi[6] u njoj kraljevati. Najposlije se slože,[7] neka bogovi to[8] znamenjima riješe. Da bi dakle nebo posmatrali, pođu u gluho doba[9] Romul na palatinski, a Rem na aventinski brežuljak. Tad se, po prilici kad je sunce ishodilo, najprije[10] Remu ukaže šest, a najposlije[10] Romulu dvanaest jastrebova. Onaj mišljaše, da vrijeme, a ovaj, da broj stvar rješava.[11] O tome se obadvije strane žešće prepirahu, nego je broju prilikovalo,[12] i u ljutini[13] bit će krvi.[14] U metežu bi Rem smrtno ranjen[15] i pade. No ima ih, koji vele, da je Rem zahtjeve Romulove najposlije prihvatio te su zidove na palatinskom brežuljku počeli dizati.

II.

Bio je od starine običaj,[1] da se bogovima, kojima će se[2] gradski zidovi da posvete, prava[3] žrtva prikazuje, vô i krava u plug upregnu i dosta duboku brazdu povuku na onom mjestu, gdje će se zid zidati. Za oračem[4] bi išli ljudi,[0] koji bi izorane[5] grude zagrtali;[6] na kojem su mjestu htjeli da budu vrata, ondje bi plug podigli, jer će na ta mjesta može biti[7] poslije nešto nečastivo ulaziti ili izlaziti.[8] Kad su se zidovi zidali te su bili odveć niski, skoči Rem rugajući se bratu[9] preko njih. To je on učinio više bezbožno nego od obijesti, jer je morao pomisliti, da tim[10] podjedno[0] bogove vrijeđa. Tad podigne Romul, koji[0] srdnje nije mogao da svlada,[11] ruku na brata doskora tako ljubljenoga[12] pa ga ubije dodajući riječi: „Tako bilo svakomu, kojigod[13] zidove moje preskoči!“

Br. 8. Uredbe kralja Nume Pompilija.

I.

Sudbina kao da[1] je u najstarija vremena gradu[2] Rimu poglavito tim[3] ugađala, što je poslije svakoga ratobornoga[4] kralja, koji je spoljašnju moć države učvršćivao i povećavao, vladao[5] miroljubiv kralj, koji je unutrašnje prilike mudro uređivao[6] i tim državi novu snagu[7] pribavljao. To se osobito može reći za Numu Pompilija.

Najprije je taj mudri čovjek osobito pazio na to, da bi se u onakoj[8] državi, koja bješe silom i oružjem osnovana, spasonosne državne i vjerske uredbe i zakoni uvodili. Videći dakle, da se narod pod oružjem njima ne može priviknuti, pogotovo kad u[0] vojničkoj službi ćudi podivljaju,[9] uglavi sa svima izokolnim narodima mir i savez. Da bi to svima bilo očevidno, sagradi bogu Janu hram, koji bi se u mirno doba zatvorao,[10] a u ratno doba otvorao, te ga naskoro dade zatvoriti[11] Doslije je strah od spoljašnjih neprijatelja i oštra stega vojnička tu korist donosila,[12] te su dusi bili u strahu. U ona pak vremena, kad ništa nijesu marili za spoljašnje pogibli, mišljaše Numa, da mu valja upotrebiti sredstvo, koje na prosti narod najviše djeluje, kojemu ravnoga nema,[13] — službu božju!

Pa kako je želio, da se njegove opsežne uredbe vjerske poslije smrti njegove vjerno[14] obdržavaju, primi od njega potpun popis[15] svih bogoslužnih odredaba Numa Marcije, isti, koji se zove sin Markov.

II.

Mnogo je naš[1] Numa držao do poljodjelstva misleći[2], da sproću njega[3] nijedno nastojanje ljubav[4] k slobodi i smisao za pravdu[4] više ne hrani i priproste običaje[5] sigurnije ne čuva. Zemlju od Romula osvojenu, koja nikomu ne bijaše podijeljena, dade on siromasima, da ne bi na svoju sudbinu žalili.[6] Na granicama imanja dade postaviti međe, a da bi to imalo vidljiv znak,[7] sagradi hram boga granica „Terminus“ i boginje „Fides“.

Tim je državi dao čvrstu i trajnu podlogu, koja se ne će tako brzo uzdrmati.[8]

Kraljevao je 43 godine pa ga je narod visoko cijenio i ljubio tako isto, kako su mu se divili susjedi. Isti su bogovi voljeli Numu. Niti je buna, ni nezadovoljstvo ni glad ili druga nevolja vladu njegovu pomutila. Više nego 80 godina star umrije; sav je narod za njim plakao i pokopao ga gotovo božanskim počastima.

Br. 9. Smrt kralja Tula.

Poradi neprestanih ratova sa Sabinjanima, Latinima i Etruščanima zanemariše Rimljani bogoslužje. Već se srdnja bogova strašnim znamenjima očitovala. Na gori albanskoj padaše ka-

menje, a u Rimu bukne kuga. Ali sve to nije prkosne ćudi ratobornoga kralja moglo da okrene,[1] dok sam ne pade[2] u tešku bolest. Tad on klone duhom i pokuša, da bi tajnim vještinama Numinim Jupitera Elicija natjerao, da kaže, kako želi da se grad od grijeha očisti.[3] No budući da je on to naopako činio, udari ga Jupiter u ljutini[4] svojom munjom[5] i Tul izgori zajedno sa svojom kućom.

Br. 10. Kako je Rim za kraljevanja[1] Anka Marcija narastao.

Anko Marcije, četvrti kralj rimski, za kojega[2] povjesničari sročno kazuju,[3] da je bio sin kćeri[4] Numine, nije, pošto bi izabran, sjećajući se svojega djeda, imao prečega posla nego pobrinuti se,[5] da zanemarene vjerske obrede opet uvede.[6] Zato je obredni zakon,[7] kako ga bješe Numa uveo, na okrečitoj ploči[8] napisati i javno izložiti dao. Ali nije imao[9] dugo mira. Latini udariše na njega,[10] na što on Politoriju, Telenu i Fikanu na juriš uzme, stanovnike tih gradova u Rim presadi[11] i natjera, da se na Aventinu nasele. Kad on najposlije i na Meduliju navali, prihvati sav latinski savez rat, ali pošto se kod nestalne ratne[12] sreće izmjeničnim uspjehom[13] boj bio, pobijedi ga kralj rimski, kad je najposlije sile svoje do krajnosti upeo.[14] Zatim odsele one mnoge tisuće Latina u Rim, koji su bili drugi i novi dio rimske države. To je početak rimskih plebejaca,[15] koje je jedan rimski pjesnik nazvao narodom Ankovim.

Br. 11. Rimski kralj Tarkvinije Prisko.

I.

Za kraljevanja Ankova dođe u Rim neki Lukumo iz etrurskoga grada Tarkvinijâ. To bijaše sin Demarata iz Korinta,[1] koji od kuće protjeran pobjegao bješe u Tarkvinije. Budući da se Lukumo inostranac[3] u Tarkvinijima nije mogao dokopati časti,[4] preseli se sa svojom ženom Tanakvilom u Rim. Kad dođu[5] do Janikula, spusti se orao,[5] uzme Lukumu šešir[6] s glave te preleti s velikim krikom[7] preko kola, u kojima obadvoje sjeđahu, i metne ga opet Lukumu[8] na glavu. Tomu se znaku[9] obraduje Tanakvila držeći orla za vjesnika moći i slave. Nadajući se velikoj budućnosti[10] stignu obadvoje u Rim. Naskoro Rimljani oči svrnu[11] na

Lukuma poradi bogatstva njegova: zvahu ga po njegovoj postojbini Tarkvinije. Sreći svojoj pripomagaše, kako Livije pripovijeda, mnogo svojim prijaznim razgovorima, svojom dobrotom i prijaznošću, kojim je svojstvima narodu naskoro omilio.[12] Malo zatim[13] sprijatelji se s kraljem. Kako je ovaj Tarkvinija poznavao kao čovjeka izvrsna u miru i ratu, učini ga na samrti skrbnikom svoje djece; a poslije smrti Ankove izabere ga narod za kralja.

Tarkvinije zarati najprije na Latine. Zauzevši bogati grad Apiolu prijeđe preko Aniona i osvoji više gradova, koji bijahu pomagali Latinima. U Kolaciji, nekom gradu sabinskom, koji, pošto bi svladan, bješe molio za mir, ostavi Tarkvinije stražu i svoga bratića Egerija, koji po tom gradu poslije dobije ime Kolatin.

II.

Poslije tih ratova vrati se kralj kao pobjednik kući. Tu stane dizati[1] velike zgrade, da ne bi narod kod kuće bio mlitaviji nego na vojnici. Najznamenitiji[2] su podzemni prokopi,[3] kojima su se ljudi mnoge vijekove divili. Dolina, koja se prostirala[4] između Aventina i Palatina, bi određena za trkalište.[5] Tu biše određena mjesta za senatore i vitezove, gdje bi sebi mogli smjestiti sjedala.[6] Njih držahu[7] stupovi 12 stopa dugi. Igre, koje se ondje svake godine svetkovahu,[8] zvahu se rimske igre ili velike. Podigavši[9] tako rimsku državu u miru i ratu zaglavi[10] Tarkvinije na okrutan način. Sinovi naime Ankovi, bojeći se, da će[11] narod poslije Tarkvinijeve smrti zeta njegova, Servija Tulija, izabrati za kralja, odluče, da silom otmu[12] vladu i prije svega da uklone[13] istoga kralja. I tako dva pastira, koje bjehu sinovi Ankovi najmili, sjekirom ubiju Tarkvinija, starca od 80 godina, pošto je 38 godina kraljevao. Tanakvila zataji neko vrijeme[14] Rimljanima smrt kraljevu, da bi međutim Serviju pribavila vladu. Kad sinovi Ankovi vide, da im se namjera izjalovila,[15] pobjegnu u volščanski grad Svesu Pomeciju.

Br. 12. Servije Tulije.

U kući kralja Tarkvinija Priska življaše Okrizija, negda žena nekoga bogatoga kneza latinskoga, koja kod osvojenja Kornikula bješe pala u rimsko roblje,[1] ali[9] ju je poradi njezina plemstva

rimska kraljica od ropstva sačuvala i u svoju kuću primila. Ona je imala sina, koji se zvao Servije Tulije. Kad je taj jednom u dvorištu[2] kraljevskoga dvora spavao, počne mu[3] glava gorjeti tako, te je to čudo bilo kao[4] kakva[0] ognjena kruna. Okrizija i nekoliko slugu pritrče prestrašeni, da bi plamen gasili, ali[5] im ne davaše[6] kraljica Tanakvila, jer je spoznala volju nebesnika, koji onim ognjenim vijencem[7] navješćivahu, da će se jednom Servijeva glava kraljevskim nakitom kititi. Što je bogovima na brizi, lako se ispuni. Kad[8] Servije odraste, postane zet kralja Tarkvinija, a kad ovoga po nagovoru[9] Ankovih sinova pastiri ubiše, dođe on mjesto[0] njega[0] na prijestolje.

Br. 13. Smrt Servija Tulija.

I.

Kad Tarkvinije pomisli, da je došlo vrijeme, da svoga tasta Servija Tulija ukloni, dođe[1] u kraljevskom odijelu,[2] mnoštvom oružanih okružen,[3] na trg, sjedne na kraljevski stolac i dade preko glasnika senat pred „kralja Tarkvinija“ u vijećnicu sazvati. Senatori dođu[4] koji[5] od straha, koji zato, što su Tarkvinijevu namjeru poznavali, koji od želje, da vide,[6] što će b ti. Dok je ovaj na Servija, sina robinje, zaštitnika prostoga svijeta,[7] neprijatelja plemstva[8] žestoko udarao, nijedne pogrde ne štedeći, brže dođe kralj i stane[9] svoga zeta poradi take[10] drskosti prekoravati. Tu se zametne prepiranje, a narod dotrči, da bi kralju svojemu bio u pomoći. U tom[11] Tarkvinije staroga čovjeka brže[12] zgrabi,[13] iznese ga iz vijećnice i baci ga niz[14] stube. Zatim se vrati u vijećnicu, da bi senat na iskupu držao.[15] Pratioci se Servijevi na sve strane raspršaju, a on kao bez duše[16] bježi kući.[17] Kad dođe navrh ciparske ulice,[18] stignu ga Tarkvinijevi ljudi[19] te ga posijeku.

II.

Tulija, duša[1] te grješne[2] osnove,[3] odveze se međutim u krasnim kolima na trg, ne bojeći se ništa sakupljenoga mnoštva muških glava,[4] pozove svoga čovjeka iz vijećnice i pozdravi ga prva kao[0] kralja. Ali Tarkvinije joj zapovjedi,[5] da se brže iz vreve udalji.[6] Vraćajući se kući dođe do onoga mjesta, gdje je

njezin otac mrtav[7] ležao. Tada kočijaš prestrašen pridigne uzdice, ali bezdušna žena, od osvetnica umorenoga muža i sestre gonjena,[8] sama potjera kola preko mrtvoga tijela i ponese na točkovima i na svojim haljinama očeve krvi u svoju kuću. U kojoj se ulici taj nečuveni zločin dogodio, ona se od onda[9] zvala „zločinačka“.[10]

Br. 14. Lucije Tarkvinije s pravom se zove Oholi.

I.

Kad Tarkvinije vlast dobije u šake,[1] stane[2] upravljati po miloj volji.[3] Osobito ga je morila[4] nesita želja za morenjem. I doista najprije[5] pogubi senatore, o kojima sumnjaše, da su bili na strani[6] Servijevoj. Pa[7] kako se nije nadao, da će ljubav naroda steći, mislio je, da svako srce i ovako[8] i onako treba u strah natjerati. I tako je najposlije s pravom surovošću[9] bjesnio ne samo na one, koji mu bijahu omraziti, već na sve, kojima bi imanje mogao[10] oteti i obogatiti.

K tomu[11] se čini, da je o tome snovao, kako bi u latinskim gradovima na lukav način ustav ukinuo.

II.

Jednom pozove Tarkvinije poslanike latinskih gradova u skupštinu kod gaja Ferentine. Da bi pokazao, koliko je njegova vlast veća,[1] ostavi ih, da njega čitav dan čekaju. Pred[2] veče dođe, ali odloži stvar do sjutra.[3] Međutim se Turno iz Aricije usudio poradi zatezanja rimskoga kralja mrmlati. Zato kralj u noći dade u njegovu kuću krišom nositi oružje i tuži ga rano u jutru[4], da je jučer[5] u skupštini na sve htio da navali. Oružje, što se u kući našlo, poveća sumnju i tako bi nesrećni Aričanin na smrt osuđen, naglavce u vodu bačen i kamenje s pleterom na njega pobacano, da ne bi mogao isplivati. Ostali knezovi latinski kod toga gadnoga prizora protrnu[6] od velikoga straha te pohite jedan za drugim,[7] da bi po nagovoru Tarkvinijevu stari savez s narodom rimskim ponovili.

III.

Bilo bi na ovom mjestu opširno[1] opisivati veličanstvene gradske zgrade, koje su za kraljevanja Tarkvinijeva sagrađene „trajnije od mjedi“. U toj tolikoj mijeni, pored[2] tako jakih sila

prirodnih[3] opet su se n. pr.[4] njegovi radovi oko podzemnih prokopa za čišćenje grada[5] do dana današnjega posve čitavi sačuvali, po čemu se i to vidi, koliko ih je tisuća ruku zgotovilo. Isprva su plebejci, kako Livije veli, manje mrmlali, što su svojom rukom hramove bogova morali dizati, nego poslije, kad[6] su primoravani dizati druge građevine, koje[0] su toliko više posla iziskivale,[7] koliko su na oko bile manje.[7] Kad je još i[8] tešku vojničku službu privalio te se njegov sin Seksto gadnom[9] surovošću osramotio, nije bilo gotovo nijednoga Rimljanina,[10] koji na kraljevski dvor nije mrzio, nijednoga, koji nije za prilikom čeznuo, da bi silnika protjerao.

Br. 15. O stanju rimske države poslije kako su kraljevi protjerani.[1]

Poradi obijesti kralja Tarkvinija bijaše Rimljanima ime kraljevsko mrsko. Narod, kojemu je kralj pravice od Servija Tulija podijeljene kratio,[2] bio je veoma ljut na njega, ali se bojao njegove okrutne ćudi. Zauzdavao[3] ga strah, a ne pravo i zakon. Od[0] zločina, što ga Seksto Tarkvinije, sin kraljev, učinio Lukreciji, narod se silno uzbunio. Bila mu teška[4] okrutna vlada, te je vijećao, kako bi tomu zlu mogao doskočiti.[5] Napokon protjera Tarkvinija (g. 510. pr. Is.), koji bješe 25 godina kraljevao. Od toga se vremena u Rimu svake godine birahu po dva konzula, u kojih bijaše najviša vlast. Oni imahu vrhovno zapovjedništvo u ratu i sazivahu senat i narodnu skupštinu. Žrtve obavljaše t. z.[6] kralj svećenički. Kad bi država bila u velikoj pogibli, obično bi imenovali diktatora, koji je imao istu moć kao[7] i kralj. Od toga je vremena država rasla kod kuće i u tuđini.[8] Veliko je častoljublje svakoga obuzelo. Kako bi mladi ljudi za rat bili podobni,[9] živjeli bi u okolu pa bi ondje učili vojničku službu. Bilo im milije[10] oružje i konji, nego gozbe. Takim ljudima nije nikakav posao bio neobičan, nijedno mjesto strmenito, nijedan neprijatelj strašan, vrlina je njihova svladavala[11] sve. Oni se među sobom otimahu[12] o slavu; svaki šćaše da se ogleda s neprijateljem držeći to za najveću slavu.

Br. 16. Brut i Kolatin.

Pošto su kraljevi, koji 244 godina bjehu kraljevali, iz Rima protjerani, dokopaše se vlasti[1] boljari, koji su već odavno za

njom težili.[2] Brut i Kolatin biše izabrani za konzule. Premda su Tarkvinijevci poglavito nastojanjem[3] patricijâ protjerani, opet je mlađim patricijima nova vlada naskoro dosadila.[4] Kad to opazi Tarkvinije u Tarkvinijima, kamo iz Rima bješe pobjegao, počne nastojati oko toga, da bi tu priliku upotrebio[5] i vladu opet sebi pribavio. Zato pošlje poslanike iz Tarkvinija u Rim, da njegova imanja od senata zaištu i narod protiv konzulâ pobune.[6] Poslanici nagovore nekoliko mladih patricija, da konzule ubiju i kralja opet u grad prime. Ali neki rob, kojemu je ime bilo Vindicije, obavijesti[7] konzule o toj opakoj namjeri. Ovi odmah zatvore sve one, koji bijahu učesnici urote. Među njima bjehu i sinovi Brutovi. Sjutradan pozovu[8] urotnike poradi izdaje u sud. Narod, kojemu je žao bilo[9] nesrećnih sinova, stane oca njihova, koji je kao konzul potragu vodio,[10] moliti, da im oprosti. No on, ne dirnut suzama svojih sinova ni molbama naroda, osudi ih na smrt. Na to im odmah svuku haljine; a kad ih išibaju, smaknu[11] ih na očigled[12] oca njihova. Na isti način smaknu i ostale urotnike. Robu, preko kojega urota bješe otkrivena, poklone slobodu i građansko pravo. Poslanike kraljeve poštede iz štovanja[13] prama narodnomu pravu.[14] Jedan konzul, Tarkvinije Kolatin, koji je nastojao, da svoje sinovce[15] od smrtne kazne izbavi, znajući[16] za urotu, odreče se po savjetu Spurija Lukrecija svoje časti, ostavi Rim i otiđe u Laviniju. Mjesto njega bi za konzula izabran Publije Valerije.

Br. 17. Publije Valerije.

I.

Budući da Tarkvinije lukavstvom i izdajom nije mogao sebi da pribavi vladu, smisli, da zavojšti na državu rimsku. No kako mu nedostajaše svega, što je za rat potrebito, zamoli gradove Tarkvinije i Veje za pomoć. Ovi ga gradovi potpomognu novcem i vojskom. S velikom vojskom provali protjerani kralj u rimsko zemljište. U Rimu brzo oprave vojsku i metnu konjaništvu na čelo[1] Bruta, a pješadiju vodi[2] drugi konzul Valerije. Brut je nastojao, da brzom navalom još neuređene[3] vrste neprijateljske poremeti,[4] ali se namjeri[5] na neprijateljsko konjaništvo, koje je vodio Aruns, sin Tarkvinijev. Pošto su oba vođa, pogodivši jedan drugoga,[6] pala, boj se bio čitav dan do noći izmjeničnom srećom.

Zatim se vojske razidu. Priča se, da je nekakav šumski bog[7] u po noći[8] Rimljane proglasio[9] za pobjednike: da je on vikao, da je Etruščana u bici poginulo za jednoga više, nego Rimljana. Etruščani, tim glasom prestrašeni, udare u bijeg. Valerije osvoji neprijateljski òkô pun oružja i hrane, a zatim se vrati slavno u Rim. Vijencem ovjenčan pođe na Kapitol, gdje je govorom slavio velike zasluge svoga druga Bruta, čija se smrt građanima tako na žao dala,[10] te su ga rimske gospođe godinu dana[0] žalile.[11] Potomci mu mjeden[12] konjanički kip podigoše na Kapitolu.

II.

Malo poslije smrti Brutove okriviše konzula Valerija poradi težnje za kraljevskom vlasti[1] zato, što mjesto Bruta sebi nije odmah uzeo druga i što je sebi na Veliji, na visoku i utvrđenu mjestu, kamenu[2] kuću sagradio. Valerije, čovjek plemenita srca i velika rodoljublja, sazove odmah narod u skupštinu[3] i dođe sam sa spuštenim šibama[4] konzulskim, da se brani.[5] Narodu, što se ondje bješe skupio, veoma je ugodio[6] taj prizor, kojim je Valerije priznao, da je dostojanstvo[7] naroda veće od vlasti konzulske. I svoju je kuću, velikim troškom sagrađenu, Valerije odmah dao porušiti. Time i nekojim narodu veoma korisnim zakonima opet steče ljubav naroda tako, te bi mu nadjenuto ime Poplikola. Malo zatim dadoše mu Spurija Lukrecija za druga. To je bio čovjek stariji,[8] slab duhom i tijelom. Kad taj za nekoliko dana umrije, izabraše[9] mjesto njega Horacija Pulvila. Taj posvećivaše[10] na Kapitolu hram, Jupiteru na čast sagrađen. Zavideći mu veoma tu čast učini Valerije, te bi Horaciju za svetoga čina[11] donesena lažna vijest, da mu je sin u bici pao. No konzul se tom viješću ne dade smesti,[12] nego mirno dovrši molitvu[13] i posveti hram.

Br. 18. Primjer rimskoga junaštva.

I

Druge godine, pošto su kraljevi iz Rima istjerani, započnu Rimljani žestok rat s Porsinom, kraljem kluzijskim. Uzdajući se u svoje veliko bogatstvo bješe Tarkvinije poslije bitke u arzijskoj šumi otišao u Kluziju, kamo su ga ispratili mnogi vjerni pratioci. Pribavivši sebi za novac[1] pristup[2] ka kralju razloži mu svoj po-

ložaj[3] i zamoli ga za pomoć. Porsina mu se smiluje i držeći, da bi za njega bila sramota, ako bi protjeranoga kralja zapustio,[4] krene s velikom vojskom put Rima. Čuvši to Rimljani veoma se uplaše za svoju slobodu. Bojahu se ne samo izvanjih neprijatelja, već i toga, da ne bi stanovnici, plašeći se[5] od dolaska[6] neprijateljeva, opet u grad primili kralja. Zato se senat posluži svima sredstvima, da steče ljubav plebejaca. Zato nabave iz zemlje volščanske i iz Kume silu žita, da bi ga za što manju cijenu prodavali plebejcima; osobito prodavahu pod mnogo manju cijenu sô, koja je do onoga vremena veoma mnogo stajala, a osim toga im oprostiše[7] plaćanje[8] carine[9] i poreza. Ovom i sličnim uredbama spasena bi sloga u državi. Kako je Porsina vojskom mnogo jači[10] bio od Rimljana, ne usudiše se oni iz grada izlaziti i s njime se ogledati.

II.

Od navala neprijateljevih bješe grad s jedne strane zaštićen čvrstim zidovima, a s druge strane rijekom Tiberom. Kad Porsina Janikul osvoji, prepadnu se Rimljani tako, da su brže bolje[1] preko drvenoga mosta[2] pobjegli u grad. Neprijatelji ih u bijegu progoniše, pa bi bez sumnje grad osvojili, da nije Horacije Koklo navalu njihovu suzbio.[3] Taj se tada pokazao čovjekom velike hrabrosti i divne ustrajnosti. Držeći, da sreća domovine više vrijedi[4] od njegove, stane pred[5] neprijatelje, koji navaljivahu, i počne one, što su bili oko njega, nagovarati, neka što brže most poruše.[6] Kad je to učinjeno, baci se u Tiber. Premda neprijatelji silu strijela na njega sipahu,[7] opet ostade bez rane.[8] Tako je Rim od velike pogibli spasla hrabrost jednoga jedinoga čovjeka. Ovo veliko rodoljublje bijaše Horaciju Koklu na najveću slavu. Građani mu poklone toliko zemlje,[9] koliko bi za jedan dan mogao plugom preorati.[10] Na biralištu mu postave[11] kip i kad je jednom Rim s oskudice žitka stradao,[12] ljubazna ga je darežljivost njegovih[0] sugrađana tako potpomogla, te je hrane imao izobila.

Br. 19. Gaj Mucije Scevola.

Budući da Porsina prvom navalom nije mogao grada Rima da osvoji, metne[1] stražu na Janikul, opkoli grad od svakuda[2] i i zakrči mu dovoženje hrane. U toj se nevolji pokaza Gaj Mucije

Scevola mužem čestitim i srčanim. Kako se poradi nesreće svoje domovine veoma žalostio, smisli, da Porsinu ubije i tako Rim od propasti oslobodi. U etruščanskom odijelu,[3] bodežem[4] naoružan, pođe u òkô neprijateljev, gdje je pisar, sjedeći do[5] kralja, vojnicima isplaćivao platu. Mucije, držeći njega za kralja zato, što je sjajno bio odjeven, ubode ga odmah bodežem. Kad ga ulove[6] i pred kralja dovedu, reče bez straha: „Ja sam Rimljanin, zovu me Gaj Mucije; kao neprijatelj htjedoh ubiti neprijatelja. U[0] mene srčanost[7] za smrt nije manja, nego što je bila za ubiće. Slobodno raditi i trpjeti rimski je običaj. Ovako ne mislim[8] ja sâm i sila je rimskih mladića željna iste slave."

Kralju je mnogo bilo stalo do toga,[0] da sazna[9] zasjede, što ih je Mucije svojim riječima nagovješćivao,[9] pa zato[0] mu zaprijeti mučenjem.[10] Mucije, koji nipošto ne šćaše da se čini kukavicom, pruži svoje volje desnu ruku u oganj, priređen za žrtvu. Diveći se tolikoj slobodi pusti ga kralj živa i zdrava. Za Mucijem, kojemu poslije po gubitku desne ruke bi nadjenuto ime „Ljevak" (Scaevola), pođu poslanici kralja Porsine u Rim, gdje uglaviše mir. Porsina se okani podsjedanja i odvede stražu, koju bješe metnuo na Janikul. Rimljani vrate Vejanima zemlje, koje su otprije bile njihove, a Porsini za[0] taoce predadu deset momaka i djevojaka plemićkoga roda. Gaju Muciju poklone Rimljani poradi srčanosti i plemenitosti s onu stranu Tibera polje, koje poslije prozovu „Mucijeve livade".

Br. 20. Klelija.

Gaju Muciju u hrabrosti i srčanosti ništa nije ustupila Klelija, jedna od onih, što Porsini za taoce bjehu predani. Ona noću prevari stražare i prepliva s ostalim djevojkama preko Tibera. Premda su neprijatelji silu strijela na nju sipali,[1] opet ona živa i zdrava[2] stigne u Rim. Porsina, veoma srdit toga radi, odmah pošlje poslanike u Rim, da Kleliju od senata natrag ištu.[3] Konzul Valerije videći, da bi državi moglo biti od velike štete, kad Porsini ne bi ugodio,[4] vrati[5] kralju Kleliju. Diveći se toj vjeri konzulovoj i srčanosti djevojčinoj poštedi joj Porsina život i dopusti joj, da nekoliko talaca sa sobom povede u Rim. Ona, kako djevojci dolikuje,[6] izabere mladolike,[7] kojih je dob najviše izložena[8] pogiblima i napastima.[9] Poradi te muževne[10] srčanosti iskazaše Rimljani Kleliji velike časti i postaviše joj lik na t. z. svetoj cesti.

Br. 21. Bitka kod regilskoga jezera.

Kad se Porsina rata okani, pobjegne Tarkvinije u Tuskul k svomu zetu Oktaviju Mamiliju. Njegovim nastojanjem[1] združe se države latinske i odluče zavojštiti na Rim. U toj neprilici[2] imenuju Rimljani Aula Postumija za diktatora. On pođe s velikom vojskom pješačkom i konjaničkom neprijateljima ususret. Kod regilskoga jezera pobije se s njima (g. 496. pr. Is.). Ta bitka bijaše, kako Livije veli, nešto[3] ljuća[4] i žešća od ostalih bitaka. Postumije poticaše u prvom bojnom redu srce svojih vojnika, slobođaše i sjećaše ih slave njihovih djedova. Premda je Tarkvinije Oholi od[0] starosti bio oslabio,[5] opet je sam glavom[0] bio u[6] bici i navali s velikom žestinom na Postumija, ali ranjen morade uzmaknuti[7] iz bitke. Kad odmah iza toga sin Tarkvinijev ubije Valerija, spopadne[8] Rimljane tolik strah, te su od boja odustati i pobjeći[9] htjeli. Videći diktator, u kakvoj su neprilici Rimljani, priskoči s izabranom četom, koju je za zaštitu[10] oko sebe imao, i ustavi[11] Rimljane od bijega. Po njegovoj zapovijedi siđu[12] konjanici s konja[13] i poređaju se kao pješaci protiv neprijatelja, koji navaljivahu.[14] Kako su se hrabro borili, neprijatelji njihovoj navali nijesu mogli[15] da odole, već udri u bijeg. Rimljani neprijatelje, kako su bježali,[16] progoniše i osvojiše òkô njihov, u[0] kojem je izobila bilo svega, što je za rat potrebito.

Poslije ove pobjede vrati se diktator slavno u grad. Braća Tindaridi, Kastor i Poluks, bili su, kažu, ne samo pomagači u tom boju, već i glasnici pobjede. Na kojem su ih mjestu Rimljani vidjeli, ondje bi podignut hram, što ga bješe obećao[17] Postumije. Poslije te bitke pobježe Tarkvinije, lišivši se sve djece svoje, u kampanski grad Kumu, gdje malo zatim i preminu.

Br. 22. Rat s Volščanima.[1]

I.

Tri godine[2] poslije bitke kod regilskoga jezera prijetio je Rimljanima rat s Volščanima; a k tomu su stanovnici[3] rimski sami sobom bili[0] nesložni te[0] su gorjeli od mržnje između pa-

tricija i plebejaca[4] poglavito zaradi onih, što poradi dugova bijahu pobacani u tamnicu.[5] Ljudi[0] mrmlahu, da je sigurnija sloboda plebejska u ratu nego u miru, među neprijateljima nego među sugrađanima. Nezadovoljstvo,[6] koje[0] je i onako[7] tinjalo,[8] upali neobična[9] nesreća jednoga čovjeka. Neki stari rimski vojnik spuštene kose i[10] brade, u zamazanu[11] odijelu pobjegne iz tamnice i otrči na trg, gdje se odmah skupi veliko mnoštvo ljudi. Taj je starac bio u 28 bitaka. Kako su mu njivu opustošili, nije imao što da žanje,[12] a osim toga izgubi požarom svoj dvorac. Sve bi mu oteto, blago otjerano i u najnezgodnije vrijeme nametnut namet. Zato se zaduži[13] i budući da ne mogaše platiti, uzeše[14] mu očinsku i djedovsku zemlju. Napokon ga rukodavci odvuku u tamnicu i sapnu u okove. Kad pak stane[15] narodu pokazivati svoja leđa, bičem nagrđena, i u pamet dozivati svoju hrabrost, u toliko bitaka dokazanu, nastane velika vika, koja se brzo raširi po svem gradu. Koji su patricijevci tada slučajno bili ondje, namjere se na tu nalogu. Njih bi raspaljeno mnoštvo i zlostavilo,[16] da im konzuli P. Servilije i Apije Klaudije ne pritekoše u pomoć. Na to oni sazovu senat, da vijeća, kako bi se tomu zlu doskočilo; kad iznenada stigne glas, da Volščani s velikom vojskom dolaze, da bi na Rim udarili.[17]

II.

Tim postade položaj težaka još mnogo teži. Plebejci, veseleći se toj vijesti, ukraćivahu svoju pomoć. Patricijevci videći, od kolikog je zamašaja[1] po opći boljinak, da se plebejci ublaže, zamole konzula Servilija, koji je kod naroda u[0] veliku ugledu bio, da bi gnjev[2] raspaljenog naroda mirio. On obeća plebejcima, da će se senat za njihovu stvar pobrinuti, te ih nagovori, da se oružja late. Volščani, uzdajući se u neslogu, koja je tada u Rimu bila, bjehu se među tim rimskomu okolu već primaknuli.[3] Ali rimski vojnici suzbiju neprijatelje te ih progone do okola. Rimske legije osvoje zatim u[0] malo dana Svesu Pomeciju.

U isto vrijeme zavojšte i Sabinjani na rimsku državu. No kad konzul Servilije s izabranom četom pješačkom na njih udari, oni odmah pobjegnu. Pošto je tako sabinski rat za jednu noć dovršen, dođu sjutradan poslanici aurunčanski u Rim i zaištu od senata, neka rimska vojska iz zemlje volščanske otiđe.[4] Po-

slije poslanika dođe odmah od kuće i vojska aurunčanska. I u tom se ratu Rimljani pokazaše vrijednima svojih djedova. Konzul Servilije, čovjek u vojničkim stvarima[5] veoma iskusan, pobijedi Aurunčane te se vrati s bogatim plijenom kući. Kad se pobjedonosna vojska u Rim vrati, pobaca odmah konzul Apije Klaudije, čovjek surove ćudi, sve dužnike[6] u tamnicu. Poradi te okrutne odluke raspale se plebejci veoma, a Volščani i Sabinjani se tom zgodom posluže[7] te[0] zavojšte na Rim. Budući da se plebejci vojničkoj službi otimahu,[8] činilo se, da Rim treba diktatora. Po savjetu[9] Apijevu izaberu za diktatora Marka Valerija, čovjeka mudra i umjerena. On uzme za zapovjednika konjaničkoga[10] brata pređašnjega konzula Servilija. Taj velikim obećanjem[11] umiri divlju ćud plebejaca i učini, te[12] oni pristadoše[13] na to,[0] da idu[14] u rat. U brzini bi velika vojska opremljena i Volščani biše u bijeg natjerani i do Velitre progonjeni,[15] gdje je pokolj bio veći[16] no u istoj bici.

Br. 23. Udovi tijela.

I.

Jednom pomisle rimski plebejci, da ih poglavarstvo i plemstvo[1] odveć velikim porezama tište,[2] da oni sve moraju raditi, sve stjecati, a ovi mirno[3] uživaju plodove njihove muke.[4] Pak[5] isprva pomisle na nasilje,[6] ali se opet poslije po nagovoru[7] nekoga Sicilija dadu[8] skloniti, da se na Svetu goru s onu stranu[9] Aniona osele. Tu naprave òkô, učvrste ga kako treba[10] opkopom i jarkom i ostanu u njemu nekoliko dana mirni. Senat i plemstvo, koji bjehu u Rimu ostali, obuzme golem strah. Što će[11] — vele — biti od države, u kojoj nema[12] radnika?[13] A[0] što tek[0] onda,[0] ako međutim bukne kakav rat? Da bi se dakle pređašnja sloga povratila, pošlju Menenija, čovjeka rječita i narodu mila, u òkô, koji ondje starinskim prostim govorom[14] pripovjedi ovo.

II.

„U ono vrijeme, kad[1] je svaki ud[2] ljudskoga tijela imao[3] svoju odluku i svoj govor, bijahu ostali dijelovi ljutiti,[4] što se svi zajedno[0] samo moraju mučiti i truditi, dok želudac bez brige troši, te se urote, da ruke više[0] ne nose jela u usta niti da ga[0]

usta primaju niti da ga[0] zubi žvaču.[5] Ali naskoro i pojedini udovi i cijelo tijelo iznemogne do skrajnosti.[6] Tad vidješe,[7] kako su ludo radili, te se vratiše k svojoj dužnosti.[8] Nalik na ovaj razdor u čovječjem tijelu vaša je srdnja, Rimljani, na senat i plemstvo. Vi ih možete svojim[9] odlaskom upropastiti, ali s njima ćete i vi propasti.“ I ljudi upoznaše, da Menenije govori istinu, te se vratiše k svojoj kući.

Br. 24. Iz kojih su razloga postavljeni[1] narodni tribuni.

Pošto su Tarkvinijevci protjerani, činilo se, da između naroda i senata postoji[2] osobita sloga te da su se patriciji stare oholosti okanili[3] i narodu postali skloni,[4] pače i najmanjemu prijazni. Jer patriciji, koje su prije Tarkvinijevci strahom zauzdavali, bojahu se, da će se narod, ako se s njime zlo postupa, s njima složiti. No odmah kako[5] su Tarkvinijevci bili mrtvi, počne plemstvo, oprostivši se straha, narod na svaki način mučiti. Trebalo je dakle na kakvu uredbu[6] misliti, kojim bi se postiglo isto, što se za života[7] Tarkvinijevaca učinilo. I tako biše nakon mnogih ustanaka, meteža i opasne nesloge, koja[0] je između naroda i plemstva[8] nastala, za sigurnost naroda postavljeni tribuni, koji su imali toliku vlast i tolik ugled, te su u napredak svagda mogli biti posrednici[9] između naroda i senata pak su obijest plemstva mogli zauzdavati.

Br. 25. Kako su Gali Rim osvojili.

I.

Godine 391. pr. Is. poslaše stanovnici kluzijski k Rimljanima poslanike, da bi molili za[0] pomoć protiv Gala, koji baš te godine Kluziju podsjedahu. Rimljani pošlju tri mlada patricija, da bi[1] stvar razgledali. Oni upitaju galskoga vojvodu Brena, s kojim pravom na tuđu zemlju navaljuje. „Pravo“ — odgovori on — „nosimo na svojim mačevima;[2] hrabrima pripada sav svijet.“[3] Poradi te obijesti ljutiti, povedu rimski poslanici, ne mareći[4] za narodno pravo,[5] Kluzijance na juriš protiv Gala, i jedan od njih sam ubije galskoga poglavicu. Na to[6] Gali pošlju poslanike k Rimljanima, da bi od njih ona tri mlada čovjeka zaiskali.[7]

II.

Rimljani pak zahtjev[1] galski odbiju te imenuju ona tri mlada čovjeka za[0] vojničke tribune s konzularskom vlasti. Gali ljutiti pohite pod vodstvom[2] Brenovim prema gradu, koji[0] je bio bez spreme[3] i obrane. Kod jedanaestoga stećka, gdjeno Alija utječe u Tiber, namjeri se rimska vojska, na vrat na nos sakupljena,[4] na neprijatelje. Rimljani pod vodstvom vojničkih tribuna biše ametice potučeni.[5] Lijevo krilo bi potisnuto[6] u Tiber, gdje[0] se mnogi utopiše;[7] drugi preplivaše prijeko[0] te pobjegoše u Veje, kao da je Rim već propao; od desnoga krila utekoše mnogi u Rim, gdje ni ne zatvorivši[8] gradskih vrata pohitješe na Kapitol i u tvrđavu. Ne dugo poslije sunčanog zapada stignu Gali pod grad. Kako ondje vrata nađu otvorena, uplaše se od[0] zasjede te[0] se ne usude prije noći da uđu u grad.

III.

Međutim se bjehu građani za obranu spremni povukli na Kapitol i u tvrđavu; svećenici pak i vestalske djevice sa svetim stvarima, koje se mogu[1] nositi, pobjegli u Ceru. Ali stari patriciji s triumfima i konzulatima[2] ne htjedoše grada da[0] ostave, obukavši krasne haljine, što su ih[3] u triumfu[4] i u svečanim ophodima[5] nosili, dok se veliki svećenik molio,[6] izjave,[7] da se za spas domovine podzemnim bogovima zavjetuju, pa sjednu na foru na svoj stolac[8] od slonove kosti.[9] Kad sjutradan Gali bez ičije sprečice u grad uđu, posmatraju s najvećim udivljenjem one starce, koji svojim veličanstvenim[10] držanjem divni posve[0] nalik bijahu na bogove. Napokon pristupi jedan Gal k jednomu starcu i pogladi[11] mu bradu. Taj svojom batinom od slonove kosti barbara udari po glavi,[12] na što[13] Gali na starce napadnu te ih posmiču.

IV.

Poslije pokolja najodličnijih građana nitko se više[0] nije štedio;[1] kuće su se plijenile i palile. Poslije nekoliko dana pokušaju[2] Gali silom da osvoje Kapitol, ali[0] biše s tolikim gubitkom[3] suzbijeni, da poslije nikad nijesu kušali takav boj zametati. Na to odluče,[4] da vojsku razdijele; jedan dio neka tvrđavu podsjeda, a drugi da izokolna mjesta plijeni[5] i podsjedačima[6] hranu dovozi. Plijeneći[7] dođu Gali u okolinu ardejsku, gdje je hrabri[8]

Kamil u zatočenju živio. Taj brzo skupi[9] četu Ardejana te[0] udari na bezbrižne Gale noću. Međutim se bjehu u Vejima mnogi Rimljani sakupili, koji su se s jednakom srećom protiv Tuščana borili, što su, pošto bijahu u rimsku zemlju provalili, plijen uprtili[10] i[0] pod Veje stigli. Oduševljeni[11] tom pobjedom odlučiše Rimljani, da svoju postojbinu neprijatelju opet otmu, te zaiskaše jednodušno[12] Kamila za vojvodu.

V.

No budući da je Kamil bio zatočen, trebalo je najprije[1] pitati senat; a[0] taj[2] je na Kapitolu bio zatvoren.[3] Srčan mladić, imenom Poncije Kominije, preplovi ležeći[4] na ploči[5] Tiber, popne se po strmenitoj i zato bez straže ostavljenoj[6] pećini[7] na tvrđavu te izvrši nalog. Senat odluči, da se Kamil odmah natrag pozove i za diktatora imenuje. Kominije se istim putem vrati, a poslanstvo doprati Kamila u Veje. No Gali bjehu tragove Kominijeve našli i odlučili, da[0] učine isto. Jedne vedre noći popnu se na istom mjestu na brdo tako, da ih ni straže ni psi nijesu čuli.[8] Ali svete guske Junonine bijahu budne, koje su, premda je bila velika oskudica hrane,[9] bili poštedjeli. To je bila prava sreća.[10] Od njihova gakanja[11] probudi se negdašnji konzul[12] M. Manlije i pograbivši brže bolje[13] oružje baci se na Gale, od kojih je jedan već na vrhu[14] pećine stajao.

VI.

Toga udari štitom tako silno,[1] da je odmah strmoglav pao[2] u dubinu. Koji su za ovim dolazili,[3] njima se tako dugo opiraše, dok se ostali ne naoružaše i[0] skupiše. Tad biše Gali brzo suzbijeni i Kapitol bijaše spasen. Ali sve je više[4] i Rimljane i neprijatelje pritiskavala[5] glad, a ove još i kuga. Da bi glad zatajali, bacahu Rimljani na mnogim mjestima s Kapitola hljebove među neprijateljeve straže. Najposlije podsjedani ipak moradoše s Brenom mir sklopiti i on[6] obeća, da će otići, ako mu se dade tisuća funti zlata. Za mjerenje zlata uzmu[7] Gali krive mjere, a[0] kad ih rimski tribun htjede da odbije,[8] baci Bren još i svoj mač na tezulju[0] vičući:[9] „Teško pobijeđenima!“[10] Ali prije nego je zlato odmjereno, dođe diktator Kamil i kaže, da ugovor ništa ne vrijedi,[11] jer ga je bez zapovijedi[12] diktatorove sklopio[13] niži[14]

poglavar. Zatim istjera Gale iz grada te[0] ih velikom pobjedom na cesti u Gabije tako pobije, da nije, kako pričaju, ostao ni glasnik toga poraza.

Br. 26. „Juppiter Pistor“.

Dok su Gali Kapitol podsjedali, sazove Jupiter skupštinu bogova i[0] odluči, da Rim spase. U snu[1] se ukaže vojvodama, kojima je Kapitol valjalo braniti, te ih svjetuje, da među neprijatelju bacaju, bez čega misle[2] da mogu biti.[3] Sjutradan dakle pobacaju, što je god[4] hljeba bilo, na neprijatelja, pa zato[5] ovi izgube svu nadu, da će Rimljane gladom moći svladati. Pošto su malo poslije posve[0] suzbijeni, podignu Rimljani u spomen toga događaja Jupiteru žrtvenik na Kapitolu te mu za[6] spasenje Rima, koje je hljebom postignuto, nadjenu nadimak „Pistor“.

Br. 27. Decije Mus zavjetuje se u bici na Vezuvu podzemnim bogovima.

I.

Kad se na Vezuvu počela bitka, u kojoj su se Rimljani borili s Latinima, neko se vrijeme[1] na obadvije strane[2] boj bio s jednakom snagom, s jednakom žestinom.[3] Ali poslije ne mogaše lijevo krilo rimsko navali latinskoj više[0] da odoli i počne uzmicati. Tada konzul Decije Mus velikom svećeniku M. Valeriju jakim glasom povikne,[4] da se želi za legije smrti zavjetovati; Valerije neka zavjetne riječi kazuje.[5] Veliki svećenik mu kaže,[6] neka obuče optočenu togu i zastrte glave ruku ispruži na podvoljak[7] te stajući na[8] strijelu govori ovako: „Jane, Jupiteru, oče Marse, Kvirine, Belona, vi Lari, vi bogovi novoselci[9] i vi bogovi starosjedioci,[10] vi bogovi, koji imate vlast nad našima i nad neprijateljima, vi bogovi mrtvih,[11] vama se ja molim i zaklinjem vas i milost ištem, da biste rimskomu narodu Kvirita htjeli udijeliti jakost i pobjedu, a neprijatelje rimskoga naroda Kvirita u strah i trepet i smrt natjerali. Kako sam ja to ovim riječima naročito izjavio,[12] tako ja za državu Kvirita, za njihovu vojsku, za njihove legije i za saveznike rimskoga naroda Kvirita sada sebe zajedno[0] s legijama i saveznicima neprijateljevim za žrtvu zavjetujem[13] bogovima mrtvih i boginji Telus“.

II.

Tad uzjaše[1] Decije u gabijskoj opravi[2] oružan na konja te se baci usred neprijatelja. Njima se ukaže kao divna, a ne ljudska pojava;[3] kamo bi god sa svojim konjem[4] okrenuo, ondje bi Latini od straha[5] uzmicali; pače i kad se strijelama obasut sruši, bjegahu latinske kohorte pa se rastrkaše širom.[6] Najposlije kad drugi konzul Manlije trijarijima, koje je za osudni čas[7] čuvao, zapovjedi, da krenu naprijed,[8] učine[9] oni među neprijateljima tolik pokolj, te je jedva četvrtina latinskih četa mogla pobjeći.[10] Mrtvo tijelo Decijevo nađu istom sjutradan u gomili posmicanih neprijatelja;[11] pogreb, što mu ga je drug njegov priredio, bio je takav, kako takoj smrti dolikuje.[12]

Br. 28. Uzroci prvomu punskomu ratu.

I.

Kad su Rimljani italske narode pokorili, nastajavahu oko toga,[1] da i okolne države u svoju vlast dobiju. Ponajprije su težili za tim, da svojoj državi pridruže Siciliju, budući da su vidjeli, koliko je stalo do osvojenja toga otoka. U ono doba bjehu Kartažani velik dio Sicilije osvojili te ih je sreća, koju su imali[2] u ratovima, što su ih vodili s narodima sicilskim, slobodila, da oči upru[3] i na primorske zemlje italske. Već dugo bijahu smislili, da sebi pribave vlast nad[0] Sredozemnim morem i da na obalama donje Italije osnuju naseobine;[4] ali ugovori, što ih bjehu sklopili s Rimljanima, smetahu im, da svoje namjere ne izvrše. Kako su pak obadvije države željele, da svoju zemlju na istu stranu rašire i moć protivnika svoga skrše, nije moglo biti drukčije, nego da bukne rat. Povod ratu bilo je ovo.

II.

Godine 280. pr. Is. Mamertinci, koji tiranu sirakuskom Agatoklu u ratu protiv Kartažana bjehu pomagali, smisliše, da se iz Sicilije vrate u svoju domovinu Kampaniju. Na povratku[1] biše gostoljubivo primljeni[2] u Mesani, a to je bio uzrok, te odlučiše, da[0] se ondje stalno nasele.[3] Budući pak da odanle okolne narode uznemirivahu, svidi se[4] sirakuskomu tiranu Hijeronu, da na njih zarati. Kad ih on svlada,[5] otidu jedni od njih Kartažanima i

zaištu, da u grad metnu stražu; a jedni pošlju poslanike k Rimljanima, da ih mole, da bi im[7] s vojskom što brže pritekli u pomoć. Kartažani nijesu imali prečega posla,[8] nego da vojvodu Hanona s vojskom pošlju u Mesanu. Podjedno odluče, da brodove osidraju blizu grada, da bi ga od rimske navale branili. U Rimu se dugo raspravljalo u senatu. Jedni svjetuju, da se odbiju molbe Mamertinaca, jer bi bila sramota razbojničkomu narodu[9] priteći u pomoć; drugi opet ištu,[10] da se odmah vojska otpremi u Siciliju. Ovi dozivahu u pamet, da je Kartaga najljući neprijatelj rimske države i da je dužnost rimskoga senata paziti na to, da se moć njezina ne bi raširila.[11] Kad se stvar napokon iznijela pred narod,[12] nastojahu ratoborni konzuli, da ga nagovore, da bi pomogao Mamertincima; a što su željeli, to bi odlučeno.

III.

Podjedno bi određeno, da Gaj Klaudije, legat konzula Apija Klaudija, ide u Mesanu i da se ondje s Kartažanima o toj stvari dogovara. Kad je taj s vojskom brodio u Siciliju, dogodi se, te bura nekoliko njegovih brodova odnese[1] k brodovima kartaškim. Vojvoda kartaški Hanon, ne usuđujući se[2] po svojoj volji[3] započeti rat, pošlje brodove natrag, pa da se ne mora s Gajem Klaudijem pobiti, zamoli ga, neka ne navali na Mesanu. Ali Gaj Klaudije oholo odbije brodove pak iskrca[4] malu četu kod Mesane. Kad se na to Mamertinci, Rimljani i Hanon na trgu sastaše, da se o tom događaju posavjetuju, pograbi[5] jedan rimski vojnik Hanona i ne pusti ga prije, dok ne obeća, da će sa svojom vojskom ostaviti[6] Mesanu. Kada to senat kartaški čuje, plane gnjevom te odluči, da se Hanon pribije na krst,[7] a Hanonova vojska da se šalje u Siciliju. Podjedno učini[8] obijest rimska, te je Hijeron savez sklopio s Kartažanima pa vojsku poslao u Mesanu, koja odmah grad stane podsjedati. Kad je već do toga došlo,[9] da se grad osvoji, dođe rimski konzul[10] Apije Klaudije podsjedanima s vojskom u pomoć. Kartažani i Hijeron biše potučeni, a[0] grad od opsade oslobođen.

Br. 29. Hanibalova zakletva.

Koliko je Hanibal već kao dijete mrzio na Rimljane, tomu[0] je dokaz ovo: Kad je onaj ljuti neprijatelj Rimljana, Hamilkar

g. 237. naumio, da prijeđe[1] u Hispaniju, da bi ondje[2] 'gubitke, na Siciliji i Sardiniji zadane, naknadio,[3] te je po starom običaju[4] svečanu žrtvu prinosio,[5] nije se njegov sinčić od devet godina pogledom gustoga[6] oružja dao[7] prestrašiti, već poleti[8] krosred povorke oružanih među prve redove,[8] stane do[9] oca i počne[7] veoma pozorno motriti prizor, koji mu se prvi put prikazivao. Kad prestane žrtvovati te se gotovo svi svjedoci udalje, zamoli Hanibal, djetinjski se ocu ulagujući, da bi ga poveo u Hispaniju. Neprestanim[10] laskanjem svoga[0] sinčića dade[0] se otac skloniti, te pristane. Na to se dijete veselo dade voditi k žrtveniku pa se, dotičući se žrtve, svečanom zakletvom zateče,[11] da će, dok uzmogne, narodu rimskomu biti neprijatelj i u toj će mržnji ustrajati, dok ne izdahne.

Br. 30. Je li Hanibal s Rimljanima[1] na svoju ruku[2] ratovao.

I.

U starije i novije doba mnogi su tvrdili,[3] da je Hanibal protiv volje[4] i bez potpomaganja[5] kartaških sufeta na Rimljane zavojštio. Ali da nije tako,[6] izlazi[7] već iz načina, kako je rat oglašen. Jer Kartažani htjedoše s poslanicima u senatu raspravljati,[8] da bi im dokazali, da nijesu oni prvi počeli[9] nepravdu činiti. Pa kad Kvint Fabije, glava[10] poslanika, ne htjede da se[0] raspravlja, već od svoje[0] toge napravi kesu[11] i [zapita[12]: što žele? evo[13] im nosi rat ili mir — tad[0] odgovore prkosno:[14] neka dâ, što[15] hoće. A kad on kesu izvrne[16] s riječima: on im daje rat, — odgovore svi jakim glasom,[17] da ga[0] primaju.

II.

Stoga da senatori nijesu rata htjeli da prihvate[0] pa da su Hanibala držali za nepokorna i sebeznala građanina, zašto ne[1] bismo vjerovali, da bi ga bili izdali, samo[0] da tim[2] njega smutljivca[3] i podjedno[4] početnika rata uklone. — Nego[5] to izlazi[6] i iz onoga, što je Hanibal, prije nego je krenuo[7] iz Hispanije, pripremao i što bez pristanka[8] senatova ne bi bio mogao učiniti; najposlije pak razabira se[6] i iz toga, što je senat Hanibala, koliko je god puta za pomoć[9] molio, ne baš osobitim[10] dodacima[11] i drugim sredstvima potpomagao. Što se pače priča, da je bilo

nesloge[12] između njega i senata, to tek na to treba odbiti,[13] što su Hanibalu kao članu narodne stranke[14] plemićki senatori bili protivnici, koji su mu doduše mogli mnogo smetati,[15] ali nijesu mogli politikom[16] ravnati na način, Hanibalu protivan.

Br. 31. Uzeće Sagunta.

Kad Kartažani veći dio Hispanije u svoju vlast dobiju,[1] navali Hanibal na savezni[2] grad rimski, Sagunt. Budući da je i taj grad i položajem[3] i jakim zidovima bio učvršćen, zato[0] zapovjedi, da se podsjeda, te se odmah počnu[4] praviti[5] ratne strehe[6] i k zidovima primicati[7] zidoderi.[8] Da bi neprijateljima u tom poslu[9] smetali, provale Sagunćani i nastane velik pokolj. Boj se bio na obadvije strane s velikom žestinom,[10] dok se Hanibal, kopljem pogođen, ne sruši. Premda mu rana, koju je dobio, nije davala,[11] da sam podsjedanjem upravlja,[12] opet se nije prestajalo grad podsjedati. Kad Hanibal ozdravi, počne se na grad jurišati, ali Sagunćani se svom silom opru uzeću i otjeraju neprijatelje natrag u òkô. Međutim stigne Hanibalu vijest, da su iz Rima otputovali poslanici, da bi s njime razpravljali o miru. On odmah zabrani, da[0] se preda nj[0] puste, i zapovjedi, da im poslanici do mora idu ususret i kažu, da ih Hanibal ne će slušati. Dok Rimljani tako dangube,[13] pritisnu Kartažani Sagunt od dana do dana sve više.[14] Kad podsjedani vide, da navali neprijateljevoj ne mogu odoljeti i da iz Rima ne će doći pomoć, pošlju noću poslanike k Hanibalu, da ga mole za mir. Kad on zaište, da se Sagunćani pokore, izjave poslanici, da toga uvjeta ne mogu primiti, te se vrate kući. Pripovijeda se, da su tada najodličniji Sagunćani sve svoje na jedno mjesto snijeli[15] i spalili, a sami sebe u plamen bacili. Sagunt bi osvojen u osmom mjesecu, pošto se počeo podsjedati. Kad Kartažani u grad prodru, dobiju zapovijed,[16] da sve odrasle[17] poubijaju. Grad bi sasvim razvaljen.

Br. 32. Hanibal slobodi svoje vojnike[1] prije prijelaza preko Alpa.

Kad Hanibal dođe do podnožja[2] Alpa i vidi, da se vojnici boje teškoga i opasnoga puta, pozove skupštinu[3] i kaže: „Sa žalošću je opazio, da u[0] vojnika nema iste hrabrosti kao u[0] njega;

kakav je nenadani strah hrabro[4] srce njihovo spopao? Dvadeset su godina pobjedonosno služili i nijesu prije iz Hispanije otišli, dok nijesu osvojili sve zemlje, štono leže među dva mora. Zatim su, zlovoljni zato[0], što je narod rimski iskao, da mu se predadu svi, koji su Sagunt' podsjedali, prešli preko Ibera, da bi ime rimsko iskorijenili i svijet[5] oslobodili. Tada se nikomu put nije činio dug; a danas, gdje su veći dio puta prevalili[6], gdje su prešli[7] preko[0] pirenejske planine i rijeke Rodana, premda su im smetale tolike tisuće neprijatelja, gdje su pred njihovim očima[8] Alpe, od kojih druga strana već pripada Italiji, da umoreni stanu baš[9] pred vratima italskim? Što su Alpe drugo nego gorski valovi?[10] Neka ih sebi pomisle višima od Pireneja; ali nema zemlje, koja bi se neba doticala[11] i za[0] rod ljudski bila neprohodna.[12] Alpe se obrađuju te rode i hrane žive stvorove; prohodne[13] su za pojedine, zašto da ih za čitave vojske drže za neprohodne? Što je za vojnika, koji osim oružja ništa sa sobom ne nosi, neprohodno ili nedobitno? Koliko se pogibli, koliko se napora kroz osam mjeseci podnosilo,[14] samo da se Sagunt osvoji? Da prije nijesu imali više ustrpljenja nego sada, nikad Sagunta ne bi osvojili. Stoga neka ili Galima i Rimljanima u hrabrosti i srčanosti ustupe ili neka pomisle, da je Tiber svršetak njihovu putovanju.

Br. 33. O prvoj susreći[1] s Rimljanima.

(Pismo).

I. Gaj Turpilije Gaja Kasija pozdravlja.

Što si srećno došao[2] u Kumu, tomu se radujem; ali mi je veoma žao,[3] što u tako znamenito[4] vrijeme nijesi kod mene.[5] Dok ovo pišem, opet mi se o Scipionu i njegovoj vojsci donose tužni glasovi od Peta, o kojega pismu dolje dodajem prijepis. Kad ti ovo čitaš,[6] već sam ja odavde u gornju Italiju u òkô Scipionov otputovao, premda svoga jedinoga brata toliko cijenim. Zaista, tako mi Herkula, ja ću svoju dužnost prama domovini svakako[0] ispuniti.[7] Piši[8] momu bratu, što si o našem dogovoru[9] odlučio. Ostaj zdrav[10] i sjećaj se mene!

Prijepis pisma Petova evo[0] je ovo:

II. Kvint Pet svoga Gaja Turpilija pozdravlja.

Dok ovo pišem, boravim u Placenciji. Dopusti mi, molim te,[1] da na ovom mjestu ni riječi ne spomenem,[2] koliko[3] smo

jučer vraćajući se[4] od Ticina pretrpjeli; ali zato[0] sam naumio, da ti ukratko opišem,[5] kako smo se prekjuče[6] u konjaničkoj bici nesrećno borili.

Scipion praćare i galske konjanike postavi sprijed,[7] a što je u Rimljana i saveznika bilo najbolje,[8] ostrag;[9] dok[0] Punjanin hispanske konjanike uze u sredinu,[10] a obadva[0] krila zaštiti Numiđanima. Iznenada udari Hanibal s Hispancima na naše lako oružane s tolikom silom, te oni uklanjajući se[11] pobjegnu do drugoga bojnoga reda. Tad se neko vrijeme boj stao[0] kolebati.[12] Na obadvije strane ljut se boj bije velikim dijelom pješice.[13] Međutim Numiđani opkole Rimljane. Ovoj dvostrukoj navali nedorasli naši se raspršťaše kud koji.[14] Gdje već[0] koji može, ondje se protura. Isti konzul usred meteža dopanuo rane[15] te bi bio poginuo, da ga nije njegov sin svojom hrabrošću spasao.

Danas smo napravili dobro učvršćen òkô. Želio bih, da smo tako srećni, kako smo za državu zaslužili. S Bogom! Iz okola kod Placencije.[16]

Br. 34. Scipionov govor vojnicima[1] prije bitke na Ticinu.

„Ako hoćete način ratovanja i neprijatelja da upoznate, ja velim:[2] borit ćete se s protivnikom, kojega ste već često na suhu i na moru pobijedili, koji vam dvadeset godina danak plaća.[3] Očevidno[4] je neprijateljeva vojska naporima, što ih je kod prijelaza preko[0] Alpa podnosila, do zla Boga izmučena;[5] vi imate samo još[0] ostatke jedne[0] vojske pred sobom[0]. Protiva takoga neprijatelja jedva je potrebno[6] želju vašu za bojem još i opomenama napastovati. No opet[7] velim, da na Kartažane treba da navalite ne s istom srčanošću kao na druge neprijatelje, nego bijesno i ljutito[8] kao na robove, koji su oružje podigli[9] na svoje gospodare. Jer u prvom smo ratu na njihovu molbu[10] njima bili milostivi,[11] a poslije smo ih pače naše zaštite za vrijedne držali.[12] Za tolike[13] blagodati oni sada rat nose u zemlju našu tako, te se više[0] ne radi samo o ratnoj slavi, već o spasu Rima i rimske države.“

Br. 35. Hanibalov govor vojnicima prije bitke na Ticinu.

„Nema sumnje, da ratujemo s neprijateljem, koji je slavniji od nas. Ali nemojte misliti, da će borba zato biti teška. Već

je često prezren neprijatelj održao mejdan[1] baš zato, što su ga protivnici malo cijenili.[2] A za Rimljane znate svi, koliko nas preziru. Kad bi oni[3] bili pametni, razumjeli bi, da se s nama nikako ne mogu isporediti. Naša vojska dvadeset godina ratuje, a ja, njezin vođ, u vojsci sam odrastao. Rimljani su pak rpa novaka, njihov vođ, koji tek nekoliko mjeseci ima vrhovno zapovjedništvo, u ratu je posve nevješt. Vidite dakle, da možete pobijediti; ne zaboravite, da morate pobijediti, ako ne ćete jadno da izginete. U naokolo nas okružuju gore, rijeke, mora tako, te na bijeg ne možemo misliti.[4] Mi moramo pobijediti ili umrijeti."

Br. 36. Kolike su nevolje[1] potekle iz bitke na Trebiji?

Od srećnoga svršetka[2] bitke na Trebiji izvukao je Hanibal i njegova hrabra vojska dosta nagrade za[0] neiskazane[3] muke i pogibli, što ih na putu od Nove Kartage do Placencije preko Ibera, Pireneja, Rodana, Alpi i Pada na nezidanim[4] putovima bjehu pretrpjeli. Dvije konzularske vojske bijahu razbijene, imena „Hanibal"[5] i „Punjani" zvečahu[6] od toga vremena isto tako strašno, kao što je poslije crnoga dana na Aliji[7] ime „Gali"[5] narodu rimskomu bilo strahovito.[8] I ta dva strašna neprijatelja sad su se složila i spremila, da oružje okrenu protiv grada Rima. Dok je Hanibal neprestano[9] izvana na državu rimsku navaljivao, vidjelo se,[10] da o tom radi, kako bi je i iznutra potkopao.[11] Odmah[12] naime poslije[12] pobjede biše zarobljenici na dvoje[0] razdijeljeni:[13] od njih[14] je s rimskim građanima oštro postupao, a saveznike otpusti bez otkupa kući uvjeravajući ih, da je samo[0] s tom namjerom došao u Italiju, da ih od gospodstva rimskoga izbavi. „Ako vi" — kaže — „za nama pristanete i na zajedničkoga neprijatelja udarite, vi ste izgubljenu slobodu, izgubljene gradove i zemlje opet dobili."[15] — Što su se Rimljani takim pogiblima opirali, to je izradila samo njihova željezna ustrajnost.[16]

Br. 37. Bitka kod trazumenskoga jezera.[1]

I.

Veće dan,[2] u[0] koji Hanibal svoje čete na trazumenskom jezeru bješe metnuo u zasjedu, stade naginjati,[2] kad se konzul Flaminije[3] približi i napravi òkô. Sjutradan u cik zore[4] krene[5] dalje ne znajući, da će se lav, za kojega tragom ide, iznenada protiv njega okrenuti i[0] jednim skokom skočiti[6] na one, koji ga progone. Dok je gorske vrhove[7] sunce obasjavalo,[7] pala je[8] po[0] poljani dosta gusta magla, što[0] se iz jezera bješe digla.[8] Držeći,[9] da je posve siguran, stupi rimski vojvoda na kobnu zemlju i otegnuvši[10] se daleko iđaše vojska među jezerom i gorama polagano[11] naprijed. Već je prednja četa malu ravninu iznad jezera prevalila i stražnja četa unišla u guduru, kad iznenada jutarnju tišinu[12] prekide[13] divlja bojna[0] vika[14] te se Rimljani, kao od nevidljivih neprijatelja napadnuti, kao kišom[15] strijela nađoše[16] odozgo obasuti.

II.

Prije nego su prtljagu mogli[0] zbaciti i oružje pograbiti, bjehu neprijatelji sa svih vrhova tako širom[1] dotrčali, te se odmah bez reda i zapovijedi ljut boj[2] započeo. Svaki je svoj život branio koliko je mogao.[3] Budući da je Flaminije uzalud nastojao, da bi svoje ljude[4] u red natjerao, nije bilo druge,[5] nego da kao vojnik[6] dužnosti svoje[0] vrši. Galskim kopljem proboden pade i on[7] usred onih junaka, koje u smrt bješe vodio.[8] Bez nade u[0] pobjedu, ali i bez straha smrtnoga padahu tisuće i tisuće[0] Rimljana. Kako[0] su jedni preko drugih u jezero potisnuti,[9] tražiše jedni spas plivanjem, ali teškim oružjem pritisnuti potonuše; drugi do ramena[10] u vodi htjedoše[0] da jezero pregaze, ali biše od neprijateljeva konjaništva posmicani ili sami sebi zadaše smrtni udarac.[11] Za jedva tri sata jutarnja[12] bješe klanje[13] svršeno; jer rimska vojska ne bijaše potučena, već sasvim uništena.[14] Kao obične zvijeri[15] opkoljeni i gonjeni bjehu pali u zasjedu.

Br. 38. Kako su divnu hrabrost Rimljani pokazali[1] poslije krvavoga poraza kod Kane.[2]

I.

Nigda, otkad je glavni grad stajao,[3] nije bilo među[4] zidovima rimskim toliko straha i smetnje, koliko poslije bitke kod Kane; sav svijet[5] pohiti na ulice[6] jadikujući i vičući, da su grad i oni sami već propali. Ali naskoro im se vrati razboritost.[7] Senatori, koji tada sjajno[8] pokazaše, da su za vladanje kao[0] stvoreni,[9]

skupe se, da bi najprije[10] smetnji učinili kraj[11] i sve naredili[12] da se pogibao odbije. Budući da dostojanstvenika,[13] od kojih jedni bjehu u bici pali, a drugi bjehu izvan Rima,[14] nije bilo dovoljno,[15] naloženo bi senatorima, da sami sve poslove obavljaju.[15] Najprije moradoše[16] žene, koje su jadikovale, ostati kod kuće,[16] zatim biše kod gradskih[0] vrata postavljeni stražari, da nikoga ne puštaju[17] iz grada i da svakoga[0] glasnika, koji stigne,[18] vode k pretorima, da se ne bi lažne vijesti među narod širile.[19] Osim toga bi naređeno, da porodična žalost[20] za[0] trideset dana mora[0] prestati,[21] da kod[22] tolike množine ubijenih u bogoslužnim obredima ne bude nereda.[23]

II.

Da bi se pak klonuli duh mnoštva podigao,[1] pitahu ne samo sibilinske knjige, već poslaše i poslanika u Delfe, da proročište pita za savjet.[2] Najposlije spuste po dvoje čeljadi,[3] galske i grčke, na sajmištu[4] žive u grobnicu;[5] a to je dokaz, da je u ono doba rimska duševna veličina[6] s okrutnošću bila kao u bližnjem rodbinstvu.[7] Koliko se u onoj nevolji oholost i ponos[8] rimski podigao, vidi se po tome,[9] što su svako pogađanje[10] s Hanibalom, bilo o miru ili o otkupu zarobljenih, odbijali. U to ime[11] bješe naime Hanibal poslanstvo zarobljenih i jednoga kartaškoga plemića, imenom Kartalon, u Rim poslao. Ali njega ni ne pustiše[12] u grad, a i poslanstvo se morade vratiti, ne obavivši ništa.[13] Što je pogibao bila veća, to žilavije držahu se onoga načela,[14] da svakomu Rimljaninu čast i domovina mora biti milija od života. Kako bi se dakle bilo moglo dogoditi,[15] da se o tom izvanrednom postojanstvu vratolomne osnove Hanibalove ne skrše?[16]

Br. 39. Odnošaj bogova prama ljudima kod Homera.[1]

I.

O odnošaju bogova prama ljudima nahodi se u Homerovim pjesmama od prilike ovo: Ljudski je život jadan i pun briga[2]; blaženi bogovi provode život bez briga i teškoća. Ali opet[3] se ne podaju besposlici, već imaju brigu[4] za[0] ljudsku sudbinu, podaju ljudima sreću i nesreću i rukuju svime, što se ljudskoga života tiče. Tako porod djeteta[5] dolazi od bogova, i smrt rodu ljudskomu oni određuju. Sve duševne i tjelesne vrline, lijep stas,

snaga, hrabrost, rječitost napokon svaka duševna vještina broji se među darove nebeske.[6] Tko na selu zemlju obrađuje i gospodarstvo vodi, zahvaljuje[7] za plodove svoje muke[8] milosti bogova; njima mrnar mirnu plovidbu, lovac plijen, vojnik pobjedu, bolesnik povratak zdravlja[9] pripisuje.

II.

Ali bogovi nipošto ne dijele svima jednakih darova, pak ne samo što[0] čovjeka, kojemu su danas milostivi, sjutra ne ljube, već se njih baš[1] poradi nestalnosti njihove treba bojati. Oni snuju propast čitavih gradova i nameću pojedinim ljudima teškoće, brige i smetnje tako, da ovi često puta[0] ne mogu doći do cilja svojih osnova. Kad je tako, moraju se jadni smrtnici truditi, da milost steku, a koji nju[2] ima, samo on[0] može miran život provoditi. Zato im molitvama, žrtvama i zavjetnim[0] darovima očituju svoje štovanje.[3] Ako to zapuste, srdnja se bogova ne umiri[4] prije, dok bezbožni nije teško kažnjen. Žrtvama[5] se pak bogovi toliko vesele te često svoje uzvišeno sijelo ostave[6] i sami glavom[0] k žrtvama dođu.[7] I molitve ljudske iz daleka[8] čuju,[9] jer oni[10] daleko mogu vidjeti i osjećati te bez muke očima i nogama najveće prostore premjeriti.

III.

Na različit način objavljuju ljudima budućnost. Da ne govorimo[1] o poznatom proročištu Apolonovu i o proročkom[2] hrastu Zeusovu u Dodoni, već[0] Homer često pominje[3] čudesa i sne. Da bi ih tumačili, za to[0] se pozivaju vrači i gatari, ali im se svagda ne vjeruje. — Zakoni i uredbe ljudske stoje pod zaštitom[4] bogova; vrhovna uprava država posao je[5] kralja među[0] bogovima. Srdnju bogova draži, tko tuđe dobro plijeni. Stranci, gosti, prosjaci, robovi žive pod zaštitom bogova. Najtežim kaznama kazne Erinije djecu, koja svoju djetinju dužnost[6] zanemaruju, te ne puštaju mirne duše,[7] da mladež starosti ne daje štovanja, koja joj dolikuje. Svetost zakletve napokon štite bogovi, koji se zazivaju za svjedoke: Geja, Helije, Zeus, bogovi rijeka, Erinije i bogovi podzemni; nevjeru i poslije smrti čovječje teško kazne.[8]

Br. 40. Ugled pjesnika u Homerovo doba.

Koliko je bilo udivljenje, s kojim su se u Homerovo vrijeme pjevači i njihove pjesme primale, to[0] se vidi koje[1] iz onih mjesta Homerovih pjesama, gdje se Femije i Demodok prikazuju,[2] kako[0] pjevaju, koje opet[1] iz dražesnoga razgovora Platonova, u kojem rapsod Jon svoje zanimanje i svoje općinstvo[3] opisuje. Kao što se naime ovaj hvali, da nekom vještinom može učiniti, da se čitava kazališta kojimgod duševnim stanjem[4] zanesu,[5] da sad plaču, sad mrkim okom[6] okolo gledaju,[7] sad opet[0] veselje u licu pokazuju; tako su to s tim više postigli pjevači Homerova vremena i to[0] vještinom, koja je prirodi bila bliže. Ali zato ih[8] je odlični[9] i prosti svijet u velike cijenio. Jer ili oni u svojim gradovima ostajali ili po različnim mjestima obilazili,[10] u skupštinama narodnim i kod gozbe kraljevske se pojavili, svagda su ih držali, da[0] su bogovima mili, a[0] ljudima štovanja vrijedni.[11] Njihova nagrada, ako su je tražili, bijaše pljeskanje i hvala slušača, a to je najveća cijena, ako smijemo[12] vjerovati pjesnicima. Ta oni su svojim pjesmama sadašnjost[13] ushićivali, kojima su junačka djela uspomeni potomstva[13] predavali.

Br. 41. Grčki rapsodi.

I.

Vještina rapsoda ne obuhvataše samo Homerove pjesme, već i pjesme Heziodove i drugih pjesnika i uopće[1] čitavo epsko, a[0] naskoro i lirsko i jampsko pjesništvo[2] te je to dugo bio jedini način, da se javno pokaže umna vrsnoća.[3] Ali s Homerskim pjesmama, najizvrsnijim od sviju, bavila se velika većina,[4] kako to[0] svjedočanstvo mnogih potvrđuje, te je bila kao kakva[5] porodica Homerida, koja je najprije kod Hijana, zatim i drugdje tu umjetnost negovala. No i ako se čini, da je ime te vještine mlađe od Homera, opet su umjetnost i obrt[6] već u najstarija vremena cvali te su onda bili mnogo ugledniji nego poslije. Jer dok je još bila povlastica nekolicine, da na pamet zna povelik broj pjesama, jer ih nijesu svakomu[0] otvorene škole,[7] nego tek jedan stalež[8] naobraženih, sveti pjevači,[9] u čitavoj Grčkoj širili, dakako[10] da su se osobito štovali.[11] Premda su pjevači isprva, kako[0] se čini, samo iste svoje[12] pjesme širili, opet jasni tragovi povjesnički

dokazuju, da[0] su počevši[0] od Terpandra s Lezba[13] t. j. od 34. olimpijade pa[0] do Cineta Hijanina,[13] čovjeka u svojoj umjetnosti osobito vješta,[14] koji je oko 59. olimpijade živio, tako isto ne samo tuđe pjesme pjevali, već i iste svoje pjesme,[0] i da[0] je jedva bio koji rapsod, koji ne bi podjedno bio dosta dobar[15] pjesnik.

II.

Nema sumnje, da su rapsodi svoje pjesme na pamet kazivali; pače znamo, da su se i u vrijeme Sokratovo, kad su rapsodi pisane pronoske[1] Homerovih pjesama veoma marljivo skupljali, pjesme kazivale na pamet,[2] a nijesu se drugima[0] čitale.[3] Možebit se tko čudi tolikoj snazi pamćenja, koje je moglo čitavoga Homera da[0] obuhvati. I opet je izvjesno, da su kadšto izvrsni rapsodi još i više znali na pamet. A tomu se nipošto ne treba toliko čuditi. Jer ako je još i onda, kad su ovamo[0] veliko znanje[4] iz knjiga uzeto,[5] onamo[0] poslovi uglađene naobrazbe[6] pamćenje opterećivali,[7] u Ateni bilo ljudi čestito odgojenih,[8] koji su čitavu Ilijadu i Odiseju na pamet znali, zašto da se o tome sumnja[9] kod ljudi, koji su se time živo bavili[10] i to[11] u ona vremena, kad je manji[12] krug učevnih predmeta[13] prazninu ostavljao?[14] Što više,[15] bar su slavni filozofi sudili ovako:[0] da se duševna snaga našega vremena ne smije mjeriti mjerilom onih vremena, kad nama mnoge stvari smetaju, da je negujemo. Što se pismo izumjelo, to je, kažu, doduše naukama koristilo, ali koji[0] se uče, njima[0] je škodilo, tako da, koji je izum prozvan potporom[16] pamćenja, isti bi se mogao s pravom nazvati njegovom štetom i propašću. Da je tvrdnja[17] tih filozofa istinita, to[0] nas još i danas uči razmatranje nenaobraženih ljudi i naroda, koji[0] o uglađenosti nemaju pojma.[18]

III.

A nije ni potrebno spominjati izvanredne primjere jačega pamćenja, kakvo je bilo u[0] govornika Hortenzija, o kojem Ciceron pripovijeda, da je, što je kod sebe izmislio, sve nenapisano mogao istim riječima reći, kako je mislio; ili kakvo je bilo pamćenje u onih pjesnika, koji više tisuća stihova u glavi[1] izmisliše i, pošto više godina prođe, napisaše. Jer[2] mi ne raspravljamo o kakvim rijetkim čudesima, već o staležu ljudi, koji[0] su se svega

svoga[0] vijeka[3] tom umjetnošću bavili, da su iste svoje pjesme[0] ili pjesme drugih pjevajući širili. A[4] da je takih staleža i kod drugih naroda bilo, to[0] je poznato, kao kod Židova t. z.[5] proročke škole,[6] kod Germana bardi,[7] skaldi i druidi. Za ove posljednje veli Cezar, da je za njih bila posebna škola, u kojoj su gdjekoji i dvadeset godina ostajali, da bi velik broj stihova, koji[0] nijesu bili napisani, na pamet učili.

Na isti način može se držati za izvjesno,[8] da je i kod Grka bila posebna škola za[0] rapsode i pjevače. Kao naime što su poslije plesači motreći učitelje, koji[0] im ples[0] pokazivahu,[9] i glumci slušajući kazivanje[10] pjesnikovo uloge svoje učili, tako se čini, da su i rapsodi imali takvu uredbu, da se jedan uči od drugoga. I doista nema uzroka, zašto da[0] taj način učenja držimo za nezgodan ili za[0] pamćenje teži od našega. Bar će ti svatko dopustiti, da se na shvaćanje[11] pravoga smisla[12] riječi i misli mnogo više mora[0] djelovati.[13] K tomu dolazi i to,[14] što je živo zanimanje[15] slušača, združeno s velikom ljubavlju k povjesti svoga naroda,[16] koju u starim epskim pjesmama spoznaše, učiteljima[17] muku bez sumnje oblakšavalo i zaslađivalo.[18]

Br. 42. Trojanski rat.

Trojanski je rat najstariji od svih ratova, što su ih Grci s izvanjim[1] narodima ratovali.[2] Povod je tomu ratu bio ovaj: Paris, sin trojanskoga kralja Prijama, dođe k spartanskom kralju Menelaju, koji ga prijazno i gostoljubivo[3] dočeka. Jednom, kad Menelaja nije bilo kod kuće, uzme Paris njegovu ženu Helenu, za[0] koju vele, da je bila najljepša žena na svijetu,[4] te je sa sobom skupa[0] s najdragocjenijim blagom[5] Menelajevim odvede preko mora u Troju. Poradi[0] toga zločina[6] planuše[7] Menelaj i svi grčki knezovi. Svaki od njih opremi vojsku i brodove. Pošto to učine,[8] izaberu Agamemnona, kralja mikenskoga i brata Menelajeva, za vrhovnoga vojvodu i krenu u Aziju. Svladavši[9] sve teškoće i pogibli na[0] putu stignu napokon pod zidine trojanske. Uzalud i tad natrag iskahu Helenu sa svim blagom. Stoga se započne[10] rat, koji se s obadvije strane[11] s najvećom hrabrošću vodio. Napokon Grci prijevarom osvoje grad pa ga razvale stubokom. Priča se, da se to dogodilo g. 1184. pr Is.

Br. 43. Junaci[1] trojanskoga rata.

Djela i zgode[2] trojanskih junaka mnogi su pjesnici, među njima i Homer, krasnim[3] pjesmama proslavili. Homer je najstariji i podjedno[4] najizvrsniji od svih grčkih pjesnika, a drži se za njega,[5] da je po prilici g. 900. pr. Is. živio. Od toga pjesnika imamo dvije povelike pjesme, Ilijadu i Odiseju, koje su obadvije najvećega udivljenja vrijedne. U Ilijadi se opisuju junačke borbe pod Trojom, u Odiseji čudnovato potucanje[6] i putovanje Odisejevo poslije trojanskoga rata. Najznamenitiji su od tih junaka ovi: Agamemnon, vrhovni vojvoda, i brat njegov Menelaj; Ahilej s Patroklom, dva Ajasa, Diomed sa Stenelom, Idomenej s Merionom, Nestor i Odisej. To su eto[7] bili grčki junaci; od Trojanaca pak bijaše prvi junak kralj Prijam; a razboritošću i hrabrošću daleko najvrsniji Hektor, sin Prijanov. Znameniti bjehu također Hektorov mlađi brat Paris ili Aleksandar, početnik toga rata, i Eneja, koji je gotovo jedini od svih knezova pogiblima ratnim srećno izmaknuo.[8]

Br. 44. Agamemnon.

U Agamemnona je bilo vrhovno zapovjedništvo grčke vojske pod Trojom, a bio je, kako Homer veli, i dobar kralj i kršan vojnik.[1] No opet[2] nije bio ni najrazboritiji[3] ni najhrabriji među knezovima. Teškom uvredom raspali veliku srdnju Ahilejevu tako, te se taj junak od mržnje na[0] vrhovnoga vojvodu klonio svake borbe. Tako bijahu Trojanci neko vrijeme jači[4] od Grka, a mnogi i to[0] najbolji junaci[5] padahu od ruke Hektorove. U bici se Agamemnon rijetko kad[0] vidio među prvima; ali sa ranjenima postupaše često veoma okrutno.[6] I opet njega između svih vojvoda štovahu[7] najviše, tolik bijaše kod starih ugled božanskoga prava vladareva. Poslije rata se Agamemnon vrati u svoje kraljevstvo, ali ga ista njegova žena Klitemnestra s pomoću[8] Egistovom na bezbožan način ubije.[7]

Br. 45. Menelaj.

Menelaj je bio hrabriji, a podjedno[1] mnogo blaži od brata svoga Agamemnona. Hrabrost je svoju pokazivao koje[2] u drugim bojevima koje poglavito[2] u dvoboju s Parisom, najmržim svojim

neprijateljem. On ga naime svlada kopljem i mačem, trgne[3] mu kacigu s glave i šćaše baš[4] da ga posiječe, kad Paris iznenada ispred očiju i ruku njegovih iščeznu, jer ga njegova najpouzdanija žaštitnica, boginja Venera, u oblak bješe sakrila i s bojišta odnijela. Drugom je Menelaj svladao nekoga bogatoga, mladoga Trojanca. Taj[5] se nesretnik baci[6] njemu pred noge moleći, da bi mu život poštedio, i obeća mu veliku nagradu za otkup.[7] Menelaj već htjede[8] da se smiluje, ali u tome[9] baš dođe[10] Agamemnon te ukori brata kao kukavicu[11] pa kopljem probode prsa mladiću,[12] koji[0] je za milost molio. Poslije uzeća[13] Troje vrati se[14] Menelaj s Helenom i velikim blagom u svoju[0] domovinu i umrije u Sparti.

Br. 46. Ahilej.

Daleko najhrabriji od svih junaka bijaše Ahilej, sin Peleja, kralja mirmidonskoga u Tesaliji, i morske boginje Tetide, kćeri Nerejeve. Ahilej bijaše najkrasniji i najhitriji od svih mladih junaka,[0] a podjedno gostoljubiv, plemenit,[1] vjeran prijatelj, blag prama nesrećnima, prkosan prama obijesnima, nedobitan u boju. Stari pjesnici pričaju, da ga je mati Tetida, odmah kako se rodio, u stigijsku rijeku zagnjurila.[2] Vele,[0] da je time učinjeno, te nije mogao dopasti rana,[3] već ako[4] na onom mjestu, gdje ga je mati rukom držala, jer toga se mjesta stigijska voda ne bješe dotakla. On je jedini čovjek, kojemu su bogovi dvije sudbine dali i na volju ostavili:[5] ili voli kratak život i slavan ili starost bez slave.[6] On odabere ono prvo i tako ga je pratila pobjeda, kamo se god okrenuo. Mnoge je gradove u Maloj Aziji razvalio,[7] nebrojene neprijatelje poubijao. Nitko njemu nije mogao da odoli: u istom pogledu bila je tolika moć, te bi se neprijatelj prepao[8] i[0] pobjegao. Ali kad ga je Agamemnon uvrijedio,[9] niti je u boj zalazio niti je išao u kneževsko vijeće. Ljutit je sjedio u svom čadoru blizu mora; a njegovi se Mirmidonci besposleni zabavljahu igrama, izbjegavajući zajedno sa svojim vojvodom rat sasvim.

Br. 47. Ulikso i Terzit.

I.

Terzit je bio najružniji od svih Grka, koji bijahu pošli u Troju, razrok,[1] hrom u jednu nogu,[2] guravih,[3] prama prsima

stegnutih pleća, šiljaste[4] glave, na kojoj se rijetka[5] kosa vidjela.[6] Najmrži je bio Ahileju i Uliksu, koje je obično opadao. U kojoj je pak skupštini Agamemnon svoje vojnike[7] iskušavao, a Ulikso uzbunjenu vojsku mirio, u njoj[0] prekoravaše[8] Agamemnona oštrim riječima. „Sine“ — kaže — „Atrejev! Ta što[9] još želiš[10] i čim ti oskudijevaš? Puni su ti čadori zlata i srebra, koga ti mi svagda poklanjamo najviše, kadgod koji neprijateljski grad osvojimo. Ili ištеš li još više zlata, da ti se plati za otkup, kad ja ili koji drugi Ahajac kakoga bogata Trojanca ulovimo? To[11] se vrhovnomu vojvodi ne pristoji. Zato[12] dajte,[13] vratimo se sa svojim lađama kući, a ovoga ostavimo ovdje, da vidi, kakve je junake uvrijedio. Istoga je Ahileja osramotio time, što[14] mu je oteo dar, što mu ga Ahajci pokloniše.[15] Zaista u Ahileja nema[16] srčanosti. Jer inače,[17] Atrejev sine, ti bi sada učinio[18] posljednji zločin!“

II.

Dok je tako psovao,[1] pristupi[2] Ulikso brže k njemu te mu progovori mrko gledajući:[3] „Ćuti, opadaču“[4] — kaže — „ne prepiri se s kraljevima, jer ja velim,[5] da od tebe nema ništavijega čovjeka[0] od svih, koji su s Agamemnonom pod Troju došli. Ali ako te igda vidim, gdje ovako ludueš, tako mi besmrtnih bogova, svući ću[6] ti haljine, ljudski[7] ću te izlijemati[7] i otjerat iz skupštine!“ S tima riječima udari[8] opadača žezlom ljudski[8] po[0] ledjima. On se previjaše,[9] a krvava masnica[10] skoči[11] ispod zlatnoga žezla. Plačući, od bola i straha drhćući[12] sjedne kukavica; a svi drugi, premda su, izgubivši nadu, da[0] će se vratiti, bili žalosni, udare u smijeh, jer je Terzit svima bio mrzak. Trista je — kažu[13] — stvari junački učinio Ulikso, a daleko najljepše jest to, što je otpremio[14] jezičnoga opadača. Na to Ulikso izgovori govor[15] i postigne lako, te svi odluče, da će[0] ostati i rat nastaviti.[16]

Br. 48. Patroklo.

Ahilejev najmiliji prijatelj i najpostojaniji[1] drug bijaše Patroklo, sin Menetijev. Nikad ga nije ostavio ni u boju ni u dokolici.[2] Otkad[3] Ahilej nije htio[0] da ide u boj, od onda[0] su Hektor i Trojanci gotovo svagda bili pobjednici, Grci sila puta[4] u bijeg natjerani, njihovi najbolji junaci ranjeni, a sva vojska u krajnu

pogibao bačena.[5] Nikakim molbama nije se Ahilej dao[6] skloniti, da Grke i njihov òkô brani; no ipak najposlije dopusti Patroklu, da ide u boj, te mu obuče isto svoje oružje. Prevareni tom pojavom prestraše se isprva neprijatelji, pak i isti Hektor stane[6] uzmicati od straha. Naskoro pak spozna, da[6] se prevario,[6] opet zametne[7] boj, ubije Patrokla te mu svuče oružje. Istom[8] nakon žestoka[9] boja pođe grčkim vojvodama za rukom,[10], te otmu golo tijelo rukama Hektorovim.

Br. 49. Nestor.

Nestor, sin Nelejev, vladaše u Pilu u Meseniji. Bio je najstariji među grčkim junacima; dva je ljudska naraštaja vidio, gdje ginu,[1] te je tada živio s trećim. Bio je razborit i mudar starac, pravičan i iskusan u ratu i k tomu hrabar, koliko[2] mu je staračka snaga[3] tjelesna dopuštala.[4] Bio je veoma rječit; iz njegovih je usta, kako veli pjesnik, govor tekao slađi od meda. Agamemnon mišljaše, da bi Troja skoro propala, kad bi imao desetoricu, kakav[5] je Nestor: toliko je vrhovni vojvoda držao[6] do savjeta i uma Nestorova. Nestor je i dva sina poveo na vojnicu trojansku, Antiloha i Trazimeda. Obadva su bili hrabri i kršni ljudi; ali je opet veću slavu stekao Antiloh ne samo hrabrošću i srčanošću, već i hitrinom u trčanju. Poslije Patrokla nije nijedan grčki knez Ahileju bio tako mio kao Antiloh. Pošto se rat svrši, vrati se Nestor sa svoja dva sina srećno kući i umre u Pilu.

Br. 50. Kralj Prijam.

Prijam je bio sin trojanskoga kralja Laomedona te je poslije njega postao kralj.[1] Svojom moću i bogatstvom svojim odvojio je[2] od ostalih kraljeva azijskih. Homer o[6] njima pripovijeda,[3] da je imao 50 sinova i 16 kćeri. Kad se rat počeo, bio je Prijam već star čovjek[6] pa zato je vrhovno zapovjedništvo nad Trojancima predao najstarijemu sinu Hektoru.[4] Sudbina toga kralja u svakom čovjeku[5] budi[6] sažaljavanje.

Ratom se lišio najboljih svojih sinova. Najmlađi sin Troil, premda još dijete, navali u boju na istoga Ahileja, ali ga ovaj obori. Stari ga pjesnici hvale[7] srećnim, što je smrtnom ranom

utekao mnogim, velikim nevoljama. Jer dug život sa sobom nosi mnoge jade i nitko ne može dvoumiti, da je Prijam za svoga dugoga vijeka češće i tužnije[8] plakao nego Troil. Ali najjače je dušu Prijamovu rascvijelila[9] smrt Hektora, kojega su i isti kralj i kraljica Hekuba, mati Hektorova, od svih sinova najviše ljubili. Kake je jade u ono vrijeme starac trpio i kako je i on u propasti Troje užasno poginuo, to nam lijepo pripovijeda Homer u Ilijadi.

Br. 51. Hektor.

Hektor je bio[1] jedina nada Trojanaca: toliko je i zborom i tvorom[2] od svih drugih odvojio.[3] Mnogo je neprijatelja od[6] njegove ruke popadalo. Kad se Ahilej srdio, izazva Hektor najhrabrije junake grčke na mejdan te se slavno[4] pobije s Telamonovim Ajasom. Nije bilo nikoga, koji ga se ne bi bojao. Jednom samo što[5] nije brodove i oko grčki zapalio, ali tako nije bilo suđeno[6] u vijeću besmrtnih bogova. Kad Hektor i Patrokla ubije i oružja liši, Ahileju se tako ražali[7], te se njegovi prijatelji prestrašiše, da će se sam ubiti.[8] Hektor se sam tom pobjedom u velike[9] dičio; ali mu veselje nije dugo trajalo.[10] Jer poslije smrti Patroklove Ahilej se opet s Agamemnonom pomirio te je u svim bitkama tražio[11] samo Hektora. Kad porazi[12] Trojance, nađe kletoga neprijatelja. Hektor šćaše da mu izmakne, ali ga Ahilej tri puta potjera[13] oko zidova gradskih. Ali napokon lukavstvom[14] Minervinim prevaren stade[15] i boreći se hrabro pade — probolo[16] ga koplje Ahilejevo.

Br. 52. Paris ili Aleksandar.

Pripovijeda se, da se Paris, pasući na gori Idi stada kralja Prijama, osobitom hrabrošću odlikovao, jer[1] je razbojnike odbijao te ga zato ostali pastiri prozvaše Aleksandrom t. j. braničem. Poradi njegove nevjere i pakosti porodio se trojanski rat. Stari pjesnici pričaju, da se odlikovao ljepotom i da se predao raskošnu i lagodnu[2] životu; ali mu to nije smetalo, da se pokaže hrabrim i vještim u ratu. Istina,[3] u onom dvoboju, što ga je imao s Menelajem, svladan je na[4] svoju veliku sramotu i nema sumnje, da bi bio i smaknut, da ga nije Venera isred boja uklo-

nila.[5] Toga radi Hektor Parisa prekori s mlitavosti te ga nazva nesrećnikom,[6] koji se, istina, tjelesnom ljepotom, odlikuje, ali je svojima na sramotu i propast. I doista se Paris najviše stidio svoga poraza, zašto je poslije nastojao, da većom hrabrošću sramotu svoju[7] opere.[8] Homer pripovijeda o njemu, da se junački pobio s Idomenejem i da je ranio Diomeda i Mahaona. Kako drugi pričaju, on je s pomoću Apolonovom i istoga Ahileja strijelom ubio, ali i on još[0] prije uzeća Troje pogine[9] od Filokteta, koji je imao luk i otrovane[10] strijele Herkulove.

Br. 53. Eneja.

Čini se, da je Eneja, sin Anhizov i Venerin, u početku rata mirno živio kod svojih stada, jer je Prijam njega manje cijenio nego ostale junake trojanske. Pripovijeda se, da se Prijam bojao, da ne bi kraljevstvo jednom zapalo Eneji i njegovim potomcima; i doista[1] već Neptun kod Homera proriče, da je Prijamovo koljeno Jupiteru omrznulo pa će Eneja i njegovi sinovi i sinova sinovi do krajnjega vremena imati vladu. No pod[2] konac rata bio[3] je Eneja u svim većim bojevima, pa i ako se nije mogao s prvim junacima isporediti, opet se borio s istim Diomedom i Ahilejem. Ali bio je[4] i u osobitoj milosti bogova. Jer kad ga je Diomed ranio i progonio, htjede mu Venera biti u pomoći, ali pošto bi i ona ranjena, ukloni ga Apolon iz boja te ga odnese u svoj hram, gdje mu Latona i Dijana rane izliječiše. Već je Ahilej Enejin štit kopljem probo te htjede već i njega da posiječe, kad mu se smiluje Neptun, da ne bi, kako sam veli, cijeli rod Dardanov izginuo. Zato bog Ahileju gustom maglom zastre[5] oči, da bi ga s tim lakše prevario; a Eneju uzdigne u vis te ga daleko postavi na sigurno mjesto. Podjedno ga opomene, da za života Ahilejeva ne ide u boj; a kad ovaj umre, on će se, siguran od[6] svake pogibli, među prvima moći boriti. Kako je Eneja poslije razvaljenja Troje sebe i svoje spasao, to[0] pripovijeda Vergilije u pjesmi, koja se zove Enejida.

Br. 54. Nema potpune sreće na zemlji.

Nekomu kralju perzijskomu umre žena, koju je veoma ljubio. Dok se on preko mjere žalostio,[1] začuje, da u Grkoj živi

mudrac, koji svakoga zna svjetovati.[2] On zapovjedi, da taj čovjek k njemu dođe, te[0] ga zapita, dali mu mrtvu ženu u život može dozvati. Taj izjavi, da će kralju učiniti po volji[3] pod tim uvjetom, ako zapovjedi, da[0] se u njegovoj kraljevini potraže tri potpuno srećna čovjeka i da se i njihova imena na kraljičinu spomeniku napišu. Ako se to učini, odmah će se kraljica u život povratiti. S velikom radošću[4] pošlje kralj odmah sluge u sve krajeve[5] svoje kraljevine, jer se nadao, da će njegova draga žena naskoro opet biti među živima. Ali godina za godinom[6] prođe, pa kad se sluge najposlije kući vrate, jave kralju, da po[7] čitavoj velikoj kraljevini perzijskoj nijesu našli ni jednoga jedinoga čovjeka, koji bi se mogao nazvati potpuno srećnim. Tad spozna kralj, da na zemlji uopće nema prave sreće i da od Boga ne smije iskati više, nego je svima drugim ljudima dato. I to mu je bila velika utjeha.[8] Tako je sredstvo onoga mudroga Grka kralju pomoglo,[9] ali drukčije, nego se on nadao.

Br. 55. Heziod.

I.

Od onoga sjajnoga i ratobornoga značaja homerskih pjesama za čudo[1] se razlikuje onaj pjesnik, kojega Grci kao drugoga metnuše uza[2] svoga Homera: Heziod. Jer o djelima i doživljajima kraljeva pjeva Homer; Heziod pak[0] silazi do sitnih i neznatnih[3] briga građanskoga i seoskoga života, daje nauke o različnim njegovim poslovima, preporučuje marljivo zarađivanje,[4] odvraća od nepravednih pletaka onih, koji parbljenjem[5] nastoje imutak povećati. Čitavim pak pjesničkim radom[6] dosta jasno[0] pokazuje, da teškim srcem podnosi[7] promijenjeno stanje svojega vremena; jer — kaže[0] — na gore[8] se ljudski rod sve više naginje.[9] Jer — veli[0] — poslije onoga zlatnoga vijeka Saturnova već je nastao[10] gori mjedeni, koji je sam sebe oružjem satr'o. Još se — veli[0] — jednom[11] iznova rodio izvrsniji rod heroja, koji pod Trojom, pod Tebom, na drugim mjestima besmrtnu slavu stekoše. Sad je pak[12] — veli[0] — došlo željezno doba, u koje se smrtnici s neprestanim mukama i brigama natežu,[13] a zloba ljudska od dana u dan[14] raste. Tko otuda dosta jasno[0] ne razabira, da je od mišljenja i duha[15] onoga vremena, o kojem Homer pjeva, Heziod daleko bio udaljen?

II.

Nego[1] ono, za[0] što smo rekli, da je pravi značaj[2] Heziodov, ponajviše se vidi iz one pjesme, koja nosi ime[3] „poslovi[4] i dani“. Kako je ta pjesma jedina, koju[0] po svjedočanstvu Pauzanijinu[5] zemljaci Heziodovi, Beoćani, njemu pripisivahu, tako nam ona[0] i iste domaće prilike pjesnikove pred oči meće. Otac se naime Heziodov u Askri na podnožju[6] Helikonovu bješe naselio, no[0] premda se uvjerio,[7] da to mjesto nipošto nije prikladno, opet je svojim dvjema sinovima dosta veliku očevinu ostavio. Ali mlađi brat Perzo podmiti[8] kraljeve, koji su tada sudovima rukovali,[9] te prevari[10] kod diobe[11] očevine starijega brata.[0] Dakako on je već bio u[0] onom duševnom stanju,[12] na koje su se Grci poslije sve više počeli naginjati,[13] da je volio na trgu slušati raspre i smišljati pletke nego obrađivati zemlju. Tako dakle naskoro očevinu razaspe[14] pa, da bi sebi prisvojio i ono, što je kod one nejednake diobe brat dobio, zato[0] zaplete brata svoga u drugu parnicu. To je dakle Hezioda sklonilo[15] te opominje Perza, neka se parnice okani i na pošteno zarađivanje misli.[16]

III.

On naime veli, da je mučan ljudski život već[0] od onda, otkad[1] su bogovi, da bi svijet[0] kaznili[2] zato, što[0] je Prometej oganj ukrao, Epimeteju poslali Pandoru, kojoj su iz bureta sva zla utekla[0] i na ljude došla. On dodaje onu poznatu[0] basnu o različnim vijekovima ljudskoga roda, zatim o pojedinim dijelovima poljodjelstva, brodarenja, domaćega života, daje upute i o ženidbi[3] i najposlije različne upute[0] o poštenju[4] i vjerskim dužnostima, pak osim drugih i tu,[5] u koje je dane koji posao probitačno preduzimati, u koje nije. Tko dakle ovaj sadržaj čitave pjesme prosudi,[6] njemu[0] se ne će činiti, da ona potječe[7] od pjesnika, koji se kao Homer pjesništvom bavio kao posebnom umjetnošću, već da je prosta[8] pjesma jednoga[0] domaćina, koji je sa slučajnih[9] razloga u[0] duši bio tako uzbunjen, te je svoje osjećaje i misli[10] nekako[11] oblikom pjesme zaodjenuo. Ali mnogo se više time razlikuje od Homera, što ovaj starijemu vijeku bliži nekim uzvišenim i ratobornim duhom diše,[12] a onaj potišteni[13] i različitim brigama pritisnuti[13] duh Heziodov dovoljno dokazuje,[14] da su se Grci počeli svraćati k onim poslovima, koji kao što su prostiji,[15] tako su i korisniji, a to[0] su poslovi mirna građanskoga života.[16]

Br. 56. Ksenofon.

I.

Iz onih poznatih[0] domaćih pletaka[1] u[0] Grka, osobito Atenjana, kod kojih je narod vrhovnu vlast držao u rukama,[0] nije gotovo nijedna veća kuga, nijedna, koja bi bila nedostojnija,[2] porodila, nego je to,[0] što su se mnogi građani koristi svoje[0] domovine otuđili[3] pa[0] se na neprijateljevu stranu[4] naginjali. Još su se najviše[5] oni,[0] koji za oligarhijom pristajahu,[6] u peloponeskom ratu više puta[7] i to[0] ne samo onda, kad je za općega prekreta[8] vlast prešla u ruke[9] zbora[0] od one četiri stotine, već i kad su se Atenjani najposlije Lizandru predali, sa Spartancima, tima najljućim neprijateljima svoje[0] domovine, izdajnički dogovarali.[10] Ali i oni, koji nijesu tako daleko išli,[11] da bi se s neprijateljima protiv iste domovine urotili, opet su iz mržnje na narodnu vladu i iz ljubavi[12] k spartanskim uredbama domovini svojoj[0] okrenuli leđa[13] te su voljeli služiti[14] onima, za koje je bilo poznato, da su i prije bili najljući neprijatelji njihove[0] domovine, te se vidjelo,[15] da će i opet biti neprijatelji,[0] a među take ljude[16] pripada osobito Ksenofon.

II.

On je već onim preduzećem, kojim je najviše slavu stekao, kad je naime[0] bio na vojnici[1] onih poznatih[0] deset tisuća, za cijelo dosta jasno dokazao to, da za korist atensku ne mari, da ne kažem, da je izdaje. Jer on je služio[2] Kiru, koji je Lizandru obilna sredstva slao[3] najviše zato, da[0] bi atensku državu pobijedio i oborio; a protiv kralja perzijskoga, koji se tada pokazao Atenjanima sklon, digao je[4] svoju[0] ruku. Pa kao što je od početka onomu štovatelju Spartanaca služio, tako je i poslije onoga srećnoga povratka, na[0] kojem se pokazao velikim vojvodom, išao za istim ciljem.[5] Jer kad je kralj perzijski poradi pomoći Kiru davane[6] već Lacedemonjanima rat navijestio te je bilo nade, da s[0] onom nepobijeđenom četom, kojoj je Ksenofon već bio na čelu, stvari okrene[7] na korist atensku, nije Ksenofon ni iz daleka[8] taku misao zamislio,[9] već[8] je s ostalom vojskom prešao u òkô Spartanaca, premda su[0] isprva s njime gadno postupali.[10]

III.

Stoga, ako se čovjek[1] sjeti, kako je čak Alkibijad kao prognanik u Aziji za domovinu svoju[0] živo radio,[2] ne će se čuditi, što je Ksenofon kažnjen zatočenjem. Pa zato se on od toga vremena pokazao očitim[3] prijateljem Lacedemonjana. Jer on je ovamo[4] valjada bio[5] i u njihovu ratu u Aziji, a onamo[4] je, kad ga Lacedemonjani, pošto[0] bukne rat s Korinćanima, natrag pozvaše, iz velikoga štovanja[6] prama Agezilaju i on s njim išao te se kod Koroneje zajedno[0] s neprijateljima protiv istih sugrađana svojih[0] borio. No zato[0] mu Spartanci za izgubljenu domovinu pokloniše imanje blizu elidskoga grada Skilusa te se on, premda je na prijedlog[7] Eubulov u domovinu natrag pozvan, nije htio[0] u Atenu da vrati, već umrije u Korintu.

IV.

No ako tko o takim odlukama Ksenofona i drugih oštar i nemio[1] sud izrekne,[2] opet ne treba zaboraviti ni[0] to, da je tada već svijest zajedničkoga veza, koji sve Grke veže, bila tolika, da nešto manje vrijeđa,[3] ako gdjekoji ljudi,[0] ne slažući se s javnim uredbama i djelorednim načelima[4] svoje domovine, za korist svoje postojbine, u kojoj se koji rodio, nijesu marili. A to se tiče osobito onih, koji su naucima filozofije, koja je tada cvala, donekle bili zadojeni; jer Ksenofon je bio učenik Sokratov, te je njega bio pitao za savjet, prije nego će pod zastavu[5] Kirovu. Tako je isto[6] poznato, da i drugim učenicima Sokratovim, čak ni[0] onomu najvećemu,[7] Platonu, do atenske republike nije bilo stalo[8] i da su im milije bile[9] uredbe spartanske.

Dio II.

za VI. razred.

Br. 1. Značaj naroda rimskoga.

I.

Velika je doista i udivljenja vrijedna stvar,[0] što je vidimo na Rimljanima, koji su, što je god ljudima milo: život, imanje,[1] lične osjećaje i želje,[2] rado za državu žrtvovali,[3] jedino za[0] nju živjeli, svagdje na njezinu korist pazili. Ali to isto načelo rimsko donosilo je i to,[0] da su ne samo svoja i svačija lična prava zametavali,[4] gdje se činilo, da to[0] državna korist ište, već su još više prava stranaca i naroda nogama gazili.[5] Jer tko ne vidi, da se Rimljani, kad se činilo, da to državni obziri i državna[0] korist ištu, naprama pobijeđenima nijesu žacali nikake okrutnosti, kad su oni[6] kaznu, kojom[0] Brut i Manlije rođene[0] sinove kazniše,[7] kao dičan čin slavili,[8] kad[6] požrtvovnost[9] Kurcijevu i Decijevu nijesu prestali hvaliti,[10] kad[6] su za iste sugrađane poradi[0] nejunaštva ili povrijeđene stege novu kaznu odredili, da se svaki deseti smakne,[11] kad[6] su napokon po starinskom običaju[12] na smrt osuđene prije smaknuća na mrtvo ime izbijali?[13]

II.

Ponajprije nastojahu da[0] sve urede tako, da pobijeđenim narodima i gradovima ne bi ostao[1] ni trag[0] samostalnosti.[2] S tom namjerom oduzimahu i drugim pobijeđenim narodima i nekojim latinskim gradovima, koji[0] zadržaše ime „saveznika“, jedan dio zemalja i zabranivši svaki saobraćaj među sobom razdvajahu ih te im ne davahu, da se mogu slobodno kretati[3] i savez protiv Rimljana sklopiti;[4] a drugima davahu rimsko građansko pravo bez glasa[5] te ih posvema skučiše pod vlast rimskoga gospodstva. Kod te tolike tvrdine, koja se ni umorstva nije žacala, gdje se činilo da je korisno, kad su jedino na državnu korist pazili te se sličnom tvrdinom[0] i sami protiv sebe služili:[6] je li čudo,[7] što su je najposlije držali[8] za potrebnu i poštenu te[0] su je pače sma-

trali za neku blagost i velikodušnost? Tako se dogodilo, te su posve naopakim[9] tumačenjem ono građansko pravo bez glasa i částî za blagodat računali[10] i hvalili te su i one, kojima je najnepovoljnije ropstvo[11] zapalo, ipak saveznicima nazivali pa baš najneugodnijim stvarima po svom građanskom pravu najblaže i najslađe ime nadijevali.

Br. 2. Patria potestas u Rimljana.

I.

Koliko je ugled očev i štovanje prama ocu kod Rimljana vrijedilo, to se već i starima činilo spomena vrijedno[1] te se pokazuje na[0] mnogim primjerima, koliko na drugim, toliko i na ovima. Neki je narodni tribun predjašnjega diktatora[2] L. Manlija, koji narodu poznat bijaše po[0] nadimku Radovlast,[3] javno tužio[4] radi nasilja učinjena kod novačenja, pa da bi optuženomu veću mržnju naprtio,[5] spočitne[6] mu[0] i privatnu stvar, naime[0] okrutnost, kojom je isti Manlije sa svojim rođenim sinom[7] postupao.[8] Njega je — veli[0] — bez[0] kojega[9] drugoga razloga, već jedino zato, što je bio nešto slabe glave[10] i slaba govorničkog dara,[11] izvan grada dao na ropsku i seljačku odgoju. Dakle koju bi pogrješku otac naukom i naobrazbom morao što većma popraviti, tu on svojom nečovječnosti još povećava. Premda je sve to tužitelj na oko[12] mudro udesio, opet se dogodilo nešto posve drugo, nego[13] je on mislio.

II.

Malo zatim naime javljeno bi rano u jutru[1] tribunu, da je mladi Manlije došao i da o hitnoj[2] stvari u četiri oka[3] s njim želi govoriti. Sad[4] što[0] misliš, što je taj čovjek[0] drugo očekivao, nego da[0] će mu mladić za parnicu[5] nešto novo prijaviti? Ali on se ljuto[6] prevario; jer jedva što su sami bili među sobom, kad mladić upirući[7] nož tribunu u prsa zaprijeti, da će ga probosti, ako se odmah ne zakune, da će odustati od tužbe. Kad tribun zatečen i goloruk vidi, gdje mu[0] se gvožđe pred očima svjetluca, zakune se na riječi, na koje je morao, a poslije je javno govorio,[8] da je onim nasiljem natjeran od nauma svoga odustao. Ali narod, premda bi bio volio onomu mrskomu čovjeku suditi,[9] tako je

malo zabavljao,[10] što je sin za oca toliko na kocku metnuo,[11] da je njega istoga, premda se nikakim zaslugama nije[0] odlikovao,[12] za vojničkoga tribuna izabrao i pokazao, koliko cijeni ono djetinje[0] štovanje, kojega ni tolika tvrdina od oca nije mogla[0] odvratiti.[13]

Br. 3. Cineja i Pir,

I.

Cineja iz Tesalije, prijatelj i liječnik epirskoga kralja Pira, bijaše čovjek velika uma i osobite razboritosti. Priča se, da je slušao Demostena i da se rječitošću tako odlikovao, te se ne može dvoumiti, da ga treba držati za jednaka[1] prvim govornicima njegova vremena ili pače da ga treba metnuti[2] pred njih. Njega Pir upotrebljavaše za poslanika k različnim državama, s kojima je imao posla, pa bi o njemu rekao, da potvrđuje onu[3] Euripidovu: *πᾶν ἐξαιρεῖ λόγος*, govor osvoji sve; jer on je — veli[0] — Cinejinom rječitošću više gradova zauzeo, nego hrabrošću svojih vojnika. Zato ga je u velike cijenio te se u znamenitijim poslovima služio njegovim savjetom. Videći, da Pir samo od želje, da bi vladao[4] i po Aleksandru se Velikom povodio,[4] o tom radi, kako će na Italiju da zavojšti, pomisli, da mora pokušati,[5] ne bi li kralja odvratio, da bez razloga ne zarati na Rimljane. Znajući podjedno, da Pir ni poslije dovršena rata ne će mirovati,[6] zametne s njime po prilici ovaj razgovor:

II.

Cin. Pripovijeda se, Pire, da su Rimljani veoma ratoborni pa da su već mnoge i hrabre narode pokorili; ali ako bogovi dadu,[1] da te junake svladamo, što će[2] nam ta pobjeda?

Pir. Pa[3] ti još[0] pitaš, Cineja, nešto,[0] što je jasno kao sunce![4] Ni barbarski nit ikoji grčki grad u onim krajevima nama ne može odoljeti, kad svladamo Rimljane. Jednom navalom svu ćemo Italiju osvojiti; a njezina[5] bogatstva i veličine njezine ne poznavati prije bi svakomu drugomu dolikovalo nego tebi.

Cin. Kad dakle, kralju, svu Italiju pokorimo, što onda?

Pir. Blizu Italije pruža nam ruke[6] Sicilija, otok plodan[7] i naseon,[8] koji se lako može osvojiti. Jer ondje je, dragi[7] Cineja,

svuda zavladalo[9] bezakonje,[10] buna i divljaštvo, otkad je umr'o Agatoklo.

Cin. Pravo veliš;[11] ali reci mi, hoće li to biti konac našoj vojnici, ako svladamo Siciliju?

III.

Pir. Dali nam bogovi pobjedu i srećan uspjeh! Ali svladavši Siciliju tko bi oklijevao, da prijeđe u Libiju i Kartagu, koja svojom blizinom nekim načinom sama k sebi zove i koju je Agatoklo, pobjegavši potajno iz Sirakuze i prešavši s malo brodova preko mora,[1] skoro i osvojio. A da nam se nijedan od neprijatelja, koji[0] su se sada nadali,[2] tada ne će suprotiti, kad te zemlje pod našu vlast dođu, čemu da to i kažem?

Cin. Zaista, to ne treba reći nipošto; jer je očevidno, da ćemo tada i Macedoniju lako opet dobiti,[3] pa ne će biti nikoga koji bi nam smetao, da ne pokorimo svu Grčku. Sve će nam se za sva vremena[4] klanjati,[5] budemo li imali[6] toliko sila. Ali ako nam sreća posluži, te mi, kad[0] svladamo sve svoje neprijatelje, budemo gospodari cijeloga svijeta, reci mi, kralju, što misliš, da ćemo onda učiniti?

IV.

Pir. (Smiješeći se.)[1] Tad ćemo veselo uživati trajan mir, moj srećni Cineja, svaki dan obrediti se[2] časom i veseliti se kod gozbe i prijateljskoga razgovora.

Cin. Ali daj,[3] što nam smeta, da se i sad ne služimo časom pa da zajedno ne uživamo mir, kad već imamo sve, što treba, te nam je bez ikakoga napora sve na službu,[4] što istom mnogom krvlju i velikim naporima i pogiblima postići želimo; pogotovo kad nema sumnje, da ćemo u tim ratovima mnogo zla učiniti[5] drugima i sami trpjeti od drugih.

Ali ovim i sličnim govorima ne samo što Cineja ćudi Pirove nije promijenio, već mu je još zadavao neprilika.[6] Jer Pir je dobro vidio, kakvu sreću žrtvuje[7] svojoj ratobornosti, ali se nije mogao skloniti,[8] da se okani[9] nada u one stvari, za kojima je tako silno težio.

Br. 4. Agatoklo.

I.

Agatoklo, onaj poznati[0] tiran sirakuski, ovamo[1] gadnim primjerom svojim[0] dokazuje, kako je u ono doba grčki značaj bio pokvaren i vjeroloman,[2] a onamo[1] je baš on[3] spomena vrijedan[4] poradi[0] čudesne, nenadane i promjenljive sreće.[5] Premda[0] je naime bio niska roda i već od djetinjstva[6] pun[7] svakojakih strasti, opet se pokazao tako hrabrim i razboritim vojnikom, te se popeo do vojvojdske časti. Pošto[0] zatim dva puta i to[0] uzalud pokuša sebi da prisvoji samovlašće,[8] otjeraju[9] ga dva puta u zatočenje; ali on se posluži[10] razmiricama, koje između Sirakužana i drugih sicilskih država nastajahu, pa[0] kad u dogovoru[11] s punskim vojvodom Hamilkarom, čiju pomoć Sirakužani bjehu zatražili, oružjem na svoju postojbinu udari, postigne to,[0] da ga po[0] sklopljenom ugovoru ne samo u domovinu pozvaše, već i za načelnika izabraše.[12] Sad on[13] pošlje afričke vojnike te[0] dade[0] i vaskolik senat i druge najodličnije građane posmicati. Kad tako kraljevsku vlast učvrsti[14] pa i druge države pod vlast svoju skučiti[15] pokuša, zaplete se[16] baš s onima, koje je za učvršćivanje svoje kraljevske vlasti imao za saveznike i kojima vjeru bješe zadao,[17] naime[0] s Kartažanima, u rat.

II.

Pošto ga oni nekoliko puta pobijede[1] i u istom gradu stanu[0] podsjedati, smisli nešto,[2] o čem[3] će se jedva moći suditi, dali je bila odluka[0] čovjeka, koji hoće[0] da okaje i koji sve ostavlja slučaju,[4] ili je bila odluka[0] hrabre vojvode. On naime namisli, da[0] će jedan dio svojih[0] četa u Afriku prebaciti[5] pa[0] koja pogibao njega tišti, nju će u neprijateljevu zemlju prenijeti. I nije ga namjera prevarila; jer on udari na neprijatelje iznenada[6] i to[0] ondje,[0] na[0] kojoj su strani bili najslabiji,[7] te[0] otpadi od Kartažana podložne države i savezničke kraljeve. Ali u isto vrijeme učini iznova čin[8] lukavstva i nevjere; dade[0] naime Ofelu, kralja cirenskoga, kojega je prijateljskim savezom sebi privezao[9] i u kojem[0] je nadu upalio,[10] da[0] će Afriku u svoju vlast dobiti,[11] u potaji[12] ubiti i time[0] vojsku ubijenoga sebi pribavi. A on za[13] afričkoga rata otputuje u Siciliju pa[0] kako je poradi[0] svojega uspjeha[14] u Africi i ondje bio srećne ruke[15] te sebi pribavio saveznike, tako[0]

u kratko vrijeme[0] istjera Punjane. Ali vrativši se naskoro u Afriku naglo se sruši[16] s[0] vrha te svoje najsjajnije[17] sreće.

III.

Pošto[0] utiša vojničku bunu, koja bješe buknula, kad[0] njega nije bilo[1] kod njih, i[0] dok on nastoji, da svoj[0] okrnjeni ugled opet učvrsti,[2] zametne nepromišljeno bitku — i[0] oni ga pobijede.[3] Bojeći se dakle, da će iznova buna buknuti, pobjegne s jednim[4] svojim sinom; a kad taj slučajno vojnicima dopadne šaka, ubiju[5] oni njega i brata.[6] A u Siciliji se Agatoklo istina[7] s Kartažanima pogodio i[0] vlast svoju učvrstio, ali[0] opet, kako je isto gospodstvo svoje nasiljem, pokoljem i zasjedama nagrdio, tako je imao skončanje jednako svomu[0] gospodavanju. Jer kad on, teškom bolešću zatečen, vidi, gdje se sin i unuk među sobom prepiru o kraljevstvo, bojeći se ne bez razloga za svoju ženu i dvoje male djece[8] nagovori je, da se prije nego on umre,[9] u svoju domovinu Egipat vrati. I tako on usred[10] odlaska tužne žene bjegunice[11] i slike građanskoga razdora, koja[0] se očima njegovim prikazivala,[12] izdahne kao[0] živ primjer,[13] kako je slabo gospodstvo, koje se osniva[14] samo na snazi i lukavstvu jednoga jedinoga čovjeka,[0] a ne na svetosti državnih zakona i vjerskih dužnosti.[15]

Br. 5. Govor Regulov u rimskom[0] senatu.

I.

Vidim, vijećnici,[1] da se pogled sviju vas na mene svratio zato, što je na ovo časno[2] mjesto stupio čovjek, koji nije[3] vijećnik, već je na najniži stalež skučen; što se u taj slavni[4] grad nije vratio građanin, već prognanik; što se napokon u pročelju[5] italskom pomolio[6] čovjek, koji nije zemljak, već — otvoreno da rečem[7] — kao svojina[8] neprijateljeva. Jest, ohološću i obijesću naduti ištu neprijatelji od mene, da domovini uzdrmam temelj[9] i uzdrmanu njihovoj samovolji da žrtvujem:[10] ako mojim posredovanjem i zarobljenike izmijenite[11] i mir uglavite, tada neka[12] sam slobodan; ako pak ne,[13] da se vratim u ropstvo. Ali biti svjetnik tolike sramote, tako ne[14] mogu pregorjeti,[15] da se obraza svoga ne stidim,[16] te bih se već zato, što je pomenuh, kajao, kad ne bih mislio, da tim nešto domovini probitačno činim. Nemam

doduše ovdje više glasa, budući da[17] sam, kako znate, dostojanstvo vijećničko izgubio:[18] no da vas nečega opomenem, što mislim da korist vaša ište, to — čini mi se — s pravom mogu činiti.[19] Zato vas molim i zaklinjem, da mir odbijete, jer to ište[20] i korist i poštenje vaše. Šta[21] mislite: koliku će sramotu donijeti uvjeti, koje će vam Kartažani predložiti? Ta oni[22] će iskati ne samo novaca i brodova: sve gradove, sve države, što ste za ovih po prilici četrnaest godina mnogim sjajnim pobjedama gospodstvu svomu podložili, zapovjedit će, da njima predate i ostavite.[23] Takav li ćete rug dopustiti da vam oni nametnu? Vi, koji doslije bijaste pobjednici, dat ćete se tako lasno pobijediti? Što? Zar treba čekati, dok ljaga, što je odskora dobiste u Africi, o imenu rimskom obisne; a ne mislite, da je treba brže bolje otrti?[24] Zar oklijevate, da jedan dio vaš izložite pogiblima, ne bi li[25] narodu rimskomu spas stekli i slavu?

II.

Ne bojte se,[1] vijećnici! Dok Jupiter živi, čiji hram odavde vidite, i Rim će, vjerujte, stajati i cvasti.[2] Nema, vijećnici, zašto biste se Kartažana sada većma bojali nego onda, kad je Duilije pomorskim plijenom[3] uresio for, kad sam ja kao konzul stigao u Afriku te se s Kartažanima borio napomol[4] istoj Kartazi. Dalje nego se misli[5] zaredila je med njima pogibija. Ne samo što je prodrla u òkô, već je i u gradove uljezla[6] te doprla do polača velikaških i do istoga vijeća. Oslabili[7] vojnici od bojeva i poraza, oslabili građani od lijenosti i mekoputosti, oslabilo plemstvo od mržnje i razdora. Vojsku vidite samu bez[8] vođa, zidove puste bez[9] straža, vijeće uzbunjeno strankama. Takav neprijatelj, vijećnici, da vama strah zadaje?[10] Njega da priznaju za dobitnika oni, koji Samnićanima i Tarenćanima odolijevahu, koji pače svu Italiju i Siciliju pod vlast svoju skučiše? Ima li pak[11] koga, koji bi me ljuto htio karati, što ni sam nijesam utekao sramoti — ne velim poraza, već ni sužanjstva — znajte, vijećnici, da nije krivnja na meni, već na vojnicima, koji su, ne mareći[12] za moje opomene, bježali te su od neprijatelja u bijegu pohvatani.

III.

Pa takve vojnike da iskupite? Nevjeru da nagradite blagošću, nevaljalštinu blagodarnošću? Dok Regul ostane Regul,

nikad ne će dopustiti,[1] da se to dogodi: pokojne duše[2] otaca i tebe, preblagi i svemogući Jupiteru, zazivam za svjedoke. Ili mislite li, da ima veće rđe i nepoštenjaka[3] od onoga, koji onako sasvim odbaci značaj naroda svoga, kojemu najveću hvalu[4] i najveći posluh duguje? Rimljane, ako su doista Rimljani,[5] napunjuje želja za slavom, rasplamćuje[6] ljubav k slobodi i otadžbini. Njima je pak obraz oduzeo nemar, a želju za slobodom skršilo[7] ropsko čuvstvo. Čemu da se poštuju, koji se pokazaše poštovanja nedostojni? čemu slobodni, koji kao da[8] slobodu jedva i podnose? čemu građani, koji sami priznaše, da građani ne će da budu? Zacijelo će se vratiti kao bolji junaci te će u napredak voljet poginuti nego se dati zarobiti. Je li,[9] vijećnici! Ako toliku sramotu[10] oprostite,[11] doista se treba bojati, da njezinim utjecanjem[12] ne okužite[13] čitavu državu i da se potomstvo ne odreče[14] svakoga stida.

IV.

Jer tko toliko prezire istinu, te bi tajao, da će nakon otkupa[1] zarobljenika svaka rđa[2] misliti, da mu je slobodno[3] svako zlo počiniti?[4] Zato vas svjetujem, vijećnici, da onim nezahvalnim zlikovcima ne vratite slobode; a novac, kojim propast građanstva namjeravate[5] kupiti, da upotrebite na spas i sreću domovine. Oni su s neprijateljima učinili ugovor: neka žive; oni su prodali slobodu — izgubili su je zauvijek. No vidim, vijećnici, da ste doduše spremni učiniti svoju dužnost,[6] ali ste zabrinuti poradi opasnosti, koja meni prijeti.[7] Vaša mi je dobrota utjeha u nesreći i lijek bolovima,[8] ali boljinak domovine treba da je preči[9] od brige za moju glavu. Nemoćan i loman starac državi vašoj ne će donijeti spasa, ali će ga donijeti još neoslabljena momčad italska. Nju dakle dodržite, a meni dopustite, da za život sviju vas svaku nevolju[10] podnosim. Podnosit ću je, vijećnici, ne samo junački, već i rado, pak dogodi li mi se štogod, a ja ću mirne i pripravne duše umrijeti. Jer smrt ne može biti[11] sramotna za[0] čovjeka hrabra ni prerana — negdašnjemu konzulu.[12]

V.

Sad mi se je pak vratiti k svojim krvnicima, pošto sam vam sam glavom[1] i, kako se nadam, ne uzalud razložio, što ja mislim.

Ne držite me, vijećnici, ne ustavljajte mojega povratka! Tako mi Boga![2] Da mi je i sve muke i grozote[3] ovoga svijeta podnositi, ja ih volim trpjeti, nego vjeru neprijateljima zadatu pogaziti. Ta[4] bila bi doista sramota, da negdašnji konzul dade primjer nevjere! Jer vjera je presveta, kojoj naši stari kip smjestiše na Kapitolu blizu preblagoga i svemogućega Jupitera. Pak jesam li se pomirio[5] s bogovima: zašto da ne idem veselo u smrt, kojom mi neprijatelji prijete, pa da na svaki način ne vršim dužnosti, koja me veže?[6] Ja ću je izvršiti poradi[7] vas i djece vaše: no opet ne postavljajte drugoga spomenika slavi mojoj osim vječite uspomene ovoga dana u srcu svome! Sjećali ga se, vijećnici, sjećali često potomci, da bi zaneseni mojim primjerom za opći boljinak naroda rimskoga, — za žrtvenike i ognjišta, za hramove i svetišta, za kuće i kućišta[8] čitavoga grada, za slobodu i gospodstvo, za sreću čitave Italije žrtvovali život svoj i blago[9] svoje!

Br. 6. Snaga ljudskoga duha.

Nema sumnje, da tek nekolicina postigne ono, što sebi preduzme,[1] i da pjesnik pravo ima, kad[2] veli, da se čovjek, koji se kao[0] mladić na gizdavoj lađi otisne na debelo more,[3] kao starac prevaren, na malom čamcu vraća u luku. Ako pitaš za uzrok toj istini,[4] čut ćeš, gdje se ljudi na slabost svoje prirode i na kratkoću života tuže, kojom — vele[0] — više upravlja slučaj nego zasluga. A tijelo je čovječje doista slabo i nejako, ali čovjek ne sastoji samo[0] od njega jedinoga. U tijelu nastava besmrtan duh, koji, samo ako putem krjeposti hoće da udari, dosta jakosti ima i podobnosti te ne zavisi[5] od sreće. Zato, vi strašivice, gledajte na ona divna i besmrtna djela, što ih je duh ljudski već stvorio![6] Kad bi naime priroda ljudska doista bila tako slaba, kako se vama čini, ne bi ni jedan jedini čovjek bio mogao nešto veliko stvoriti. Oni veliki[7] ljudi, koji su po[0] djelima duha svoga postali besmrtni, mogli su nešto veliko učiniti zato, što su htjeli.

Br. 7. Krivo se mnogi tuže na usud.

Mnogi ljudi svojim usudom nijesu zadovoljni; ali lako je dokazati, da su njihove tužbe[1] obično nepravedne. Ako ti

sreća nije dala, da se rodiš od odlična roda, ti bi morao biti uvjeren, da u plemenitu[2] srcu i u plemenitim djelima sastoji[3] pravo dostojanstvo, a ne u plemenitu rodu. Mogao bih mnoge primjere navesti, iz kojih se može razabrati, da su često ljudi niska roda[4] svojom vrlinom postigli najveće časti i najveću slavu. Bolje je povoditi se po tima ljudima, nego onima zavidjeti, kojima je na oko[5] sreća osobito ugodila.[6] Mnogi se tuže na[7] sreću, što su siromašni, dok[8] su drugi bilo baštinom ili slučajno stekli veliko bogatstvo. Ali bilo bi korisnije po njih pa i časnije, da marljivošću i radom stječu bogatstvo, nego da se tuže na zavist sreće. I doista prava sreća ne leži u bogatstvu. Ili hoćeš li misliti, da su bili nesrećni siromašni muževi: Cincinat, Fabricije, Dentat i mnogi drugi, koje bi bilo opširno nabrajati? Tako[9] bismo radije morali osjećati,[10] da se prava čast i prava sreća samo krjepošću mogu steći.

Br. 8. Kraljevina Numidija.

I.

Poslije pobjede mlađega Scipiona nad Kartažanima međila je[1] Numidija o rimsku republiku. Od međa mauretanskih protezala se širokim prostorom između Sredozemnoga mora i pustinje prama istoku[2] do rimske pokrajine i obuhvativši je[3] udari pravcem[4] prama jugu te je sezala do Sirta, gdje se još veliki grad Leptis rimskomu gospodstvu pokoravaše. Glavni grad toga kraljevstva, Cirta, koji leži navrh[5] kamenite gore, bijaše po prirodnom položaju kao kakva jaka tvrđava.[6] Jer gdje je rijeka Ampsaga, koja oko grada u dubini zakreće,[7] ostavila prostor,[8] tu je gorski hrbat u svezi bio[9] s ostalim gorama. Za kraljevanja Masinise i njegova sina Micipse cvao je grad veoma lijepo te je ne samo brojne Grke iz Sicilije, već i mnoge Italce privlačio, da bi se ondje trgovinom bavili.[10] Kako je Cirta bila naseona, potvrđuje ovo jedno, što je oko deset tisuća konjanika i dvadeset tisuća pješaka mogla naoružati.

II.

No koji je dio kraljevstva ležao[1] prama istoku, u njemu je osim Cirte bilo još i drugih velikih gradova kao[0] Zama, Vaga,

Tala, Kapsa i primorski grad Hipon. Dok je poslije razorenja Kartage rimska pokrajina, od godišnjih namjesnika[2] plijenjena, kao sve rimskomu narodu podložne zemlje opustjela,[3] procvala je Numidija svakim ljudskim napretkom,[4] te se činilo, da gotovo čitavo mjesto razvaljene Kartage ispunjuje.[5] Sve[0] više i više iskrčena[6] zemlja davaše u kratko vrijeme gotovo sama,[7] što je i za uglađeniji život[8] dostajalo, te skitački[9] narodi uzmakoše dalje prama jugu i zapadu u pustinju. Numidski se kraljevi sjajem i bogatstvom mogahu gotovo s knezovima bogate Azije natjecati te se činilo, da je bačeno sjeme[10] onomu bogatomu obilju,[11] kojim se ta pokrajina u vrijeme rimskih careva među svima najviše odlikovala.

Br. 9. Kakav je bio Masinisa.

Koliko je Masinisa držao do naobrazbe,[1] razabira se odatle, što je ne samo iste svoje sinove brižljivo[2] dao[0] naobraziti, već je i svoje mnoge unuke do njihove[0] treće godine života[3] u svom domu odgajao. Ni on nije ni u najvećoj starosti ni malo popuštao[4] u naporu ni tjelesnom ni duševnom. I to treba napomenuti,[5] kako je skitačka plemena priučio poljodjelstvu i vojništvu i kako je glavni grad Cirtu grčkim i rimskim umjetninama ukrasio. On je u sebi[6] spajao starinsku prostotu i ustrajno vježbanje tjelesno[7] bilo da putuje pješke ili na konju,[8] bilo da ide[9] kiša ili zima. U njega je[10] bilo i divno poznavanje mjestâ i rata i nevjerovano lukavstvo, da nađe sredstva,[11] kojima bi sad u međunarodnim raspravama[12] sad iz zasjede sad[13] opet[0] na bojnom polju[14] neprijatelje upropastio. Ali ta prokušana svojstva nadmašivaše mrka sumnja, te je on kao[0] starac, negda strah i trepet[15] Kartažana, držao,[16] da je najsigurniji u gorskom gradu Cirti, kad[0] psi laju.

Br. 10. Micipsa i njegovi sinovi.

I.

Tri dana poslije Masinisine smrti razdijeli Scipion vladu numidsku među njegova tri sina tako, te je štedljivomu i umjerenomu Micipsi predao[1] poglavito upravu državnih dohodaka,[2] ratobornomu Gulusi ratne poslove,[3] a u zakonu vještomu Mastana-

balu upravu sudsku.[4] Tad se počelo upravljati državom u najvećoj bratskoj slozi; ali već poslije nekoliko godina ugrabi[5] bolest dva brata i Micipsa ostane sam baštinik cijele kraljevine. Bilo je ljudi,[0] koji se tom ranom smrću kraljeve braće više nego je pravo[6] dadoše zavesti[7] na krivo mišljenje,[8] da ih je Micipsa dao[0] pogubiti. Ali on je bio miroljubive i blage ćudi te je volio proučavati[9] atičku filozofiju, nego baviti se[0] državnim poslovima.[10]

II.

Budući da nije mario[1] za izvanje ratove, pođe mu za rukom, da i svoj i državni imutak umnoži i da s mogućnim susjedima, Rimljanima, živi u ljubavi i prijateljstvu.[2] On ih potpomagaše pomoćnim četama i žitom[3] te se čuvaše, da im se ne bi zamjerio.[4] Držeći se sjajnoga primjera svoga oca[5] odgajaše u svom dvoru zajedno sa svojim sinčićima, Adherbalom i Hijempsalom, sina Mastanabalova, kojemu ime bješe Jugurta. Budući da je taj[6] njih godinama i razboritošću pretekao, posini ga kralj te ga još za života u oporuci imenuje za baštinika s jednakim pravima. Odatle se može[0] s pravom razabrati, da ga je Micipsa držao za čvrstu potporu[7] svojega doma. Prije nego će starac umrijeti, uzme[0] svoje sinove moliti i zaklinjati, neka se među sobom ljube i složno žive. I onako bi Hijempsal lako planuo,[8] a slaboga i tromoga Adherbala lako bilo vrijeđati,[9] kad je Jugurta bio ratoborna napržica.[10]

Br. 11. Otkud je Jugurta rimski duh vremena[1] saznao.

I.

Jugurta se nije pokazao nedostojnim djeda svoga Masinise. Bio je mladić lijepa stasa, isto tako[2] hrabar jahač kao i nebojazan lovac. Kad bi se god sa svojim vršnjacima u jahanju, trčanju, bacanju koplja[3] ili u lovu na lavove natjecao,[4] vraćao bi se kao pobjednik i opet nije[5] ljubavi njihove izgubio.[6] Kad je ratne vrline potpunoma naučio,[7] pošalje ga Micipsa god. 133. s dosta velikom četom strijelaca i slonova pod Numanciju, kojemu se gradu tada Scipion Emilijan sa spremom ratnom primicao.[8] Dali je to učinio s tom zlobnom namjerom,[9] da bi opasnoga takmaca svoje braće ratnim pogiblima izložio, o tome bismo

barem mi sumnjali.[10] Jer uzmi,[11] da je Micipsa doista[0] htio svoga nećaka da makne,[12] nije li se moglo upotrebiti pouzdanije sredstvo? zar nije numidski kralj veoma lako mogao zlatom najmiti dosta ubilaca iz zasjede?[13]

II.

Kod Numancije dođe Jugurta u milost vojvodinu i steče među najodličnijim mladim Rimljanima, s kojima je u vojsci služio,[1] mogućne prijatelje, koji pače njegovu nadu umnožavahu, da će poslije Micipsine smrti i sam doći do kraljevske vlasti. Od toga podraživanja[2] porodi se u njemu ono prekomjerno častoljublje, koje je često i najbolje ljude s pravoga puta zavelo[3] i upropastilo. Kad je naime jednom u tajnom sastanku svoga susjeda pitao,[4] što kod senatora u Rimu najviše vrijedi, vele, da mu je taj prišaptao u uho, da se u Rimu sve može kupiti,[5] a to je on sebi tako duboko usadio u srce,[6] te je od sada i danju i noću s najboljom nadom[7] nastojao, da[0] postigne ono, što je bio smislio.[8] Ondje u rimskom okolu valjada[9] se upoznao[10] i s Marijem, koji tada još ne zapremaše odličnoga mjesta,[11] ali zacijelo nije slutio, kako će ga on jednom u Africi žestoko pobijati. Kad se[0] rat svrši, obaspe[12] ga Scipion u vojničkoj skupštini[13] hvalama i darovima te[0] ga natrag pošalje k njegovu stricu. Prije nego se rastadoše, bješe Scipion na Micipsu veoma laskavo[14] pismo naprijed poslao, kojemu ćeš malo niže[15] naći prijepis.[16]

Br. 12. Pismo.[1]

I.

P. Scipion pozdravlja svoga Micipsu.[2] Otkad[3] je tvoj Jugurta daleko od tebe, koješta[4] se novo ovdje dogodilo. Jer znaj,[5] da Numancije više nema. Kad ovo čitaš,[6] već je moj ljubimac Jugurta odavde u Afriku otputovao.[6] Dok je bio ovdje, bio je po[0] svojoj čednoj pokornosti i po tom,[0] što[0] se nigda[7] nije uklanjao[8] pogiblima, meni veoma drag, a Numatincima strah i trepet.[9] Napravismo dva okola te opkolismo grad zidom i dvostrukim jarkom u dužinu[10] gotovo 5000 koračaja. Rijeku Duriju, preko koje[11] su stanovnici gradski jednako napolje izlazili,[12] dao sam gredama, koje su šiljcima[13] načičkane i užetima jedna s drugom

svezane,[14] u rijeci plivale, odsvakud zatvoriti, da k stanovnicima ne samo nikakva pomoć, već pače ni vijest odonud[15] nije mogla da stigne.

II.

Budući da su naši utvrde tako savili i držali,[1] da se jedni s drugima, neizmučeni s izmučenima, redom izmjenjivahu,[2] kušahu Numantinci danju i noću provaliti, ali ih osobito tvoj Jugurta budnom požrtvovnošću[3] svagdje[4] suzbijaše.[5] Tako dakle kad se oni malo zatim,[6] od[0] glada kao bijesni,[7] više ne mogoše uzdržati, da ne jedu meso[0] mrtvačko i da ne kolju nemoćnih i bolesnih, tad se istom[8] skrši njihov prkos te se predadu na milost i nemilost naroda rimskoga.[9] Ali ne mogoše[0] se svi riješiti,[10] da prime jaram ropstva, već se sami ubiše.[11] Samo koji bjehu ostali, dođoše nam u ruke, rpa ljudi, koji onako mršavi[12] manje sažaljavanje pobuđivahu nego li užas. Ja ti od srca čestitam, što imaš takoga čovjeka, koji zaista nije nedostojan tebe i djeda svoga Masinise. Ako njega štuješ,[13] pobrinuo si se[13] za buduću veličinu svoje države. Ja ga bar zacijelo nigda ne ću zaboraviti.[14] Piši[15] mi u Rim, što si mi međutim radio. S bogom!

Br. 13. Glava[1] optimata L. Opimije.

I.

Tko je među nama, koji ne bi znao, da je najveći[0] neprijatelj G. Grakha bio L. Opimije? Na njemu jedinom sva je nada plemstva ležala. Zato je Gaj najteži udarac dobio,[2] kad je njegov protivnik za[3] godinu 121. izabran za konzula. K tomu[4] biše svi, kojima nije bilo slobodno glasovati,[5] senatskom odlukom iz grada uklonjeni, budući da se senatori nadahu, da će na taj način Grakho, ako se treći put natječe za tribunat,[6] propasti.[7] I u tom se ne prevariše.[8] Tek što je Opimije počeo[0] službu vršiti,[9] kad se stao[0] svom silom upinjati,[10] da bi zakonskim osnovama,[1] kojima bi Grakhove uredbe ukinuo,[12] Gaja nadražio, da[0] upotrebi silu. Tad se u one dane slučajno dogodi, te nekoje pristalice Grakhove[13] u svađi jednoga liktora konzulova ubiše. Taj je bezdušni čin pojedinih senat držao[14] za napadaj na državu te odredi: neka se konzul pobrine, da ne bi država štetu trpjela.[15]

II.

Tek što[1] Opimije senatorima i vitezovima zapovjedi, neka se naoružaju, a plebejci zaprême Aventin. Onamo pođe i Gaj Grakho,[2] samo ogrnuvši togu[3] i naoružan bodežem,[4] premda ga bješe njegova plašljiva žena Licinija sluteći, što će se dogoditi, odvraćala. Kad jedni na druge udariše,[5] ne mogaše mnoštvo da odoli, i Grakho zaglavi sa svojim vjernim robom Filokratom u gaju:[0] lucus Furinnae; ali bih bar ja posumnjao, da[0] je od ruke[6] svoga sluge svoje volje poginuo.[7] — Poslije godine dana[8] tuži narodni tribun P. Decija Opimija, da je građane bez sudbene odluke[9] bacio u tamnicu, ali ga Papirije Karbon obrani i narod proglasi nekrivim.[10] Ali po prilici poslije deset godina dokažu mu, da se dao mititi,[11] te ga otjeraju u zatočenje.

III.

U onoj razmirici naime, koja bješe nastala između Adherbala i Jugurte, pođe on s poslanstvom u Afriku, da kraljevinu izmedju njih razdijeli. Upotrebivši tu priliku dade[0] se od Jugurte podmititi.[1] Pod izlikom rodoljublja[2] dakle doznači Adherbalu, koji mu je manje smetao,[3] one krajeve, što među[4] o rimsku pokrajinu; a nemirnoga i častoljubivoga Jugurtu uputi[5] na među mauretanske. No premda je taj dio kraljevine bio i više naseon[6] i uopće[7] plodniji, opet se činilo, da je više ugodio Adherbalu. Jer njemu je, da ne spominjem[8] to, kako[0] je u Jugurtinu kraju bilo veoma malo[9] gradova, za stan doznačio najveći od svih gradova, Cirtu. Kako se dogodilo, te se taj prljavi posao[10] otkrio, to ćemo malo niže[11] vidjeti. Opimije ne bi pozvan,[12] da se vrati[0] iz zatočenja, već umrije u Dirahiji u najvećem siromaštvu i prezren od sviju.[13]

Br. 14. Iz kojih je uzroka narod rimski na Jugurtu zaratio.

I.

Tko bi bio pomislio,[1] da će već četiri godine, pošto je kraljevina razdijeljena, Jugurta bez ikakoga uzroka iznenada na zemlju Adherbalovu navaliti? Je li dakle čudo,[2] što je ovaj već kod prve navale tako strašno poražen,[3] te je jedva jedvice[4] u glavni grad utekao, gdje ga zatvoriše. Doduše poslanstvo mlađih

ljudi otputuje iz Rima, da bi se tomu suprotilo,[5] ali kolišno je Jugurta za riječi poslanika mario,[6] najbolje se razbira otuda, što nijesu dobili ni prilike,[7] da s Adherbalom govore. Međutim je Jugurta grad sve jednako podsjedao.[8] Kako nije bilo[9] rimske pomoći, zapovjedi Adherbal, izgubivši već svaku nadu,[10] dvjema vjernim i slobodnim Numiđanima, neka tajom prijeđu[11] preko utvrda i da senat rimski, koji se oglušio, živo mole za pomoć.[12] Vi vidite, kako[0] je čovjeku u neku ruku prirođeno, da se i uoči smrti[13] grčevito drži[14] nade.

II.

Nego[1] kako[0] je bio bez[2] oružja, kako[0] ga je krvoločnik[3] brat podsjedao, kako[0] su ga neprijateljska plemena i poglavice okruživale, kamo bi se obratio,[4] ako ne bi[0] u grad Rim, negda saveznicima djeda svoga Masinise? Onim[0] dvjema Numiđanima pođe doduše za rukom, te prevariše podsjedače; ali u Rimu ne postigoše ništa drugo, nego da je iznova otišlo poslanstvo, kojemu je glava[5] bio Skauro, ona junačina,[6] koji će, kako[0] se plemstvo nadalo, već svojim dolaskom drskoga kralja od njegova preduzeća odvratiti.[7] I doista[8] dođe Jugurta po zapovijedi Skaurovoj u Utiku, ali i njegove prijetnje ostaše bez uspjeha tako, te kralj ne prestade podsjedati Cirtu, dok se nije Adherbal, popuštajući molbama Italaca, najposlije bratu predao,[9] koji ga, pogazivši zadanu riječ,[10] zajedno s 3000 momaka u groznim mukama[11] dade pogubiti. Taj je čin bio tako strašan, te je sva Italija bila ljuta i bijesna.[12] Ali većina senata učini sve i sva,[13] da bi stvar zatezala,[14] i nema sumnje, da bi se sva ona mrzost bila slegla,[15] da nije za godinu 111. izabrani narodni tribun Gaj Memije odmah, kako[16] je službu počeo vršiti, stvar pred narod[17] iznio i zaprijetio, da će glavne krivce[18] predati sudu.[19] Tada dakle dopusti senat, da država rimska na Numiđanina zarati.

Br. 15. Lucije Bestija.

I.

Od konzula g. 111. bješe jednomu, L. Bestiji, za[0] pokrajinu zapala[1] Numidija. S kolikom je željeznom ustrajnošću[2] prije deset godina kao narodni tribun izradio,[3] da se negdašnji konzul[4] P. Popilije, najljući neprijatelj[5] Tib. Grakha, ne zove natrag, to[0]

htjeti opširno pripovijedati dugo bi se oteglo.[6] Osim one duševne jakosti pokazao je za čudo veliku[7] ustrajnost u naporima,[8] pak oštroumnost, razboritost i vještinu ratnu, a to[9] su[0] vrline, kojima[0] je morao ukrašen biti onaj, koji se kanio[10] da lukavstvo Numiđana, nezdravo podneblje,[11] opasnosti[12] u[0] gorama svlada. I doista je Bestija rat s Jugurtom veoma lako mogao dovršiti, da ga nije morila[13] nesita lakomost na novac. Jer što za[0] rat treba,[14] to je sve tako obilato bilo određeno, te je narod od nebrojenoga mnoštva vojnika najveće nade crpao. Vojvoda izabere sam odlične pristalice,[15] među njima M. Skaura, za podvojvode, da bi po[0] njihovu ugledu bio siguran, ako bi što skrivio.[16]

II.

U taj za se[1] nepovoljni čas stigne Jugurtin sin s novim poslanstvom i s mnogo novaca u Rim, ali dobije nalog,[2] da za deset dana iz Italije otide bilo zato, što se Jugurta nije posve htio[0] da preda,[3] ili zato, što je Bestija još više[4] novaca očekivao. U kratko vrijeme prebrode čete u Afriku te se činilo, da je konzul stupio na savezničku[5] zemlju, a ne na nepriiateljsku.[5] Jer od kraljeva sjedišta najudaljeniji gradovi, kao Veliki Leptis, predaše se svoje volje, i još malo[6] pa bi se i s Bokhom, kraljem mauretanskim, bio sklopio prijateljski savez.[7] Luda li čovjeka, koji nije vidio,[8] koliko bi bilo pametnije zajedno s uvjetima toga[0] saveza konzulu dati novaca! S tim[9] je brže Numiđanin znao od neprijatelja sebi napraviti prijatelje, te se rat prije svršio nego se započeo.

III.

Najprije postigne Jugurta to, da nastane primirje;[1] kad mu zatim pođe za rukom, da i Skaura podmiti, uglavljen bi[2] mir, kojega uvjete za izliku[3] sazvanim vojvodam saopćiše, koji nakon površne rasprave[4] pristadoše. Kralj morade doduše za izliku prilično broj[5] konja, blaga i trideset slonova predati, ali međe njegove kraljevine ostadoše iste kao i prije.[6] Kad vijest o tom prljavom poslu[7] stigne u Rim, plane narod poglavito zato od ljutine,[8] što se nijesu brojem jači sa slabijima, ratu vještiji s nevještima na bojištu ogledali.[9] Ali istom iduće godine[10] bilo je moguće,[11] da se Bestija pozove na sud i da se osudi. On se doduše opet vrati u svoju postojbinu, ali kad god. 90. narodni tribun Varije

*

predloži,[12] da se svi, koji se držahu za početnike savezničkoga rata, pozovu na sud, bio je usilovan, da svoje volje ide u zatočenje.

Eto ti čudne mijene[13] ljudskoga usuda!

Br. 16. Marko Emilije Skauro.

I.

Među mnogim mogućim optimatima onoga vremena jedva ćeš kojega naći, koga su savremenici više,[1] potomci manje cijenili[2] nego M. Emilija Skaura. Tko bi toga ozbiljnoga i oštroga sudiju i karača[3] bio vidio,[4] bio bi ga držao za najboljega čovjeka na svijetu.[0] Ali neka[5] je svojim savremenicima bio ugled[6] i primjer vrline, narodni ga je tribun Memije prvi od sviju najbolje progledao. I doista[7] nikomu nije pošlo za rukom, te bi svoje opačine tako dugo prikrivao,[8] nikomu, te bi vrlinu tako dugo na oko pokazivao[8] kao[9] Emilije. Dajte dakle da se kod života te pretvorice malo[0] dulje pozabavimo.

Bio je čovjek darovit, isto tako[10] odličan po svojem[0] postojanstvu kao i po svome lukavstvu te[0] je dugo vrijedio kao glava senatova.[11] Pored toga se odlikovao divnim poznavanjem prava, te bi ga čovjek[0] lako bio mogao držati za najvećega pravnika[12] njegova vremena. Ali njegova prekomjerna lakomost, pretjerana težnja za čašću i vlašću, njegova oholost i osvetljivost[13] svako je poštenje u njemu[14] ugušila.

II.

On[0] se rodio od odlične porodice, koja je osiromašila[1] te je isprva od trgovine životario. Zatim je postao lakom odvjetnik[2] te je iskrivljivanjem oporuka[3] i drugim prevarama toliko ostavština[4] pootimao, te je — vele — narodni tribun Memije u onoj sudbenoj sjednici,[5] u kojoj će[6] se Opimije i njegovi ortaci[7] braniti, glasno viknuo: „Predobri Skauro, sunce nije tako jasno, kako su meni jasne sve osnove tvoje. Mogao[0] si se povesti[8] po onome Vokoniju, koji nikomu nije oteo baštine. Eno gle:[9] ondje[0] nose mrtvaca na groblje,[10] ne bi li mu htio biti baštinikom?“ Lako je pomisliti,[11] kako je Skauro pretvarajući se licem[12] duševni nemir stiskivao. — Godine 115. postigne[13] mitom konzulat, koju

je on službu[0] tako slavno vršio,[14] te su se njegovoj duševnoj jakosti savremenici divili.[15] No premda je u jugurtinskom ratu isprva zamami mita odolio, postade najposlije ipak tajni početnik[16] najgadnije prijevare.

III.

Kad dakle poslije sramotnoga poraza A. Albina g. 110. narodni tribun Gaj Mamilije Limetan pred narod iznese prijedlog,[1] da se povede potraga[2] protiv onih, koji su raspravljajući[3] s Jugurtom novaca primili, tko bi bio pomislio,[4] da će Skauro uteći kazni? Znajući dobro,[5] kakva mu pogibao prijeti, izradi svima sredstvima,[6] te bi i on izabran za jednoga[0] između tri sudije[7]? Kod[8] velike ogorčenosti naroda bijahu sudije usilovane, da tako oštru tvrdinu upotrebe,[9] te osim L. Opimija i L. Bestije još i Sp. Albina, G. Katona, cenzorova unuka, i svećenika Galbu osudiše. Skauro se od svakoga prigovora tako znao[0] oprati,[10] te je iduće godine pače postao cenzor, a dvije godine poslije consul suffectus. Premda su ga češće tužili poradi prijevare kod izbora[11] i poradi mita, svagda je znao[0] od tužitelja napraviti tužene te iz svih tužaba izići nekriv. Jedva što se g. 88. iz teške bolesti iskopao,[12] kad iznenada opet u nju padne[13] i umre.

Br. 17. Narodni tribun Gaj Memije.

I.

Ako misliš, da je plemstvo svoje volje na Jugurtu zaratilo, ne sudiš pravo. Baš naopako,[1] da nije nebojazni narodni tribun Gaj Memije svojom živom rječitošću[2] duhove razdražio, bio bi i senat umorstvo Adherbalovo ostavio bez kazne.[3] Nije li on isti poslije sramotnoga mira, što ga L. Bestija i Emilije Skauro uglaviše,[4] pred skupljenim narodom[5] sve grijehe plemstva nabrojio? — umorstvo braće[0] Grakha, sudbene potrage protiv plebejaca povedene,[6] samovolju poglavara,[7] oplijenjenu državnu blagajnu,[8] oglobljene[9] prijateljske knezove i narode, oteta[10] dostojanstva svećenička i konzulska? On je narod svjetovao, neka povede potragu, pod kojim je uvjetima predaja Jugurtina prihvaćena,[11] i neka Numiđanina u Rim pozove za svjedoka.[12] Taj prijedlog[13] Memijev bi prihvaćen[14] i pretor Kasije u Numidiju poslan, da kralja pod državnom zaštitom[15] dovede u Rim.

II.

Kad dakle Jugurta sa[0] što tužnijim sjajem[1] stiže u Rim, bio bi ga bijesni narod rukama raznio,[2] da nije Memije nemir utišao. U skupštini odmah sazvanoj natjeran bi Numiđanin, da drugove svojega grješnoga postupanja oda;[3] a ako to ne učini,[4] bit će[5] bačen u tamnicu. U toj nevolji[6] kraljevoj ustade iznenada Gaj Bebije i kao da ga sažaljava,[7] stane[0] ga ćutkati.[8] Premda je prosti narod kipio od bijesa,[9] ipak je najposlije pobijedila bezobraština Bebija, koji je velikim novcem bio podmićenj i narod[0] se razide ne opravivši ništa.[10] Ako dakle Memijeva osnova poradi[0] posredovanja[11] Bebijeva i nije uspjela,[12] opet se može iz njegova postupanja razabrati, koliko je taj narodni tribun mrzio[13] na plemstvo. Zato se ne ćemo čuditi, što su plemići svakojake pričice o njemu razglašivali; kao kod Cicerona što pripovijeda Kras: da je Memije jednom u Taracini nekomu Largu, s kojim se svađao,[14] odgrizao komad toge.[15] Na to — veli[0] — biše na svim kućama napisana slova: L. L. L. M. M. Na pitanje,[16] što ta znamenja znače,[17] da je neki starac odgovorio: L(acerat) L(acertum) L(argi) M(ordax) M(emmius).

III.

Da[1] se ta znamenja i nijesu ticala[2] Memija, opet ne ćemo dvoumiti, da je njegova žestoka ćud[3] i žestina njegovih tužaba mnoge uvrijedila. Da su naime Gaj i Lucije Memije[4] bili ljudi tužitelji, potvrđuje i Ciceron, ali on ih naziva govornicima srednje ruke,[5] u kojem se pogledu[6] ne slaže[7] sa Salustijem, koji veli, da je rječitost Gajeva za[0] ono vrijeme bila slavna i moćna. Jer čini se, da su oni, ako ne[8] kao[0] braniči, a ono kao tužitelji govorom svojim[0] mnogo postizavali.[9] Gaj je, kako[0] se čini, došao do preture te je upravljao pokrajinom. Bar Valerije Maksim priča, da je radi globljenja bio optužen, ali je od tužbe[0] riješen,[10] premda je Skauro protiv njega svjedočio.[11] Kad se s pretorom Glaucijom o konzulat za[0] godinu 99. natjecao, ubije[12] ga njegova rulja toljagama u narodnoj skupštini naoči sviju.[13]

Br. 18. Kvint Cecilije Metel Numidik.

I.

Prije nego ćemo[1] o onom Metelu, kojemu je nadimak Numidik, opširnije govoriti,[2] malo ćemo dalje segnuti[3] za porodicom

Metelâ. Meteli baš nijesu bili tako glasiti,[4] dok nije prokonzul Cecilije Metel g. 251. pr. ls. nad Kartažima najsjajniju od sviju pobjeda kod Panorma dobio. Još[5] u istom trećem vijeku, kad[6] se Meteli, kako pjesnik Nevije veli,[7] „usudom podigoše do konzulata," dođoše sva četiri sina Cecilijeva do kurulskih časti, pače jedan od njih dobi nadimak[8] Balearik. Sinovac te dike plemstva rimskoga bio je ovaj Numidik, kojemu je godine 109. zapala pokrajina Numidija. Budući da je njegov stariji[9] brat već godine 119. dični[0] nadimak Dalmatik sebi stekao,[10] mogao se tada i on nadati, da će u svoju[0] porodicu novo ime donijeti. On doduše, koliko ja znam,[11] svoje vojničke vještine do onda[12] ne bijaše pokazao, ali u ratu s[0] Jugurtom činilo se da je više stalo do toga,[13] da se tko odlikuje poštenjem i čeličnom nepodmitljivošću.[14]

II.

Nije doduše ni[1] on u ono doba, kad je pokrajinom upravljao, mogao da uteče sumnji, da nije pošten;[2] ali glas je njegov bio tako čist i neporočan,[3] da sudije, kad su se njegovi računi razdavali, njih nijesu ni pogledali, već su ga bez[0] ikakoga zatezanja odriješili. Metel je u Numidiji sve nade nadmašio.[4] Odmah[0] kako stiže u Afriku, stade,[0] kao negda Scipion što je morao raditi pod Numancijom, zapuštenu i neratobornu[5] vojsku opet privikavati rimskoj stezi; zatim provali unutra u Numidiju[6] i pobijedivši Jugurtu na rijeci Mutulu osvoji jedan grad za drugim.[7] Međutim pokuša kralj ponovo, da vrhovnoga vojvodu rimskoga podmiti — uzalud.[8] Tako skučen zamoli po savjetu[9] Bomilkarovu za mir te predade slonove, dvjesta funti srebra, prebjege i povelik dio svojih konja i oružja. I već je htio[10] da dođe u Tizidiju na zapovijed,[11] kad iznenada promijenivši osnovu stade[0] kao onaj Antej, što se u bajkama[12] bori s Herkulom, nove i trajne izvore za rat otvorati.

III.

Tako ne pođe Metelu za rukom[1] lukava osnova,[2] da kralja, bilo živa ili mrtva, dobije u ruke,[3] kao[0] ni ona udivljenja vrijedna vojnica na Talu, kamo je svoje vojnike više od 50.000 koračaja daleko[0] kroz suhe pustinje odveo. Tvrđava bi doduše na juriš uzeta, ali Jugurta bješe posljednju noć sa svojim sinovima

pobjegao i s nekoliko vjernih pratilaca kroz beskrajne pustinje krenuo[4] prama Getulcima. I tako je veći dio godine[5] prošao, dok je jednako[6] uspjeh rata bio neizvjestan. Još dok je Talu podsjedao, dobije Metel iz Rima vijest, da je njegov podvojvoda Marije izabran za konzula. Ali to je njega, premda se on tomu[0] suprotio, da ne bude izabran, isprva mnogo manje grizlo, nego poslije osobito to,[7] što je baš njegovu protivniku podijeljena pokrajina Numidija. Kad Marije lađom pristane u Utici, nije Metel htio da ga vidi[8] te zapovjedi podvojvodi Rutiliju, da mu vojsku preda.

IV.

U Rimu bi Metel protiv svoga očekivanja tako prijazno primljen, da mu je određen triumf i da je primio nadimak Numidik. Pače poslije malo godina (g. 102.) podijeljena[1] mu je cenzura, od koje veću čast obnašati[2] nije mogao[3] ni jedan građanin rimski. Ali ni sad[4] nije mogao[0] zavisti demokratskih sugrađana da uteče. Jer ljutit zato,[5] što ga je cenzor iz senata htio da izbaci, predloži narodni tribun Saturnin, g. 101., neka se Metel pošalje u zatočenje zato, što[6] nije htio svojom vlašću da potvrdi njegov prihvaćeni poljski zakon.[7] Zatočen u Aziji podnosio je Metel svoj usud posve mirne duše.[8] Jer tek što je Saturnin iduće godine umr'o, kad tribun Kvint Klaudije s pristankom čitavoga naroda[9] predloži, neka se Metel natrag pozove; i vrati se uz živo klicanje[10] kao kakav triumfator[11] u svoju postojbinu. Tom prilikom steče njegov sin nadimak „Pius" zato, što je djetinjim žarom[12] radio[13] oko povratka svoga oca. Što se o ostalom životu njegovu pričalo,[14] tako je malo istini prilično,[15] da volimo o njemu ćutati.[16]

Br. 19. Kako se Marije prije svoga prvoga konzulata vladao.

I.

Kolik će čovjek[0] biti Marije, to[0] je najprije Scipion spoznao u numantinskom ratu. Kad bi se god ovaj[1] izlagao najvećim pogiblima, opominjahu ga[0] zabrinuti prijatelji, neka se radije brine za svoj spas i da u svojoj pogibli ne meće na kocku[2] spasa čitave države. S istoga razloga jednom zapitan, tko li će njegovo mjesto ispunjavati, ako mu se kakvo zlo dogodi,[3] vele, da se

okrenuo prama Mariju i da je ovo rekao: „Evo ovaj[4] će ga[0] ispunjavati." Pa da nitko[5] ne bi iz toga krivo zaključivao, da je Marije po[0] podrijetlu ili bogatstvu bio moguć, odmah ću u početku spomenuti, da se ničim drugim nije odlikovao, nego razboritošću, hrabrošću i častoljubljem.

II.

Marije se rodio g. 156. u Arpinu od siromašna seljaka te[0] je živio seljački[1] pak je još sasvim mlad[2] počeo u vojsci služiti.[3] Premda se držao i vladao seljački,[4] postade u kratko vrijeme satnik. Ali tom časti nije bio zadovoljan, već je težio na više.[5] No u ono doba nije bilo lako moguće, da se tko popne do najviših časti, ako nije s plemstvom bio u rodu.[6] Tada se slučajno dogodi, da je neka mlada Rimljanka[7] iz plemićke kuće Julijevaca, tetka Cezarova, u Mariju upoznala čovjeka prosta doduše, ali čestita,[8] te se malo zatim za nj udala. Sad[9] je poglavito radio o tome,[10] da bi postigao ne samo narodni tribunat, već, što prije može,[11] i preturu. Ali nemoj misliti, da je kao tribun u svim stvarima slijepo branio narod;[12] gdje mu se činilo, da su demokratske težnje prekomjerne i za opće dobro pogubne, tu im se on odrješito suprotio.

III.

Tako se isto[1] g. 114. u preturi pokazao čovjekom tako izvrsnim i čestitim, te su se, kad je u Hispaniju za propretora polazio, svi od njega najboljemu nadali.[2] Ali sve je oči na sebe svratio istom u jugurtinskom ratu, ne kao da se sad više nego prije hrabrošću, ratnom vještinom, lukavstvom, krutom stegom, ustrajnošću u radu[3] i drugim vrlinama pravoga[0] vojvode odlikovao, već što se on plebejac nije ustručavao, da protiv volje[4] Metelove i senatove zaište konzulat. I doista nije ništa drugo smetalo, da najvišu čast ište, nego[5] to, što je plemstvo konzulat, da tako rečem, među sobom iz ruke u ruku predavalo.[6] Toga radi Metel, nečuvenim događajem iznenađen,[7] nije isprva mogao drukčije,[8] već da se Marijevoj odluci začudi;[9] ali poslije, kako odluke svojega podvojvode nije mogao da promijeni, opomene ga, neka odveć[0] ne hiti iskati konzulat: to može još dosta rano biti, ako on[10] jednom tu čast zaište zajedno[0] s njegovim[10] sinom.

IV.

Kako je ova gorka riječ srce Marijevo ljuto ranila,[1] sudi po tome, što je tomu sinu Metelovu tada bilo istom po prilici dvadeset godina.[2] To podvojvodu od odluke ne samo nije odvratilo,[3] već ga je još[0] dražilo. K tomu[4] se častoljubivi Marije bojao, da ne bi konzul rata dovršio ili da ne bi[5] njegove slave koliko okrnjio.[6] Ili[7] misliš li, da je Metel mario za to, ne će li[8] on, već Marije rat dovršiti? Baš je s toga razloga podvojvoda činio sve i sva,[9] da o vojvodi bilo pred vojnicima, bilo pred italskim trgovcima ili u pismima poslanima u Rim pogrdno govori. Zato su obrtnici i seljaci, ostavivši svoj posao, od svakud dolazili[10] u glavni[0] grad, da za Marija glasuju. I tako je poslije duga vremena[11] on prvi god. 107. kao „novak“ u guste redove plemićke prodr'o.[12] Pa kako mu je narod protiv volje plemstva dao[13] konzulat, tako mu je i bez obzira[14] na senatovu odluku,[0] koja je Metelu vrhovno zapovjedništvo produžila, naložio, da[0] rat ratuje u Numidiji.

Br. 20. Sulino junaštvo.

U ratu, što ga Rimljani s pontskim kraljem Mitridatom ratovaše, provali velika vojska pod Dorilajem u Beotiju. Konjaništvo navali na Sulin òkô kod Orhomena s tolikom silom, te Rimljani silnim strahom natjerani nagnu u bijeg. Tad Sula u očajanju[1] zgrabi zastavu i srne među neprijatelje dovikujući svojima: „Meni je dika ovdje pasti; a ako vas tko zapita, gdje ste svoga vojvodu ostavili, recite: kod Orhomena!“ Ove riječi[2] ustave Rimjane, što su bježali, i oni najposlije neprijatelje ametice potuku, te se Mitridat okanio svoje odluke,[3] da Grčku osvoji.

Br. 21. Kako je Marije rat s Jugurtom završio.

I.

Kad Gaj Marije s mnogo većim četama, nego li bješe određeno, stiže u Afriku, upotpunjavaše najprije legije i kohorte pomoćnih četa; zatim[1] krene u plodne krajeve bogate plijenom[2] te[0] pokloni sav plijen vojnicima; on navaljivaše na tvrđave i gradove, koji slabo[3] bijahu utvrđeni, te zametaše sad ovdje sad ondje[4] mnoge, ali neznatne bitke. Kad se tako mladi i stari vojnici među sobom po malo[5] pomiješaju, pokuša Marije, da što veće preduzme. On na putu udari na Jugurtu i Getulce, kad su iz zemlje rim-kih saveznika plijen gonili, te[0] ih natjera u bijeg. Zatim natjera[6] kralja blizu Cirte, da oružje baci,[6] pak navali na dobro utvrđene gradove i tvrđave, pače, kad mu kralj ne davaše prilike,[7] da na nj navaljuje,[7] preduzme vojnicu[8] na grad Kapsu, koji[0] je ležao usred[9] neizmjerne pustinje; pa[0] kako je to[10] preduzeće bilo veoma teško, nadao se, da će mu biti na veliku slavu. I doista[0] osvoji grad pa ga protiv ugovora zapali, a odrasle stanovnike[11] koje[12] pogubi koje prodade, a to[0] je dakako bilo jedino sredstvo, kojim se moglo spriječiti, da se tako udaljen grad ne bi odmetnuo. Pošto Marije tako mnoga mjesta i to[0] većinu na laku ruku[0] osvoji, navali[13] na tvrđavu, što[0] je ležala na Mulukhi, koja je rijeka kraljevstvo Bokhovo i Jugurtino dijelila, te,[0] kad je već o uspjehu očajavao i podsjedanja htio da se okani, zauzme srčanošću nekolicine svojih vojnika, koji se na jednoj od neprijatelja ostavljenoj strani na brdo popeše, gnijezdo sokolovo,[14] koje se na oko [15] nikakom silom nije moglo uzeti. Tako je srećan slučaj nepromišljenost Marijevu ispravio te[0] on od pogrješke steče još i hvalu.

II.

Tad se Jugurta u najvećoj nevolji još jednom obrati na tasta svoga Bokha, kralja mauretanskoga, obeća mu trećinu Numidije te[0] ga tako skloni, da mu s velikom četom dođe u pomoć. Tek što[1] se vojska složila, a on na rimskoga vojvodu na njegovu povratku kod rijeke Mulukhe tako iznenada navali, da se vojska nije mogla u bojni red smjestiti, niti je mogla ikakav znak ili zapovijed dobiti. Položaj je tada bio tako težak,[2] te je Marije jedva jedvice dva brežuljka, koji[0] jedan od drugoga nijesu bili razdaleko, uzeo, zatim[0] razasipane čete po malo skupio i najposlije oštrim korakom na brežuljke poveo.[3] Ali barbari opkole obadva brežuljka velikim mnoštvom, a ostali sjedoše onako preko reda[4] čitavu noć veseleći se i klikćući,[5] kao da su pobjedu već dobili. Kako dan svane, nasrnu Rimljani na umorne i pospane te ih natjeraju u bijeg [6] Kušajući još jednom ratnu sreću udari Jugurta nedaleko od Cirte na putu na rimsku vojsku i to[0] na sve četiri strane zajedno. Ali L. Kornelije Sula navali sa svojim konjanicima s tolikom silom na Mauretance, da je Bokho odmah

okrenuo leđa te nije mnogo trebalo,[7] pa bi i istoga Jugurtu bili ulovili.[8] Poslije toga nesrećnoga preduzeća[9] bijaše Jugurta poražen; Marije bijaše bez sumnje pobjednik i odvede vojsku u Cirtu, gdje je zimovao.

Br. 22. Jugurtu predaju Mariju.

Poslije malo dana, pošto se barbari opet nesrećno boriše, pošalje Bokho poslanike k Mariju, da se s njime o ugovoru pogađaju. Kad bi savez uglavljen, ili radije,[1] kad se činilo, da je uglavljen, zaište Bokho, neka se Sula, kojega dobrotu i sklonost i sam i preko poslanika svojih bješe upoznao, k njemu pošalje, da bi se po njegovu sudu i mišljenju[2] o zajedničkim poslovima razpravljalo. To je po Marija bilo veoma nepovoljno. Jer bilo je očevidno, da Bokho s pravom punskom vjerom podjedno i Rimljane i Jugurtu nadom u savez zaustavlja i da namjerava Jugurtu i Sulu sebi osigurati[3] za taoce; ako pak zahtjev kraljev odbije, bilo se bojati, da će se k Jugurti odmetnuti i tako rat zatezati. Sula bi dakle poslan i on se pokazao čovjekom podobnim za tako opasno preduzeće. Pače kad ga Bokhov sin Voluks krosred okola Jugurtina provede, ne izgubi ni za jedan časak razbora te stigne bez gubitka onamo. Kralj se dugo kolebao, bi li Jugurtu Rimljanima ili bi njemu Sulu izdao, u čem je duša njegova protiv Rimljana, a strah za njih govorio.[4] Najposlije, kad mu je Sula neprestano dosađivao, da bi Jugurtu, kojega ima u svojim rukama, predao, dade[0] se skloniti. Domami Jugurtu u zasjedu, pošto ga pozove na dogovor pod izlikom, da se rat pod izvjesnim uvjetima može završiti,[0] pa ga vezana preda Suli, koji ga dade odvesti k Mariju. Tako bi izdajica istim svojim sredstvima ulovljen. Tako se svršio rat sedam godina poslije kako bješe buknuo.

Br. 23. Konac Jugurtin.

Svršivši rat s Jugurtom i vrativši se s vojskom u Rim slavio je Marije 1. siječnja g. 104. pr. Is. slavlje te je Rimljanima pokazao prizor, kojemu se nijesu nigda nadali, da[0] će ga vidjeti, prizor:[0] kako[0] se pred njih vodi[1] kralj Jugurta. Kad su ga u kraljevskom odijelu[2] vezana s njegova dva sina pred triumfalnim kolima[3] vodili, izgubi pamet.[4] Nakon završena slavlja odvedu ga

po zapovijedi konzula Marija u državnu tamnicu, koju je Anko Marcije u sredini grada iznad[5] fora dao sagraditi, da bi zločince zastrašio.[6] Kad mu dakle s tijela haljine potrgaju[7] te ga gola u t. z. Tullianum ture — to bijaše po prilici 12 stopa u zemlji izdubeno mjesto,[8] kojemu je lice[9] poradi gada i tmine bilo gadno i strašno — vikne luda smijući se: — „Tako mi Herkula, vaša su kupala ledena!“ Istom šesti dan umre od glada i zime.

Br. 24. Ti se usuđuješ ubiti C. Marija.

Dvanaest svojih protivnika, među njima Marija i njegova sina, osudio[1] je Sula kao neprijatelje državne, što su protiv konzula oružje pograbili i robove nagovarali, neka se oslobode. Marije s velikim pogiblima pobjegne u Afriku. Kad oni, što su ga progonili, dođu blizu Minturne, sakrije se u močvaru, ali ga izvuku[2] i predadu poglavarstvu u Minturni, koje nekomu Galu zapovjedi, da ga ubije. Kad taj u tmini stupi u njegovu sobu, učini mu se, da iz očiju Marijevih oganj sijeva,[3] pa kad se čovjek, koji je šest puta bio konzul, u svom krevetu ispravi i zagrmi: „Ti se usuđuješ ubiti C. Marija?“ uteče Gal glavom bez obzira.[4] Marije lađom pobjegne u Afriku.

Br. 25. Ljudski je usud loman i promjenljiv te se lako okrene u protivni.

Kad Marije u Minturni protiv očekivanja smrti uteče, stiže lađu i pristade na obali afričkoj blizu ruševina kartaških. Ali pretor te pokrajine, kako je to doznao, pošlje glasnika s nalogom,[1] da Marije odmah otide s obale. Začudivši se tome ostane[0] Marije neko vrijeme ćutke sjedeći.[2] Kad ga napokon glasnik zapita, kakav će odgovor pretoru odnijeti, odgovori starac: „Idi, javi mu, da si vidio, gdje Marije osuđen sjedi na ruševinama kartaškim!“ Zatim ostavi Marije negostoljubivu zemlju pa[0] provede zimu koje na otocima one obale koje na svojoj lađi.

Br. 26. Kako je u doba L. Sergija Katiline plemstvo bilo pokvareno.[1]

I.

Bilo je doduše[2] i tad ljudi,[0] koji su napredak države željeli[3] (jer ne samo Katon i Ciceron, već i Lukul i Hortenzije bi-

jahu protivnici[4] ne samo monarhije i anarhije), ali nijesu imali smisla za državnu zajednicu,[5] na kojem je najviše korist i spas sviju počivao,[6] na koji su prije svi rodoljupci sve sile i sve nastojanje trošili.[7] No bilo je i mnogih propalica, koji u mirno doba[8] nijesu ništa više imali izgubiti,[9] a kad nastane metež i buna,[10] mogli su mnogo dobiti.[9] Najznamenitiji povjesničar onoga vremena, C. Salustije Krispo, svraća[10] sve zlo onoga vremena na to, što[0] je plemstvo bilo pokvareno, a to[11] opet svraća[0] na Sulu, koji je u svim strastima podivljalu vojsku iz Azije natrag doveo i razbojnički[12] na drugu stranku pustio. Od toga vremena, veli, mladi plemići[13] niti su svoje lakomosti ni obijesti, ni rasipnosti ni uživanja zauzdavali, već su, na rasipnost navikli, mislili[14] na nepoštenje i zločine, da izgubljene novce opet dobiju.

II.

Zdravoga srednjega staleža,[1] koji bi protivnim pravcem udario,[2] tada u Rimu nije bilo. Baš naopako,[3] odmah do[4] bogatih ljudi kao Kras i Lukul[5] sjeđahu mnoge tisuće bez ikakoga imutka,[6] kojima su govornici, kao kakim gospodarima čitavoga svijeta,[7] laskali i duboko se klanjali.[8] K tomu je svatko dobro znao,[9] kakim su nepravednim sredstvima svi oni odveć bogati ljudi tolik imutak stekli, te je najposlije svaki o tome[0] sanjao,[10] da će kakom brzom promjenom stvari ili po[0] kakom slijepom slučaju i može biti po[0] sreći doći do vrha sreće. Stoga budući da se ukinućem[11] ugleda i časti viših staleža najjači vez ljudskoga društva u Rimu rastrgao, moglo se dogoditi, da je u isto vrijeme, kad je Pompej daleko u Aziji gospodstvo rimsko širio, jedan od onih propalih plemića, L. Sergije Katalina, isti, koji je pod[0] vojvodom Sulom tako žedan bio krvi, s velikom nadom u dobar uspjeh smislio osnovu, kako[0] će državu prevrnuti.[12]

Br. 27. Kakav je čovjek[0] bio L. Sergije Katilina.

I.

Njegov pradjed M. Sergije Sil bijaše dobar vojnik staroga kova,[1] kojemu ni dvadeset i tri rane ni odsječena desna ruka nijesu smetale, da se za domovinu protiv Hanibala i Gala junački bori. Njegova je duševna i tjelesna jakost doduše prešla[2]

na Katilinu, ali ovaj ne samo što[0] nije postao branič svoje domovine, već je postao drug svih propalih i opakih ljudi, koji, kao da ih ista priroda na to[0] goni,[3] za njim kao vođom pristajahu. Jer u njega bijaše ne samo[4] neobične radinosti, koju je Ciceron i koji su god o njemu pisali u[0] jedan glas priznaju, već i[4] neka osobita prijaznost i umiljatost prama drugima,[5] jer je svoje unutrašnje osjećaje na čas znao svladavati i ovako i onako mijenjati.[6]

II.

Kod take promjenljive i različne ćudi[1] s mnogima je bio u prijateljstvu,[2] radio je, kako je njima drago,[3] davao im je od svega, što ima,[4] te je svojim pristalicama prema prilikama išao na ruku[5] konu[6] novcem komu ljubažljivošću komu tjelesnom pomoću,[7] pak je s ozbiljnima živio ozbiljno, s veselima veselo, sa starim ljudima dostojanstveno, s mladima popuštajući im,[8] sa zločincima srčano, a s lolama rasipno. Ta je čudesna vještina učinila, te je iz svih zemalja bezobrazne i opake, ali također gdjekoje u istinu poštene skupio. A baš je to[9] sebi preduzeo, da mlade ljude na sve opačine zavede, pače da ih u podmetanju oporuka[10] i klanju i ubijanju vježba.[11]

Br. 28. Ciceron govornik.

I.

Kako se god o Ciceronu u naše dane sudilo, slave njegove rječitosti nitko nije mogao da umali. O njegovoj rječitosti ne možemo drukčije suditi nego stari. Čujmo, što znamenit pisac, slavni retor Kvintilijan, o Ciceronu govori: „Cicerona bih ja odrješito metnuo uz[1] Grke. U njega je snaga Demostenova, punoća Platonova, umiljatost Izokratova. Što je u pojedinih bilo najbolje, to je on sebi ne samo naukom prisvojio, već je većinu, pače sve vrline sam iz plodnoga uma svoga[2] razvio.[3] Jer, da govorim s Pindarom, on ne skuplja kišnice,[4] već se razlijeva[5] od živa vrtloga,[6] a to je dar Providnosti, u čem bi govornička vještina svu svoju snagu morala kušati.

II.

Tko može točnije učiti, tko dublje dirati? U koga je igda bila tolika umiljatost? Što on silom postizava, to bi čovjek[0] mi-

slio, da mu[0] se svoje volje daje,[1] pa kad on sudije zanese,[2] ne misle, da su zaneseni, već da svoje volje idu za njim. K tomu[3] sve teče bez muke[4] i govor njegov, najljepše, što se igda čulo, odaje[5] najsrećniju lakoću. Zato su s pravom njegovi savremenici govorili, da on u sudovima kraljuje; a kod potomstva je postigao to, da ime Ciceronovo ne vrijedi za ime jednoga čovjeka, već za ime iste rječitosti. Na njega ćemo dakle gledati, on neka bude naš ugled i primjer![6] I komu se Ciceron sviđa, taj neka bude uvjeren, da je mnogo dobio."

Br. 29. Zašto je Ciceron prvi govor protiv Katiline besjedio.

Tako zvani prvi govor katilinski htio je da postigne to, da bi se senat iz njegova neodlučna držanja trgnuo,[1] s kojim je dugo gledao, kako se Katilina ne žaca, da među zidovima rimskim, pače[2] u vijećnici radi[3] oko propasti države. Oj vremena! oj poštenja! mogao je Ciceron s pravom kliknuti pomišljajući, kako se oštro, kako brzo u stara vremena postupalo s ljudima, koji se s Katilinom nijesu mogli ni isporediti i koji su za tadašnji[4] državni ustav zacijelo malo bili opasni.[5] Bar je vitez Sp. Melije, kad jednom u Rimu zavlada glad i nevolja,[6] o svom trošku žito među narod dijelio. Za[7] to dobročinstvo posiječe ga vojnički tribun Servilije Ahala po zapovijedi diktatora Cincinata. Diktator je naime mislio, da mora paziti,[8] da ne bi čovjek, koji je toliku ljubav[9] naroda stekao, težio na kraljevstvo! I u potonje vrijeme biše često rimski građani već[0] poradi sumnje, da prave nemir i metež,[10] odmah smaknuti.

Br. 30. Ciceronovo pismo na Atika.

(Mjeseca kolovoza g. 59. pr. Is.)

Da mi bogdice ti nijesi otišao iz Rima! Naš[1] je Klodije postao narodni tribun; u malo dana započet će svoju službu i već se sprema, da mene upropasti.[2] Kad bi ti bio uz[3] mene, mogao bih lakše navalu dočekati.[4] Premda i meni se kadikad čini, da mi boja, što me čeka, ne treba izbjegavati. Od dana do dana sve više raste sklonost naroda prama meni; kuću moju mnogi pohađaju,[5] dolaze mi u susret, pokazuju svoju sklonost,[6] opet se počinje govoriti o mome konzulatu. I opet će sve biti

lakše,[7] kad tvoj savjet, tvoja ljubav, tvoja vjernost budu[8] uza me. Zato hitaj u Rim! S bogom!

Br. 31. Ciceronovo pismo Terenciji.

(30. travnja g. 58. pr. Is.)

Ako ti ne pišem tako često, kako ti očekuješ, uzrok je taj, da me, kolikogod puta mojim milima[0] hoću da pišem, tolik bol srva,[1] te ne mogu da pišem. Ja sam mrtav čovjek, koji je bio u životu;[2] jedino me to tješi, da me nijesu zla svojstva, već su me dobra upropastila,[3] ljubav k domovini i muževni rad.[4] Sad ću da putujem u Dirahiju, da preko Macedonije otiđem u Cizik. Hoću li tebe bolesnicu[5] da zamolim, da k meni dođeš? Ne? Da ostanem sam? Da propadnem? Jao meni siromahu, čovjeku izgubljenu![6] Što će od moje Tulije biti?[7] Gledaj sama; ja savjeta ne znam.[8] Kad ću opet dobiti pismo od tebe? Tko će mi ga donijeti? Ja bih ga ovdje bio dočekao, ali mi ne daju mrnari,[9] koji ne će, da zapuste zgodno[0] vrijeme. S bogom dakle i budi uvjerena, da me tvoja nevolja više boli[10] nego ista moja. U Brundiziji, 30. travnja.

Br. 32. Konac Pompejev.

I.

Kad je egipatski kralj Ptolomej Aulet g. 51. pr. Is. umr'o, bješe odredio, da njegov desetogodišnji sin Ptolomej Dioniz i njegova šestnaestogodišnja kći Kleopatra zajednički vladaju.[1] Ali Ptolomej ili radije njegov srkbnik Potin protjera Kleopatru iz kraljevstva. U Siriji naoruža ona vojsku, da bi povratak u domovinu silom postigla. Već Ptolomej i Potin sa svojim četama stajahu u Peluziji, kad Pompej, od Cezara potučen, svoje brodove na moru[2] osidra i kralja zamoli, da ga primi. Knezovi egipatski bjehu poslije bitke kod Farzala pristali[3] za Cezarom te je kralj htio[4] da ga ne primi; ali retor Teodot, kraljev učitelj, sjeti ga, da Pompej rimsku vojsku, koja je u Egiptu, može protiv njih pobuniti, pa ga svjetuje, da ga ubije. Tim se — veli[0] — ugađa[5] Cezaru, a od Pompeja se ne treba ničega više bojati; „jer mrtvac ne grize."

II.

Ta mu se paklena osnova[1] svidjela. Ahila, vojvoda kraljevskih četa, odveze se s više vojnika i robova na čamcu do Pompejeva broda te[0] ga pozove, da dođe ka kralju. Pompej pođe s njima ništa se ne bojeći, i oni ga ćutke odvedu na obalu. Kad on htjede da izide, udari[2] ga Septimije, koji negda pod njegovim zapovjedništvom bješe bio vojnički tribun, prvi mačem i odmah trgnu i drugi mač svoj. Žena, sin i prijatelji njegovi jadikujući gledahu, kako on pokrivajući glavu togom pod[0] udarcima ubilaca gine. Umr'o je 58 godina star 29. rujna g. 48. Na isti dan bješe g. 61. svoje treće slavlje slavio. Ubilci mu odrube glavu, a trup bace na obalu.[3] Filip, slobodnjak Pompejev, spali ga.

Br. 33. Vi ste otpušteni, građani!

Kad stigne vijest o Cezarovoj pobjedi kod Farzala, poruši narod likove Suline i Pompejeve te[0] čekaše vedre duše[1] obećavane darove. Od ovoga se dakle Cezar ničega nije morao bojati. Veća je pogibao prijetila od vojnika, koji[0] se građanstvu bjehu otuđili.[2] Legije, što su bile u Kampaniji, među njima glasovita deseta, nijesu htjele da se bore, dok im se obećana plata ne isplati. Cezar bješe u jeseni g. 47. lađom pristao u Tarentu te[0] otide[3] odmah u Rim, kamo one za njim pođu bez njegove zapovijedi. On ih sazove na Marsovu poljanu pa ih zapita, što hoće; na što će oni:[4] da bi ih opustio. Na to će Cezar: „Vi ste" — kaže — „građani,[5] otpušteni!" Ovom jednom riječju, kojom ih je nazvao „građani" mjesto „drugovi",[6] tako ih je okrenuo,[7] te su odmah stali vikati,[8] da će sve učiniti, što im on zapovjedi, samo nek im dopusti, da smiju[0] opet biti vojnici.

Br. 34. Dionizije, tiran sirakuski.

I.

Stariji Dionizije, tiran sirakuski, bio je čovjek junačke desnice[1] i vješt ratu pak, što[2] u tirana ne ćeš lako naći, nije bio raskalašan ni lakom, ukratko[3] ničega željan do[4] trajnoga samovlašća i s toga razloga okrutan. Poradi te okrutnosti neprestano ga je mučio[5] strah. Ali što je sebi[0] želio, baš to ne postiže ni onda,

kad mišljaše, da može sve. Rođaka i prijatelja imao je izobila;[6] ali[7] ne njima, već robovima i tuđincima povjeravaše stražu svoga tijela. I tako se on svojim lakomstvom za gospodstvom sam na neki način u tamnicu zatvorio. Pače on je svoje kćeri naučio brijati, da ne mora[0] brijaču povjeriti vrat. I tako morahu[0] kraljevske kćeri službu prostoga sluge[8] obavljati i kao brijačice ocu bradu brijati i kosu strići. U ostalom je i njima sam oteo britvu, kad odrastoše, te je odredio, da mu usjalom orahovom ljuskom[9] bradu smude.

II.

Svoju postelju opkoli širokim jarkom i napravi prijelaz[1] drvenim mostom; kad bi vrata od svoje sobe zaključao, odvrnuo bi most. Budući da se nije usudio stupiti na obično zborište, običavao je govoriti narodu s visoka tornja. Jednom šćaše da se lopta. Kad dakle svoju tuniku skine i[0] jednomu mladiću, koji je ondje stajao,[2] svoj mač dade, jedan će od njegovih prijatelja u[0] šali: „Ovomu bar povjeravaš svoj život", a mladić se nasmije. To je obadvoje u Dionizija tako srdnju raspalilo, te je obadvojicu dao pogubiti, jednoga zato, što je put k njegovu umorstvu pokazao, drugoga zato, što je one riječi smijehom potvrdio.

Br. 35. Čudan san.

Dva prijatelja Arkađanina, koji zajedno na put krenuše,[1] dođu[2] u Megaru; jedan se svrati k nekomu gostioničaru, drugi k prijatelju. Kad poslije večere[3] legnu, da spavaju,[4] usni onaj, što se ugostio[5] kod prijatelja, u pô noći, da ga onaj drugi moli, da bi mu priskočio u pomoć, jer gostioničar hoće da ga ubije.[6] Isprva se uplaši oda sna te[0] ustane; ali pošto se opet sabere i pomisli, da do utvare ništa ne treba držati,[7] opet legne.[8] Tad mu se prijatelj opet javi u snu moleći, da, kad mu već nije u životu u pomoć priskočio, bar smrt njegovu ne ostavi bez osvete.[9] Njega je gostioničar umorio, u kola bacio[10] i gnojem pokrio;[11] on ga moli, da rano u jutro bude pred vratima, prije nego li će[12] kola iz grada. On se od toga sna uzdrmao te[0] je u jutro čekao kod vrata. I doista dođu kola i on zapita slugu, što ima u kolima. Taj se uplaši pa[0] pobjegne, a mrtvac bi doista[0] izvučen.[13]

*

Br. 36. Cecilija Metela.

Cecilija Metela, kći Cecilija Metela Balearika, pođe jednom, kad je kćer svoje sestre htjela da uda, u malen hram, da bi ondje dočekala znamenje, kako je kod starih bio običaj.[1] Cecilija sjedne na stolac, djevojka stajaše do nje,[2] i kad se dugo ne ču glas, tad ona umorna zamoli tetku, da se u njezinu stolcu smije malo odmoriti. Tad odgovori ona: „Svakako,[3] dijete moje, ja svoje mjesto[4] ustupam tebi.“ Nijedna od njih nije slutila, da je to znamenje, koje čekaju. U kratko vrieme umre Cecilija, a djevojka pođe za[5] onoga čovjeka, za kojega je Cecilija bila udata.

Br. 37. Znamenja prije umorstva Cezarova.

Stari povjesničari pripovijedaju, da je C. Juliju Cezaru umorstvo nesumnjivim znamenjima[1] objavljeno. Tako n. p.[2] konji, što ih je prelazeći preko Rubikona bogovima prikazao[3] i pustio[4], nijesu htjeli da žderu,[5] već su ljevali suze.[6] Gatar ga Spurina opomenu, neka se čuva pogibli, koja mu prijeti 15. ožujka. U noći prije[7] umorstva učini se Cezaru u snu, da trepti nad oblacima, tad opet,[8] da Jupiteru daje desnu ruku. Žena je njegova Kalpurnija usnila, da se pročelje od kuće ruši i da joj muža u naručju umaraju, i vrata se od sobe iznenada otvoraju. To bi Cezara gotovo bilo sklonilo,[9] da 15. ožujka ostane kod kuće, da ga nije Brut opomenuo, neka ne pusti senatore, da ga uzalud čekaju.[10] I tako on oko[11] pet sati otide[12] od kuće.

Br. 38. Brutov govor Rimljanima poslije umorstva Cezarova.

I.

Rimljani! Sugrađani! Prijatelji! Slušajte, kako[0] ja svoju stvar branim,[1] i ćutite, da čujete! Vjerujte mi na[2] moje poštenje i štujte moje poštenje, da vjerujete! Sudite me po[2] svojoj mudrosti i razbudite se,[3] da s tim bolje uzmognete suditi. Ako je tko u ovoj skupštini dobar prijatelj Cezarov, ja mu velim: on Cezara nije više ljubio nego Brut.[4] Pa ako[5] taj prijatelj zapita, zašto se Brut podigao na Cezara, ja velim:[0] ne zato, što sam Cezara manje ljubio, već zato, što sam ga više ljubio. Biste li voljeli, da[0] je Cezar živ, da vi umrete kao robovi, nego da[0] je Cezar

mrtav, da vi svi živite kao ljudi slobodni? Zato, što je Cezar mene volio, ja za njim plačem;[6] što je bio srećan, ja se radujem; što je bio hrabar, ja ga štujem; ali[0] zato, što je lakom bio na gospodstvo, ja sam ga ubio. Neka su dakle suze nagrade za njegovu ljubav, radost za njegovu sreću, štovanje za njegovu hrabrost i smrt za njegovu lakomost na gospodstvo!

II.

Jer tko je između vas tako ponizan, te bi volio biti rob? Ako jest koji, neka govori, jer[0] ja sam ga uvrijedio. Tko je između vas tako surov, te ne bi želio biti Rimljanin? Ako jest koji, neka govori, jer[0] ja sam ga uvrijedio. Ja prestajem, da čujem, što odgovarate. — Ja nikoga nisam uvrijedio! Što sam ja učinio Cezaru, što vi Brutu ne biste učinili? Potraga o njegovoj smrti na Kapitolu pismeno se zabilježena čuva;[1] njegova se slava ne umaljuje, gdje[2] zasluga ima; njegove se mane ne pretjeruju, za koje je smrt pretrpio. — Evo[3] njegova mrtva tijela! Marko Antonije tuguje, koji će, i ako nije u svezi[4] sa smrću njegovom, plod uživati[5] od smrti njegove, ja[0] velim: mjesto jedno[0] u zajednici. A koji od vas ne će? Ja evo[6] ostupam. Kako sam svoga najboljega prijatelja za spas Rima ubio, tako je isti bodež spreman za mene, ako jednom domovini moja smrt zatreba.

Br. 39. I mi opraštamo dužnicima našim.

I.

U ulicama pompejskim već se bješe mrak uhvatio,[1] kad je Faust s jednim robom, koji je zublju nosio, u kuću svoga prijatelja Harina zaputio. Takav je sluga bio potreban, jer javne rasvjete[2] u ono doba nije bilo ni u Rimu, a kamo li u Pompejima. Kuće su pak prama ulicama imale tek male prozore, kroz koje bi slabo svjetlo bilo prodiralo, da su uljene svjetiljke[3] u kućama i jasnije svijetlile. Većom množinom mjedenih i zemljanih svjetiljaka obješenih[4] na liepim stupovima i svijetnjacima mogla se doduše dvorana[5] rasvijetiti, ali svjetlo ne prodiraše napolje.[6] Hramovi pak i javni trijemovi[7] bijahu rijetko koji[0] rasvijetljeni. To nije bio svečan dan, koji bi, da se znamenit događaj ili slavan čovjek počasti, svečanu rasvjetu[3] donio, kojom bi se noć pretvorila u dan. Bio je sebični dan[9] pak zato je bilo tamno.

II.

Kuća Harinova nije bila daleko od vrata, kroz koja je put vodio u Herkulanej. Kad Faust stigne do kuće prijateljeve, pokuca na vrata.[1] Kad mu se otvoriše, ostavi roba, koji je zublju nosio, te[0] prođe[2] kraj silno poplašenoga[3] vratara do vrata od dvorane. Tu stane, neviđen od onih, koji bijahu unutra, na pragu, kao da se od nenadanoga pogleda okamenio.[4] U dvorani sjeđaše po prilici dvanaest ljudi. Na jednom stolu stajaše[5] drven krst sa slikom čovjeka, koji[0] umire. Bjehu se sastali većinom[c] siromasi i robovi, među kojima sjeđaše Harin do svoga sina Marka. Činilo se, da Fausta nitko ne vidi, tako su pozorno slušali[7] jednoga čovjeka, koji je pred stolom stajao i iz knjige čitao. Što je čitao, to Faust nije razumio. Tad vidi, kako svi ruke sklapaju[8] i s onim, koji čita, govore molitvu[9], koje nigda nije čuo.

III.

No kad su govorili riječi: „I oprosti nam duge naše, kako i mi opraštamo dužnicima našim," tad spozna Faust, da je u skupštini Nazarena, kojim su se imenom tada zvali kršćani. Jer on je znao, da Nazareni novi i nečuveni nauk[0] navješćuju, da neprijatelju treba praštati, a ovamo[1] se dosad[2] općeno mislilo,[3] da je dužnost čovječja zlo činiti neprijatelju. Tad[4] opazi starca, gdje ulazi u dvoranu, i čuje, kako sakupljene[5] riječima pozdravlja: „Mir bio s vama, prijatelji!" Poznavao je starca, roba iz kuće[6] Harinove. Za njim su išli dječak i djevojka, koje je također Faust poznavao. To je bila unučad starčeva, kojoj je otac također među sakupljenima sjedio. Tad podigne[7] starac ruke, položi[7] ih na glavu nedužne djece pa[0] reče: „Prijatelji, postanimo kao i ova djeca;[8] jer smo čuli, da ne možemo unići u kraljevstvo nebesko, ako ne budemo kao i djeca što su."[0]

IV.

Faust se silno uzdrmao s tim više, što mu je sve, što je vidio, došlo neočekivano. Bojeći se, da će ga najposlije ipak spaziti i[0] da će skupštinu smesti, zavuče se na drugu stranu kuće. Pošto[0] ondje neko vrieme proboravi te mu neki žamor oglasi,[1] da se skupština razišla,[2] otide opet u dvoranu. „Zdravo Fauste" dovikne mu tu Harin; „ti dolaziš u neobičan čas te si valjda[3] bio svjedok našega sastanka. Ali ja se toga radi ne bojim, jer mi se kršćani nipošto ne plašimo, da slobodno vjeru svoju ispovijedamo. Ali što je to,[0] te si k meni došao?" „Nešto ozbiljno i veliko", odgovori Faust;" „ali oprosti mi, što te opet ostavljam;[4] što sam danas u tvojoj kući vidio i čuo, više me je dirnulo, nego da bih o svojim poslovima s tobom mogao[0] govoriti.[5] Ali vjeruj mi,[6] uzalud ipak nijesam k tebi došao!" S ovim riječima ostavi hitro kuću svoga prijatelja. Bješe govorio istinu i ne bješe došao uzalud, jer počevši[0] od one noći kršćanska se općina u Pompejima za jednoga člana[7] umnožila.

Br. 40. Periklo.

I.

Poslije Cimona stajaše Periklo Ateni na čelu, najslavniji državnik,[1] što ga je rodila.[2] Dvadeset godina držao je krmu državnu[3] tako čvrsto, te je vlada tek po imenu bila u rukama[4] naroda, u istinu pak[0] posve u rukama toga jedinoga čovjeka; tako srećno, te se Atena za njegove uprave[5] ne samo snagom, već i umjetnošću i naukom pred svima ostalim gradovima sjala.[6] Pod njegovom upravom dobio je grad takav spoljašnji sjaj,[7] te se nadaleko[8] slavio gotovo kao[9] kralj svih gradova. Istina[10] građanske su kuće bile umjerene i priproste; ali s tim sjajniji bijahu hramovi, gimnazije, trijemovi, glumišta i druge javne zgrade. Ako pak Periklo nije radio o tom, da bi oružjem državi nove[0] sile pribavio,[11] već da bi je umnom[0] razboritošću promaknuo, a ono od toga mira[12] sile atenske nijesu padale,[13] već je pače grad od ranoga jutra[14] do mrkle[15] noći bio pun neumorne radinosti.

II.

Tu se[1] mladići i muževi vježbahu u igrama, ondje bi grnuli[2] u slušališta,[3] da bi slušali učitelje mudrosti; na tržištu, gdje se građani u izvjesne dane sastajahu na zajedničko vijećanje, raspaljivahu govornici slušače,[4] a luke bijahu pune brodova i brodara. Budući da je Periklo savezničku blagajnu s Dela prenio u Atenu, plaćalo je oko tisuću otoka i gradova Atenjanima godišnji danak. Periklo nije težio za častima niti igda za javnim službama,[5] i opet su ga slušali kao kralja: tako je svojom ozbiljnošću, svojom

prijaznošću u razgovoru,[6] svojim dobročinstvima, a osobito divnom svojom rječitošću sva srca pridobio. Što bi god svjetovao,[7] narod bi s velikim oduševljenjem prihvatio; koga bi on tužio,[7] taj bi osuđen; koga bi on branio, taj bi riješen. On je od najvećih Atenjana bio jedini, od koga se do smrti ljubav[8] sugrađana nije odvratila.

Br. 41. Kleon.

I.

Između svih onih ljudi,[0] koji su bili prvaci demokratske stranke[1] u Atenjana, jedva se o ikojem do našega vremena oštrije[2] sudilo, nego o onom poznatom[0] kožaru[3] Kleonu. Njega[4] ne samo najznamenitiji povjesničar onoga vremena, Tukidid, s preziranjem[5] spominje, već ga[0] je i najveći komik Aristofan baš[6] najljućom porugom[7] obasuo. U Vitezovima naime prikazuje Kreona pod[0] licem paflagonskoga roba, kojega, pošto je starca gospodara, to jest narod, posve u svojoj vlasti[8] držao, bezobrazniji čovjek, neki kobasičar[9] svojim gadnim i sramotnim ulagivanjem iz[0] gospodarove milosti izbacuje.[10] I to je bar dovoljno poznato, da je Kleon više vrijedio po[0] svom radu u skupštini[11] i po svojoj smjeloj i žestokoj radinosti[12] nego po svojim djelima u miru ili u ratu. Ali pored svega toga[13] čini se, da, koji su se po sudu onih dvaju[0] velikih muževa poveli,[14] oni[0] su o tome čovjeku prilično nepravedno sudili.

II.

Jer kako je površan sud[1] pjesnika, a osobito Aristofana, koji je s Kleonom ponovo[2] imao[3] zadjevica, dosta se razbira iz primjera Sokratova u Oblacima, gdje[0] je njegovo lice taj pjesnik tako nagrdio i nakazio,[4] da čovjek[0] pravoga Sokrata, kakav je, što[0] od drugud[5] doznajemo, bio, ne bi prepoznao. No da i Tukidid, taj tako ozbiljni i mirni[6] čovjek, nije baš posve pravedno i iskreno[7] o Kleonu sudio, dosta ima razloga,[0] da tako mislimo. Jer ne samo nesloga stranaka, za kojima je koji u državi pristajao, smetala[8] mu je, da[0] pravo sudi o takvom protivniku, nego taj vjerodostojni pisac pripovijeda, da je po savjetu[9] Kleonovu otjeran u zatočenje zato, što on, kad[0] je bio kao vojvoda[10] poslan,

Amfipol nije osigurao[11] te je time[0] skrivio, da je Brazida grad osvojio.[12] Zato nije čudo, što baš onda,[13] kad pripovijeda, da je Kleon svjetovao,[14] neka[0] se Sfakterija zauzme, i da je s pomoću[15] Demostenovom Spartance, koji su se ondje podsjedali, pohvatao. veoma nepravedno o njemu sudi.

III.

On naime Kleonu ludost i praznu hvalu[1] prebacuje, što je obećao, da će s onim pomoćnim četama, koje je predložio, za[2] dvadeset dana Spartance ili poubijati ili pohvatati. Ali ovamo[3] je Kleon protiv svoje volje[4] u toj vojnici postao zapovjednik[5] i to[0] nastojanjem[6] svojih protivnika, samo da ga osramote;[7] a onamo[3] je po uspjehu očevidno, da je on o tim prilikama pravo sudio; jer pustivši unutra[8] tolike atenske čete mogla se ona šaka podsjedanih Spartanaca lako svladati. Nije dakle bilo pravedno uspjeh taj pripisivati sreći, premda je Kleon bar to pametno udesio, što je u pomoć uzeo[9] iskusnijega vođa, Demostena. Jer da on nije bio za vojvodu,[10] to je dovoljno pokazao time, što je kod Amfipola pobijeđen te je u boju pao. No opet tko pomisli,[11] što gore razložismo, priznat će,[12] da od onoga nepravednoga suda ljudskoga gdješto treba ispraviti.

Br. 42. Herodot.

I.

Herodot se rodio u Halikarnasu, po prilici[1] pedeset i tri godine prije nego li je nastao[2] peloponeski rat, dakle oko g. 484. pr. Is. Kako Suida svjedoči,[3] bio je rodom iz odlične kuće;[4] otac mu se zvao Likso, mati Drija ili Reja, a epski pjesnik Panijazis bio mu je ujak. Koje je godine umr'o, ne može se točno reći; no budući da oni događaji, koji se u njegovu povjesničkom djelu[5] sadržaju, samo do g. 424. sežu, valjada[6] je iste godine umr'o u Turijima. Ali to je izvjesno, da ga je iz Halikarnasa tiran Ligdamis, unuk glasovite kraljice Artemizije, protjerao,[7] da se na otoku Samu nastanio,[8] da je daleko putovao[9] i u postojbinu se vratio; zatim je tirana protjerao,[8] postojbinu opet ostavio[8] i u Turije oselio, gdje je ostali svoj život provodio[10] pišući svoje povjesničko djelo.

II.

Premda o putovanju Herodotovu iz starine nema nikake vijesti,[1] opet se iz mnogih mjesta njegova djela razabira, da je gotovo sva ona mjesta pohodio, gdje se većina događaja, koje opisuje, dogodila. Dakako kada i kojim je redom putovao, ne može se točno odrediti. Kolika ga je divna težnja za savjesno istraživanje[2] raspaljivala,[3] može se već otuda razabrati, što je samo, da bi to[4] saznao, kako je star[5] hram Herkulov, putovao u Tir te se nije bojao ni puta[6] do međe arapske, da bi sam vidio, što je[7] istinito u onoj bajci o krilatim zmijama.[8] Herodot je Egipat do Elefantine, Libiju bar sve do[9] Cirene, zatim Feniciju, Babilon, ako se ne varamo, Perziju, grčke države na cimerskom Bosporu i susjednu zemlju skitsku i Kolhidu pohodio, da ne spominjemo[10] i to,[0] da je u istoj Grčkoj i u nekoliko gradova donje Italije rado boravio[11] i svetinje, pače i daleku Dodonu pohodio.

III.

Na tim putovima dobro mu je došlo,[1] što je kao Halikarnašanin[2] podanik bio kralja perzijskoga — jer Atenjanin[2] ili Grk onih država, koje se protiv Perzije dizahu,[3] bio bi se računao[4] među[0] neprijatelje i robove — ali putniku u ona vremena smetahu mnogo veće zadjeve nego u sadašnja.[5] Najprije je morao svladavati jezične poteškoće[6] i smetnje kod[0] daljega putovanja[7] i svraćanja. Imajući sve to na pameti[8] mi ćemo putovanje srčanoga Halikarnašanina, ako ne više,[9] a ono bar jednako cieniti, kao[0] i najslavnija putovanja,[10] što su ih u novije doba ljudi preduzeli, da[0] bi nove zemlje našli, pa ćemo onu ponositu riječ[11] njegova mlađega savremenika, filozofa Demokrita, koji[0] je mnogo i daleko putovao:[12] Od svih savremenika ja sam najviše zemalja proputovao i najviše iskusnih ljudi slušao" — i na našega povjesničara s pravom prenijeti.

Br. 43. Zašto se Herodot zove otac[1] povjesti.

Od svih Grka prvomu je Herodotu palo na pamet, da bi ne samo izmišljene bajke,[2] već i povjesnička predaja[3] dušu grčku mogla silno privlačiti.[4] Pa ako se ni njegovo pismeno razlaganje[5] nije otelo[6] bajkama, opet pokazuje donekle povjesničku kritiku[7]

time, što pisac iz različnih pripovijedaka istini najpriličniju[8] izbira i o neizvjesnim stvarima očitu sumnju izjavljuje.[9] Ali ime „otac povjesti" pripada mu pored različite građe[10] i vjernoga pričanja,[11] jasnoga opisivanja,[12] umiljatoga i živoga govora[13] najviše zato, što[14] on tu šarenu i bogatu građu po jednoj osnovi slaže[15] i svu u jednu cjelinu sastavlja[16] i što tu cjelinu svojim ozbiljnim nazorima o bogu i ljudima[17] kao jednom dušom nadahnjuje.[18] Čitajući njegovo djelo čini nam se, da slušamo, gdje[0] netko govori, koji je mnoštvo čudesnih stvari vidio i doživio te se spominjući[19] i pripovijedajući ih sam od milja rastapa.[20] Zato, koji ga slušaju, oni se ne umore[21] slušajući, a pisac ne hiti, da[0] kraj učini pričanju,[22] jer on, što je god vidio i saznao, jednakom ljubavlju obuhvata.

Br. 44. O pobožnosti starih naroda.

I.

Koji se narodi staroga vijeka zovu pogani,[1] oni se obično drže za posve bezbožne;[2] no kako ćeš se začuditi,[3] staneš li dublje razmatrati povjest njihovu i domaći i javni život[4] pa najposlije[5] nađeš, da su ti pogani, dok je život njihov bio djeloredan,[6] mnogo pobožniji bili od mnogih naših kršćanskih[7] savremenika! Bili vjera i zakon[8] starih Grka i Rimljana kakvi mu drago, oni su bar štovali svoje bogove te su se divnim postojanstvom držali svoga bogočašća; pa, ako se pravo sudi,[9] može se pitati, je li bolje, da se bogovi štuju ili da se ono, što se za bolje spoznalo, prezire.[10] Nego[11] ti pogani življahu svagdje u blizini[12] svojih bogova. U[0] svakom vrelu, na[0] svakom drvetu i brijegu, u[0] svakom gaju i u svakoj kući, mišljahu, da nastava[13] koje božanstvo; pastir, poljodjelac, lovac, mrnar, sudac i vojnik okruživahu se bogovima zaštitnicima[14] te im se klanjahu[15] molitvama, zavjetima i žrtvama. Kako su brižno štovali[16] penate, ne možeš čitati, da ti se duša silno ne potrese;[17] kad bi god prijetila pogibao, gledahu najprije, da bi njih spasli. S njima se s pouzdanjem iseljivahu,[18] ako je moralo biti, jer mišljahu, da su pod njihovom zaštitom sigurni.

II.

Istina[1] Sokrat se bavio filozofijom, ali on je pobožnost držao za najodličniju krjepost[2] te je sve svoje misli[3] i sva svoja

djela po tom načelu[4] udešavao[5] tako, da ga je onaj, koji o životu njegovu priča, opisao kao čovjeka, od kojega ćeš jedva naći pobožnijega. „Bez bogova“[6] veli Ciceron „ne preduzima se u nas ni javan niti ikakav drugi posao“; a na drugom mjestu veli: „Budući da vjera u bogove nije umjetno[7] ili zakonom uvedena i budući da nije ni običajem nastala, zato[9] se mora[8] priznati, da ima bogova, jer nam je spoznanje njihovo urođeno i usađeno te u[9] čem se sva priroda ljudska slaže, ono mora biti istinito.“ Rimljani se pače bogovima pokorenih naroda klanjahu; a da se to nije običavalo činiti poradi državne koristi,[10] izlazi već otuda, što su, osvojivši koji neprijateljski grad, posebnom molitvom[11] sve tamošnje bogove zaštitnike,[12] zaklinjali, samo da ih ne bi uvrijedili. Svi ustavi poganskih naroda, poimence rimskoga, osnivahu[13] se na vjerozakonu te bijahu vjerozakonom posvećeni. Najviša državna vlast u Rimu bijaše skopčana[14] s dostojanstvom velikoga svećenika tako, da neki rimski pisac kao najljepšu stvar[9] označuje to, što su činovnici podjedno[15] i predstojnici države i vjerozakona.

III.

Kad dakle noviji zakonoše i državnici samo što[1] vjerozakona ne ukidaju[2] te i ono, što im se tek na oko[3] pridržati sviđa, samo tako pridržaju, da će otuda doći i propast vjerozakona: je li to napredak[4] ili nazadak?[5] Zaista[6] potomci će suditi i ne znam, ne će li poganske zakonoše za mudrije proglasiti od kršćanskih drugova ovoga vijeka. No bilo kako mu drago, svakako[7] su Grci i Rimljani bili pobožniji, nego ljudi našega vremena; a[8] jesu li ih djelorednošću[9] nadvisili, to[9] niti možemo[10] niti hoćemo da ovdje ispitujemo. U ostalom nema razloga tvrditi, da su pogani bili gori[11] od mnogih ljudi sadašnjega pokoljenja.[12] Ali gdje je god nastala[13] takva iskvarenost,[14] svagdje se pokazuje, da uzrok poglavito treba tražiti u tom, što su se ljudi odmetnuli od vjere. Jer dok se jednima u nježnoj mladosti nije usadila[15] pobožnost, priznaju drugi samo spoljašnjim[16] načinom vjeru, koji ni na mišljenje ni na vladanje ništa djelovati[17] ne može.

Br. 45. Kralj Darije i filozof Demokrit.

I.

Glasoviti kralj perzijski, Darije, ljubljaše iskreno[1] svoju ženu za života njezina, a poslije smrti njezine oplakivaše[2] je tako, te

se činjaše, da se posve podao tuzi. U ono vrijeme — tako[9] se pripovijeda[3] — dođe mudrac Demokrit iz Abdere u Perziju te ga Darije veoma milostivo primi.[4] Ćutke slušaše mudrac jadanje[5] Darija, koji niti se sam tješiti[6] niti od drugih utjehe primiti ne šćaše. Napokon progovori Demokrit kralju ovako: „Nerado te, kralju, vidim žalosna; pa da bih te tješio, pokušat ću, da[6] učinim, što je istim bogovima teško. Jer ako mi sve dadeš,[7] što je za taj posao potrebno, uskrisit ću[8] mrtvu tvoju ženu te ću ti je vratiti.“ Darij rado prihvati taj uvjet te mu preporuči, neka ne štedi troška, da izvrši[9] obećanje. Slugama pak svojim zapovjedi, da, što točnije[10] mogu, učine sve, što Demokrit zaište. Svi željno[11] iščekivahu, kako će se to svršiti, te mišljahu, da je Demokrit više kao hvališa[12] govorio, nego istinito.

II.

Sluge pokoriše se Demokritu s najvećom revnošću te činjahu bojažljivo,[1] što im nalagaše. Pošto mudrac tako nekoliko dana neprestano[2] provede[3] u svom poslu,[4] zapita ga kralj, dali mu još što[5] treba,[6] što je za njegov posao potrebno. Tada mudrac, nešto okolišeći,[7] odgovori: „Sve je drugo izobila tu,[8] samo jedno treba; pa ne znam, kako bi se to moglo imati. Ali ti, koji si sam kralj čitave Azije, možda ćeš to jedno moći dobiti.“ Darije se začudi, što bi napokon[9] moglo biti tako veliko, što bi jedini kralj mogao[10] nabaviti; a Demokrit mu odgovori: „Najmoćniji kralju! Tebi će jedinomu među[9] smrtnima zapasti, da uskrisiš čovjeka; ali pod tim uvjetom, da na grobni spomenik[11] pokojničin napišeš imena trojice ljudi, kojima se za života ništa zla nije dogodilo.[12] Kad kralj perzijski sve može, bit će mu i to lako.“

III.

Kralj se prepadne.[1] Mislio je naime, da se u čitavoj Aziji ne bi mogao naći nitko, koji bi svega vijeka bio prost od svakoga bola. Tada Demokrit smiješeći se reče — jer to je bio njegov običaj: — „I ti, najluđi među svima smrtnima, ti misliš, da je tebi slobodno preko mjere[2] tugovati, kao da se tebi jedinomu na svijetu[3] kakvo[4] zlo dogodilo.[5] Ne samo u svojoj državi, nego ni[6] na čitavom svijetu[7] ne ćeš među svima ljudima naći čovjeka, koji kadikad ne bi morao bol podnositi!“[8] Dariju bješe jasno, da je

istina, što je Demokrit rekao, i od onoga vremena držaše za dužnost mudra čovjeka nastajavati,[9] da rado podnosi sve, što mu je priroda ili sam Bog dao da podnosi. Demokritu pak iskazivaše najveće časti te ga držaše za najmudrijega na svijetu.[0]

Br. 46. O postojanstvu.

Za dostojanstvo čovječje ništa nije prikladnije od postojanstva, ništa njemu više protivno od lakomislenosti.[1] Postojanstvo je svojstvo[2] čovjeka, koji se, radio što mu drago,[3] samo svoje razboritosti drži[4] i svojih načela; a lakomislenost je svojstvo čovjeka, kojega, bez[5] duševne jakosti,[6] samo spoljašnje prilike podstiču[7] na rad. Postojan se čovjek može isporediti s klisurom, koja, makar kakve oluje oko nje bješnjele, svima se opire i nepomično na[0] svom mjestu stoji.[8] Čovjek pak nepostojan nalik je na trsku, koja svakomu vjetriću, makar otkud došao, popušta i njemu se pokorava. Onaj, uzdajući se[9] u snagu svoje volje, ne radi ništa, već što[10] priznaje za pravo, te izbjegava svaku nepravdu, makar kakva[11] korist ili šteta iz nje nastala. Koji od njega što nepošteno ištu, njih odbija od sebe, bili prijatelji ili neprijatelji. Takav čovjek napunjuje[12] nas štovanjem; kao što preziremo onoga, koji, ne znajući sobom vladati,[13] svaki čas[14] nešto čini, što bi trebalo da propusti, a propušta, što bi se pristojalo da čini. O postojane se ljude oslanja kao o stupove boljinak kako pojedinih porodica tako i cijelih država. Množinu divnih primjera podaje nam povjest rimska. Mjesto mnogih drugih primjera, koje bi bilo opširno ovdje navoditi, može se spomenuti Regul; jer kolikogod prijatelji i znanci njega zaklinjali, neka se ne vraća u Kartagu, opet se on, držeći se svoje zakletve, onamo vratio te se predao na muke,[15] što su mu ondje bili pripravili.

Br. 47. Aristotel i njegovi učenici.

Kad Aristotel, taj poznati odgajatelj Aleksandra Velikoga i od savremenika štovani umnik, da bi izmaknuo progonu sveučničkomu, u Halkidu htjede bježati te ga učenici[1] zamoliše, da koga[0] ostavi, koji će mjesto njega biti glava[2] njegove škole, sastade se on s nekim svojim učenicima kod prijateljske gozbe. Među njima se pak duhom i učenošću odlikovahu Menedem i

Teofrast. Onaj je rodom bio s otoka Roda, ovaj s otoka Lezba. Za gozbom reče učitelj, da je[3] ono vino na stolu[4] nešto oštro i da ne prija njegovu zdravlju; neka dakle[5] donesu slabijega, može biti rodskoga ili lezbijskoga. Donesoše odmah obadvije vrste. Aristotel okusi najprije[6] rodsko. „Zaista“ — reče — „ovo je jako[7] vino, i opet ugodno“. Zatim okusi lezbijsko i reče: „Oba su vina istina izvrsna, no opet lezbijsko je ugodnije“. I[8] oni razumješe, što je njihov učitelj time[9] htio tiho da označi,[10] i od toga je vremena Teofrast bio njihov učitelj.

Br. 48. Korist dobre odgoje.[1]

I.

Sokrat je mislio,[2] da je dobra odgoja svima mladićima veoma korisna, najpotrebnija pak onima, koji se duševnim[3] podobnostima od drugih odlikuju. Jer i isti konji, govorio bi on, koji su najbolje vrste i već od prirode žestoki i brzi, istom onda postaju[4] korisni, kad se zarana[5] ukrote; pa kad se to ne bi učinilo, nitko se ne bi njima mogao služiti. Na isti se način moraju[4] i lovački psi, i ako su od prirode čestiti, umjetno dotjerivati,[6] prije nego se lovci njima služe za lov. Isto se događa[4] kod[7] najboljih podobnosti ljudskih. Jer mladići, osobitim podobnostima nadareni, obično postaju[4] najbolji i najkorisniji građani, ako se dobro poučavaju i ako se uče, što i kako svaka stvar treba da se radi: bez odgoje pak i pouke mogu[4] postati najgori i najpogubniji ljudi, jer s neznanja[8] dužnosti često ih obuzima želja za zlim djelima, pa budući da su obično i oholi i žestoki, teško ih je odvratiti[4] od namjera njihovih. Otuda dolazi,[4] da takvi ljudi i sebi i svojim sugrađanima, pače i istoj državi najveće jade zadaju.[9]

II.

Ima[1] i drugih ljudi, koji se svojim bogatstvom uznose, te misle, da im ne treba ništa učiti, već je novac sam dovoljan, da im pribavi, štogod žele. Poštovanje im se ne će kratiti[2] samo zato, što su bogati; ali je[1] bez sumnje veoma ludo, da onaj, koji je u svim stvarima neuk i neiskusan, hoće da prosudi, što mu je korisno ili škodljivo, jer to prosuditi može[1] samo čovjek dobro odgojen[3] ili mudar. I tako se događa,[1] da, koji su istina bogati,

ali nijesu obrazovani.[4] oni svojim novcima baš[5] ono steku, što im je najškodljivije. Još se je manje[1] nadati, da će takvi ljudi pravo suditi o drugim stvarima, o pravednosti, o krjeposti, o državi. U svemu tome ne mogu[1] ni sebe ni svojih dobro svjetovati te ponajviše rade,[1] što im više škodi nego koristuje. Na taj način i[6] najbogatiji ne može[1] steći ono, što mu je za pristojan život potrebno, a kamo li[7] će sebi pribaviti, da mu sugrađani daju[8] pravu čast. Zato se moraju[1] svi, a najviše mladići o tom uvjeriti, da im se prava čast nigda ne će davati,[9] ako se ne odlikuju pravom vrlinom i pravom učenošću.

Br. 49. Aleksandar i Hanibal.

Aleksandar Veliki i Hanibal treba da se broje[1] među najglasovitije vojvode staroga vijeka, pa zato ne će biti s gorega,[2] da se vrhovni vojvoda kartaški isporedi s kraljem macedonskim. Obadvojica su imala[3] sve vrline velike vojvode: razboritost, hrabrost, vještinu i iskustvo u vojničkoj struci.[4] U bitkama i na putovanju[5] stupali bi pred vojnicima, nigda naporima nesvladani.[6] Ali u vojnicama je Aleksandra sreća pratila,[7] a Hanibalu se suprotila; Aleksandra je okruživala božanskim veličanstvom, Hanibala je prskala[8] otrovom zavisti; Aleksandru je još mladiću darovala veliko kraljevstvo, Hanibalu je u muževnoj dobi[9] uzela sve. Obadvojica su bila u[10] mnogim bitkama, dodajući isprva pobjedi pobjedu. Ali sreća, koja je Aleksandru do smrti bila vjerna, izložila[11] je Hanibala, od sugrađana njegovih ostavljena, mržnji neprijateljevoj. Obadvojica nas napunjuju[12] najvećim udivljenjem; ali dok Aleksandrovoj sudbini mnogi zavide,[13] uzbuđuje[14] Hanibal u nama sažaljavanje.

Br. 50. Krjepost je najveće[1] dobro.

I.

Najbolji su ljudi svagda više držali do mudrosti i krjeposti, nego do svega drugoga, što ljudi obično[2] cijene. Epikur je doduše mislio, da naslade više vrijede od krjeposti, premda je govorio, da se ni[3] krjepost ne smije zametavati.[4] No ako hoćemo vrijednost kojegod stvari da odredimo,[5] morat ćemo gledati na[0] to, što ona čini i po što je sebi možemo pribaviti. Što dakle čini krjepost? Usrećuje čovjeka, daje mu mir duševni, kojega inače ni za male ni za skupe novce[0] ne ćeš moći[0] kupiti. Što čini raskoš? Pristojna i umjerena zahava može doduše biti korisna, ali će lako prekoračiti mjeru[6] i donijeti slabost[7] i kajanje. Za krjepost se nitko nigda nije kajao, ali za raskoš već su se mnogi pokajali.

II.

Koliko stoji krjepost? Bez sumnje mnogo; jer tko nju dobiti[1] želi, mora svega vijeka samo oko nje nastojati, mora sam sebe posve podati krjeposti i samo za tu cijenu može je kupiti. A pošto kupuješ zabavu? Obično za veoma malu cijenu, ako gledaš samo na novac i na rad, kojim je sebi pribavljamo. Jer većina se zabava dobije za male novce i bez ikakoga rada, a svi novci opet mnogo manje vrijede od istoga čovjeka. Ali ako gledaš na gubitak[2] zdravlja, pokoja i poštenja,[3] koji često dolazi za[4] zabavama, a ono u istinu[5] često stoje veoma mnogo. Krjepost dakle s punim pravom svagda treba najviše cijeniti, jer ona ne samo više vrijedi od zabave i drugih stvari, već ima i boljih posljedica.[6]

Dio III.

za VII. razred.

Br. 1. Stari latinski i stari rimski zakon.[1]

I.

Kako se u[0] svih, osobito starih, naroda ćud[2] i značaj razvio[3] prama prirodi svoje zemlje i podneblja,[4] tako je bilo[0] zacijelo i kod[0] starih Latina. Lacija je pak veoma blizu mora,[5] a veći dio njezin ravnica s rijekom za plovidbu;[6] ali ne imajući lukâ daleko se razlikuje od obala grčkih, koje su[0] nebrojenim zalivima isprekidane[7] i otocima okružene te[0] već[0] istom prirodom svojom na pomorsku trgovinu upućuju.[8] Zato je u[0] Latina ćud i značaj ratarski, a nije[0] mrnarski i trgovački. Podneblje pak i zemlja, premda za teženje[9] obilat plod vraćahu, opet nije onako kao Kampancima[10] duše kidala[11] obiljem i raskošjem niti ju je za više i ozbiljnije nauke tupila. Pače kao što se isto lice i iste zemlje latinske nekom uzvišenom ozbiljnosti i veličanstvom odlikuju, tako se čini, da je dostojanstvena ozbiljnost[12] ovamo[13] u neku ruku[14] bila svojstvo[15] svih Latina, a onamo osobito Rimljana.

II.

Nego dok je vesela i živahna ćud grčka prirodu[1] obiljem različnih[2] bogova kao punila te ih poput ljudi vidljivim i jasnim svojstvima razlikovala, dotle[0] su stari Latini i Rimljani, uzimajući božanstvo[3] samo po shvaćanju[4] ratarskom, vjeru okrenuli na neko trijezno shvaćanje svoje koristi. Jer ratarstvo duh veže[5] za grudu[6] pa ga steže na[0] uski krug izvjesnih poslova, koji[0] se svake godine vraćaju; a time, što[7] sa strahom[8] iščekuje pravilni[9] i obični red u[0] prirodi, daje[10] istoj vjeri nešto strašljivo i zabrinuto. Premda su dakle imali[11] nevjerovano mnoštvo bogova i imena božjih te su svakomu bili odredili izvjesne molitve i obrede, opet se čini, da samo različne strane jednoga istoga božanstva označuju, a nijesu ih kao Grci jasnim i točno određenim[12] svojstvima i različnim bajkama, koje se o kojem[13] pripovijedahu, među sobom bili razlikovali.

III.

Isti su stari istavljali[1] kao nešto osobito,[2] što o bojevima bogova, o njihovim[0] ljubavnim zgodama[3] i drugim takim[4] stvarima, kojima je grčka mitologija[5] napunjena, rimska vjera gotovo ništa ne pripovijeda.[6] S tim se više može vjerovati[7] onima, koji pričaju, da Rimljani isprva nijesu imali[8] nikakvih božjih slika, već samo neke znakove bilo iz iste prirode uzete, kao životinje i drveće, ili uzete[0] iz svetoga posuđa,[9] kao koplje Marsovo. Jer premda je prostota svetih obreda[10] uopće[11] biljega starine i grčke i rimske, opet je ćud starih Rimljana mnogo više nego u[0] Grka zazirala od toga,[0] da izvjesnim slikama i bajkama svojstva bogova izrazi i da ih[0] među sobom razlikuje. Istom Tarkvinijevci onamo[12] uvedoše štovanje[13] kapitolskih bogova te[0] kao novim vezom i središtem[14] udružiše one različite narode u[0] državi, a ovamo[12] počeše po grčkom običaju uvoditi i slike bogova i druge take stvari: oni primiše[15] sibilske knjige te otvoriše put[16] svetim obredima Apolonovim, koji su poslije bili tako znameniti.[17]

Br. 2. O sustavu[1] rimskoga zakona.

Stari su Rimljani kao[2] ni jedan drugi narod svoj zakon nekako[3] u velik[4] sustav bili sveli,[5] koji bi sve slučajeve života ljudskoga, sve dobi i sva zanimanja[6] ovamo odmah od poroda[7] pa do smrti svako svomu božanstvu podlagao,[8] za koje se mislilo, da taj izvjesni dio i posao zastupa.[9] Stoga su porod djece, njihovu odgoju, sve stupnjeve do zrele dobi[10] i do zadnjega dana života, sve poslove i zanimanja domaćega, seljačkoga i građanskoga života, n. pr. sve poslove, koji se od sjetve do žetve obavljaju, svaki sa svojim božanstvom spajali; pa da bi se to božanstvo[0] kako treba zazivalo,[11] zato su po[0] svećeničkim molitvenicima[12] izvjesne molitve bile propisane. Ili ti ovo mnoštvo bogova uzeo[13] za genije, kako su ih i stari kršćanski pisci[14] isporedili s anđelima, ili ti mislio, da su označivali neke dijelove i svojstva velikih bogova, koje svi poznajemo, to je svakako jasno, kolikom su marljivosti i zdušnosti Rimljani nastojali, da[0] za sve strane i prilike[15] života sebi nadu u božju pomoć učvrste.

Br. 3. Nastojanje oko[0] lijepih umjetnosti i nauka mnogo vrijedi za oplemenjivanje značaja.

Ništa nije prikladnije, da dušu ljubavlju vrsnoće raspaljuje i strasti zauzdava, kao nastojanje oko lijepih umjetnosti i nauka. Zato su stari pjesnici sve ostale bogove vlasti Venerinoj podlagali, dok su za Minervu i Muze govorili, da nad njima ni Venera ni Kupido nijesu imali nikake vlasti. K tomu pričaju, da je Argonautima, kad su se mimo nekakav otok vozili[1] te je bila opasnost, da će se i oni umiljatim pjevanjem Sirena, štono na onom otoku nastavahu, u propast dati zavesti,[2] jedini Orfej bio zaštita.[3] On je naime — vele[0] — sjedeći na kraju lađe[4] počeo udarati u citaru[5] te je slatkim pjevanjem slušače[6] tako opčinio, da umiljati glasovi Sirena nikoga između njih nijesu mogli dirnuti. A za Solona vele, da je na samrti[7] svoje prijatelje, koji su oko njega stajali[8] i o nečem se tiho razgovarali, zamolio, neka jasnijim glasom govore, da će mu rastanak sa životom biti ugodniji, ako još umirući štogod može naučiti.

Br. 4. Hortenzije i Ciceron.

I.

Premda su cenzori g. 92. oglasom[1] bili zabranili polazak škola dosadnih nadri-odvjetnika,[2] opet nahodimo u Sulina vremena osobitu vrstu[3] tužitelja, koji su, makar da nijesu sami nikako bili izazivani,[4] od koga mu drago[5] najmljeni svu prijevaru svoga gadnoga zanata upotrebljavali na propast[6] onih, koje bi uzeli na nišan,[7] bili oni krivi ili nekrivi. Posve[8] drugim putem nego[9] ti nadri-odvjetnici udariše oni Rimljani, koji su držeći se primjera velikih Grka senatu i narodu govorili[10] i snagom svoga govora državi htjeli da služe. Tomu broju pripadaše[11] osobito Kvint Hortenzije Hortal, koji je, velikom govorničkom vještinom nadaren i sustavnom naukom naobražen,[12] dosta dugo prvo mjesto na foru zapremao,[13] dok nije osam godina mlađi M. Tulije Ciceron svojom prvom državnom parnicom[14] za Seksta Roscija tolike preporuke sebi stekao, da već nije bilo nikake sudske stvari,[15] koja se ne bi činila da je prikladna za njegovu branidbu.

II.

Ciceron, sin rimskoga viteza, rodio se u Arpinu 3. siječnja g. 106. pr. Is. te je sa svojim bratom Kvintom u seoskoj samoći[1] od istoga oca počela i gramatične nauke učio. Tada pak odvede otac svoja dva sina u Rim, da bi ih ovdje općenjem ovamo[2] sa znamenitim zakonicima,[3] a onamo[2] osobito sa slavljenim govornicima M. Antonijem i L. Krasom na putu do javnoga rada[4] obrazovao. Već u školi svratio je Tulije svojim brzim shvaćanjem[5] i željom za naukom[6] oči sviju na sebe tako, te su isti oci njegovih drugova dolazili u školu, da slavljenoga mladića vide; a drugi se srdili, kad bi mladi ljudi vraćajući se kući svoga druga širom[7] pratili. Na taj dakle način bavio[8] se on živom željom[9] retorskim, pravničkim, filozofskim i pjesničkim naukama te je, prije nego li je sam krenuo u Grčku i Malu Aziju, slušao znamenite grčke filozofe i rimske govornike, n. pr.[10] glavu akademije Filona, retora Molona krotonskoga, stoičkoga filozofa Diodota. Glavna mu je težnja bila ta,[11] da bi iste najviše časti postigao kao i njegov zemljak Marije, ali[12] ne ratnom zaslugom, već radom svojim na foru.[13]

Br. 5. Parnica Seksta Roscija.

I.

Što[0] mislite, kolika je bila radost[1] Ciceronova, kad je po prilici dvadesetišest godina star prvu tešku javnu parnicu dobio, što ju je vodio za Seksta Roscija Amerinca, koji[0] je s potajnoga umorstva bio okrivljen![2] Jer da ne spomenem to,[3] da je Erucije bio vješt tužitelj, da su svjedoci, medju njima[4] Roscije Veliki, bili potkupljeni, a ona dva roba, što su umorenoga Roscija oca u Rim bili pratili, s ostalim imanjem tužiteljima bili dosuđeni, — isto je vrijeme vojevalo za tužitelje. Nakon duga vremena, za koje[5] su najnedostojnija umorstva počinjena, držao se najposlije opet prvi sud o potajnu umorstvu[6] te su otuda[7] tužitelji izvodili, da mora[8] biti osuđen, tko bi se pred sud pozvao.[9] Ali još veću nadu polagahu[10] u veliku moć Sulina slobodnjaka Hrizogona.

II.

Taj se naime sa dva Roscija, T. Roscijem Velikim i T. Roscijem Kapitonom bio složio[1] s tom namjerom, da bi Roscija

sina iz očinskoga imanja istisnuo.[2] Zato je Hrizogon ime ubijenoga Roscija dao upisati u listinu na smrt osuđenih[3] te je njegova imanja, kao na smrt osuđena čovjeka na dražbi prodao,[4] od kojih je Kapiton dobio tri, a ostala je po nalogu[5] Hrizogonovu sebi prisvojio[6] Roscije Veliki. No pošto se još i sad[7] činilo, da život mladoga Roscija njihove osnove kvari,[8] odlučiše, da ga izmišljenim dokazima tuže, da je oca ubio.[9] Jer da sin nije kriv,[10] to je bilo s tim jasnije,[11] što je u vrijeme, kad se umorstvo dogodilo, jednako na selu živio.[12] Nasuprot je jedan od obadvaju Roscija, Veliki, baš u ono vrijeme boravio u glavnom gradu, a drugi, Kapiton, od svih je Amerinaca prvi preko dobra prijatelja[13] onoga Velikoga vijest dobio o umorstvu.

III.

No opet[1] se nadahu, da optuženi ne će imati braniča[2] od straha diktatorova. Jer tko će se usuditi[3] odati, da su imanja prodana? Ili bi li se itko mogao naći u državi, koji bi za moć Hrizogonovu tako malo mario,[4] te bi se usudio, da se želji njegovoj suproti? Najposlije je bilo očevidno, da Erucije sebe već drži[5] za pobjednika. To se moglo vidjeti i otuda, što je počeo pokazivati takvo preziranje,[6] kad je vidio, gdje mladi do onoga vremena nepoznati Ciceron ustaje. Sad si mogao[0] vidjeti, gdje se Erucije šali, sad opet, gdje se drugim stvarima bavi,[7] dok nije Ciceron imenom spomenuo Hrizogona. Tad se istom ispravi te počne sve pomnije slušati.[8] No kako[9] suparnik drugi i treći put spomene „zlatno ime“,[10] odmah si mogao opaziti, kako[0] ljudi ovamo onamo trčkaju,[11] da bi Hrizogonu javili, da se sve drukčije okrenulo.[12] Ali mladi se govornik nije dao prestrašiti,[13] već je slobodno i muževno govorio do kraja.[14] I tolik je bio uspjeh njegova slobodnoga i ozbiljnoga govora,[15] da optuženi nije samo riješen, već su i njega od onoga vremena brojili među najslavnije braniče.[16]

Br. 6. Zašto se govor za Roscija[1] i nama toliko sviđa.

Ako pitamo,[2] što je[3] osim toga Ciceronov govor, o kojem smo evo[4] raspravljali, i u novija vremena svima toliko preporučilo, a ono je očevidno osobito to,[5] što govornik više nego

jednom[6] istu stvar prekida[7] i svakojakim umecima[8] čitaocima ugodan odmor[9] i duševnu okrepu daje.[10]

Kako zgodno uspoređuje tvrdoglavstvo tužitelja s nečovještvom G. Flavija Fimbrije; kako vješto vječnu grižnju savjesti[11] s neumornim[12] furijama; kako dosjetljivo šaku vikača s guskama i psima kapitolskima, što se na državni trošak hrane. Dodaj k tomu[0] ugodne stramputice,[13] u kojima o poljodjelstvu, o kaznama, što[0] su protiv ubilaca određene, o umorstvu Taracinca Tita Celija, o zanemarenim državnim nalozima[14] opširnije govori. Ali isto šarenilo predmeta i isto obilje umetaka naći ćete i u svim ostalim govorima Ciceronovim. Tako se može s pravom reći, da nijedan od njegovih savremenika nije više nego on poznavao prirodu smrtnikâ, veliku moć ljudskoga osjećanja[15] i sva ona uspješna sredstva,[16] kojima se srce slušačâ može[0] uzbuditi ili umiriti.[17]

Br. 7. Je li ratarstvo hvale vrijedno.

I.

Iz onih mnogih za nakit upletenih umetaka[1] uzet ćemo,[2] ako vam je po volji,[3] samo to, što je hvali ratarstva namijenjeno.[4] S potpunim pravom veli Ciceron, da bi Erucije bio smiješan tužitelj, da se rodio u ona vremena, kad se od pluga pozivahu oni, koji će da postanu[5] konzuli. Treba naime[6] da znate, da je Erucije mladomu Rosciju i njegov život na selu[7] upisivao u grijeh i sramotu. Kako se dakle zgodno uspoređuje život Roscijev sa životom najslavnijih ljudi davnašnje davnine![8] Što? Zar se ne pripovijeda, da je L. Kvinkcije Cincinat orući dobio vijest, da je izabran za diktatora? Nijesu li, kako[0] se pripovijeda, poslanici Atilija Serana zatekli,[9] gdje[0] svojom rukom sjeme u zemlju[0] baca? A što da rečem o tome,[10] da je Manije Kurije i poslije kako je slavlje slavio nad Samnijancima, Sabinjanima i nad Pirom posljednje dane[11] života jednako provodio i ponovo[12] se iz svoga zaseoka morao pozvati u vijećnicu?

II.

Mogao bih osim toga nabrojiti mnoge druge primjere slavnih ljudi, koji su, makar i na kormanu državnom[1] sjedili, opet dosta vremena imali za obrađivanje svoga imanja;[2] no kako se o tome[3] dosta mnogo napisano nahodi u Ciceronovu Katonu, uzmite odande, što se na ovo mjesto odnosi.

Komu će se dakle, kad[0] ovo čita, čudno činiti mišljenje Ciceronovo, kojim dokazuje, da su stari državu rimsku osobito marljivim ratarstvom od[4] najmanje i najneznatnije napravili najvećom i najljepšom? Pa da ne bi tko[5] po krivom mišljenju Erucijevu krivo sudio, da se u ona vremena više nije toliko cijenilo[6] ratarstvo, zato ćemo i o tom nešto uzeti iz Cicerona.

Nije samo u[0] porodičnih starješina[7] italskih slobodnih gradova bila živa želja, da bi se njihovi sinovi što više bavili ratarstvom i pazili na povećavanje svoga imutka, već su baš najodličniji ljudi život na selu[8] držali za veoma častan i ugodan. Pače Ciceron se ne ustručava, da to tvrdi za svakoga, koji su tada bili u sudu. Baš on[9] na drugom mjestu ratarstvo u zvijezde kuje[10] ovim riječima: „Od svega, što korist kakvu daje,[11] nema boljega, obilnijega, slađega, čovjeka slobodna dostojnijega, nego što je ratarstvo

Br. 8. Zakonski prijedlog Manilijev.

I.

Nečuvena brzina, kojom je Pompej, pošto je u gusarskom ratu imenovan[1] za bezgraničnoga nadvojvodu, dugoj sramoti i nevolji doskočio,[2] lako je izradila, te su svi željeli, da[0] bi se njegovoj prokušanoj vještini povjerilo vojvodstvo[3] u Mitridatskom ratu, koji je već pod vojvodom Lukulom, premda je sjajne pobjede dobio,[4] na gore krenuo;[5] a kad je on natrag pozvan, još je poradi nemara i nevještine njegova nasljednika[6] i većom nesrećom prijetio.[7] To se činilo da može biti s tim lakše, što je Pompej, koji je, uređivanjem prilika[8] u novo[9] osvojenim zemljama zadržan, u Ciliciji zimovao, već s vojskom i brodovima bio blizu.[10] Rimski vitezovi, koji su kupeći porez[11] u Aziji boravili, moljahu pismeno,[12] da bi se to učinilo; njihovi prijatelji i znanci kod kuće očitovahu istu želju;[13] koja je god lađa sa žitom posljednja[14] u ušće Tibra doplovila, još je građanstvo zato učinila sklonijim.[15]

II.

Zato je narodni tribun Manilije želji naroda udovoljio,[1] kad je u početku godine 66. iznio prijedlog,[2] da bi se bezgranično

vrhovno zapovjedništvo u ratu s Mitridatom predalo[3] Pompeju. Ali tolika vlast, za[4] neizvjesno vrijeme rata predana jednomu čovjeku, prijetila[5] je strahom trajne diktature, koja se više nije[6] oslanjala na optimate, već na narod. Ne vjerujući[7] dakle tako prekomjernoj vlasti jednoga čovjeka nije plemstvo o prijedlogu htjelo ni da čuje.[8] Pompej je i sam bez sumnje to zapovjedništvo želio uzdajući se, da će novu slavu steći. Ovamo je opet[9] svima bilo stalo do toga,[10] da se tako velik i opasan rat brzo i dobro završi. Zato se najposlije tek nekoji optimati, osobito Kvint Katul i Kvint Hortenzije, usudiše javno pobijati[11] prijedlog;[0] umjereniji[12] muževi, među njima Ciceron, preporučivahu prijedlog, jer su vidjeli, da će, i ako mu oni ne povlade, prodrijeti;[13] ako pak taj prijedlog poduprū,[14] nadahu se, da će ljubav mnoštva i Pompeja učvrstiti. Poglavito iz ovih razloga besjedio je Ciceron kao pretor svoju Pompejanu ili govor o zapovjedništvu Gneja Pompeja, kojim[0] će kod potomstva vječnu slavu steći.[15]

Br. 9. Ciceronova Pompejana.

I.

Od vajkada[1] su se čuli glasovi ljudi,[0] koji su se čudili, što su pojedini dijelovi cijeloga ovoga govora vješto poređani i zgodno nanizani.[2] A taj dobro udešeni[3] raspored daje govoru umiljatu jasnoću.[4] Tko[0] Pompejanu s većom pomnjom[5] čita, upoznat[6] će ne samo, iz koliko dijelova dobro promišljen govor[7] sastoji, već također, kako od jedne točke treba prelaziti na drugu.[8] Iz ovoga, što sad rekosmo, izlazi, da je Pompejana čitavim nakitom govorničke vještine iskićena. Nego čujmo sad, iz kojih stvari redom jezgra govora sastoji.

Dobro izmišljenom čednošću priznaje Ciceron u uvodu, da se on tek, pošto[0] je više puta odlikovan,[9] usuđuje o političkim stvarima narodu govoriti.[10] Zato veli, da se mora radovati,[11] što mu se sada dala prilika, da vrati milo za drago.[12] Sad dolazi[13] pripovijedanje o događajima, što[0] ih je saznao iz pisama rimskih vitezova, kojima je glavna želja bila ta,[14] da za taj rat željno[15] ištu vojvodu, kojega bi se isti neprijatelji bojali.[16]

II.

Pošto[0] je tako predmet rasprave[1] objašnjen, raspoređuje se građa u tri dijela, od kojih prvi govori[2] o vrsti rata, drugi o veli-

čini, a treći o izboru vojvode. Glavna rasprava[3] leži u dokazima, kojima se dokazuje, da u vojvode, kojega[0] treba izabrati, mora biti[4] ratnoga iskustva, vrlina koliko[5] ljudskih toliko ratnih, pak ugleda i sreće. Jedva bi doteklo vrijeme, kad bismo s Ciceronom povjest onih vremena htjeli obnoviti[6] i odande uzeti sve primjere junačkih djela[7] Pompejevih; ali vrijedno će biti,[8] da[0] se zna, koje koliko ljudske toliko vojničke vrline govornik od vojvode iziskuje. Prvo će mu svaki povladiti, da bez nepodmitljivosti, umjerenosti, vjernosti, ljubežljivosti, uljudnosti i oštroumnosti vojvoda biti ne može. Tako će se isto[9] morati dopustiti, da su naporan rad[10] i hrabrost u pogiblima, okretnost u činu i brzina u izvršivanju, osobito pak razboritost i opreznost u istinu vojvodske vrline.[11] Jer ako je ičiji zadatak,[12] da[0] naprijed vidi budućnost, a ono[0] je zacijelo dužnost vojvode,[13] da osnovama neprijateljevim na put stane[14] i da ih u svaki zgodan čas preteče,[15] jer često jedan sat sudbinu države odlučuje. A svega je toga, kako[0] dokazuje Ciceron, toliko u jedinoga Pompeja, koliko ni u jednoga od svih ostalih vojvoda.[16]

III.

Pošto[0] je tako Pompeja u zvijezde kovao,[1] prelazi govornik na pobijanje[2] suparnika, Katula i Hortenzija, od kojih je ovaj mislio, da će po[0] državu biti opasno, ako[3] se sva odlikovanja trpaju na jednoga čovjeka, drugi pak htio, da se treba držati[4] starih uredaba. Jedva se može nijekati, da je govor u ovom dijelu kao iznemogao.[5] Jer dok je Ciceron morao dokazati, da nema uzroka bojati[6] se, da će, ako se vojvodske časti ponovo dadu[7] jednomu istomu čovjeku,[0] za državu nestati pogibli, — udaljuje[8] se on od svoga predmeta te pripovijeda na široko[9] o nevoljama, u koje je država drskošću gusara bila pala, te slavi Pompeja kao spasitelja rimskoga gospodstva. Tako isto ne[10] pobija Katula, kad[11] veli, da se već često od pravila djedovskoga ostupalo, baš kao da[12] isti Katul onda, kad je Gabinijeve zakonske prijedloge pobijao, nije primjerima Marijevim i Sulinim dokazao, kako je bilo pogubno zakone kršiti. Osjećajući, kako je to pobijanje slabo,[13] vraća se govornik k nevoljama u[0] pokrajinama, da bi se svi uvjerili, da je Pompej poradi svojih vrlina ne samo najdostojniji, već je i jedini, komu se taj rat može povjeriti. Zato Ciceron na završetku[14] Manilija moli i zaklinje, da kod svoje odluke ustraje,[15]

pogotovo što i on samo zaradi države taj zakonski prijedlog preporučuje.[16]

Br. 10. Mitridatov govor[1] pred vojskom.[2]

I.

Kolika je bila Mitridatova mržnja na Rimljane, može se razabrati koje iz teškoga i velikoga rata, što ga je s njima ratovao, koje opet[9] iz onoga govora, kojim je, kad se kanio da[0] rat ponovi, svoje vojnike[3] po prilici na ovaj način kušao ohrabriti i raspaliti. On bi — veli[4] — bio želio, da mu je slobodno vijećati o tom, treba li s Rimljanima ratovati ili mirovati,[5] ali to više ne stoji do njega;[6] jer da se napadačima[7] treba opirati, o tom ne sumnjaju ni oni, koji se nikako pobjedi ne nadaju.[8] Protiv razbojnika bar svi idu u boj,[9] ako ne mogu za svoj spas, a ono za svoju osvetu. Kad se dakle ne radi o tom,[10] treba li mirovati ili silom silu odbijati, zato se treba posavjetovati, kojim će se načinom i uspjehom započeti rat nastaviti.[11] On se bar nada pobjedi, ako oni u hrabrosti ustraju; a da se Rimljani mogu pobijediti, to je njemu baš tako[12] poznato kao i istim vojnicima, koji su u Bitiniji potukli Manija Akvilija, u Kapadociji Maltina. No ako koga više podstiču tuđi primjeri nego svoje iskustvo, on je čuo, da je Pir Rimljane svladao[13] u više bitaka, da su Gali zapalili Rim, da je Hanibal kao pobjednik šesnaest godina boravio u Italiji te ga nijesu ratne sile rimske spriječile, da ne osvoji isti glavni grad, već zloba[14] i zavist njegovih sugrađana.

II.

No da se ne zabavi[1] starim primjerima, baš[2] je u ovo vrijeme sva Italija ustala[3] u marzijskom ratu, ne tražeći može biti slobode, već dio[4] vlasti i građanskoga prava. Pa kao što[5] rat, tako isto Rimljane tište unutrašnje raspre mogućnikâ. Ovu priliku treba upotrebiti, jer se ne pita,[6] treba li se latiti oružja, već je li vrijeme njima zgodno ili je Rimljanima. Ili sumnja li tko, da će Rimljani, dok uzmognu,[7] sami rat započeti?[8] Taj se narod ne da nikakim popuštanjem, nikakim dobročinstvima ublažiti. Jer u čem im on nije ugodio?[9] Nije li Frigiju i Paflagoniju ostavio,[10] nije li sina svoga odazvao iz Kapadocije, koju je po pravu pobjedničkom bio osvojio? Ali taj narod ne udara[11] na neposlušnost i krivnje kraljeva, već na njihovu moć i veličinu, i nije samo s njime, već je svagda i sa svima tako postupao.[12] Doslije je Rimljanima bilo lako strane kraljeve pokoriti; ali on vlada onakim narodima, koji se mogu ne samo s Rimljanima ogledati,[13] već su odoljeli i moći macedonskoj. Zato neka vesela srca idu za njim i neka pomisle, što pod njegovim vođenjem može opraviti tolika vojska. Neka se ne boji rata, koji obećava[14] više plijena nego teškoća, u kojem će velik dio vremena provesti ne kao[15] vojnicu, već kao svetkovinu.[16]

Br. 11. Kad se Ciceron popeo na vrh[1] svoje sreće.[2]

I.

Bez djedova, bez imutka, bez zaštitnika bio se Ciceron, koji iz pokrajinskoga grada[2] bješe došao, da sreću kuša, te mu se oholo plemstvo kao beskućniku[3] grada Rima bilo rugalo,[4] duševnom snagom[5] i živom rječitošću[6] g. 63. do prvoga mjesta podigao.[7] Još na koncu iste godine mogao se pohvaliti, da je neumornim nastojanjem grad iz ralja Katilininih istrgnuo. Kako se to dogodilo, ne ćemo opširnije da razlažemo;[8] mnogo nam je više stalo[9] do[0] toga, da na ovom mjestu čujemo, kako je Ciceron svojim katilinskim govorima urotnike dirnuo u živac[10] i kako je i isto srce onih, u[0] kojih se ljubav k domovini i poštenju bila kao[11] ugasila, iznova za staro rimsko mišljenje raspalio.[12] Već prvim govorom,[13] dne 8. studenoga, porazi[14] Katilinu tako, te je još isti dan grad ostavio pa[0] kao budući vojvoda k urotničkim četama u Etruriju pohitio. Ali premda su imena i namjere urotničke dosta točno bile poznate,[15] još nije budnomu konzulu pošlo za rukom, da Lentulu, Cetegu i drugim članovima urotničkim, što su u Rimu ostali, nepobitnim dokazima krivnju dokaže.[16]

II.

Kako je do toga došlo,[1] te se oprezni Lentul dao na dopisivanje[2] s poslanicima alobroškim, to vam je, mislim, dosta poznato. Po dogovoru[3] zapovjedi konzul, da se na poslanike, koji se 2. prosinca iz Rima kući vraćaju, noću na milvijskom mostu navali i da se oni zajedno sa spisima natrag dovedu u grad, da

se urotnici protiv svoga očekivanja[4] najprije u njegovu kuću, a zatim, kako dan svane,[5] u hram Sloge vode, gdje je pretor Flak međutim mnogobrojno sakupljenom[6] senatu listove zapečaćene[7] predao. Urotnici biše jedan za drugim[8] uvedeni i oštrim preslušavanjem[9] i posve jasnim dokazima[10] od konzula tako u škripac natjerani,[11] te oni, premda su isprva besramno bili odgovorili, najposlije ništa od[12] onoga nisu mogli tajiti, poradi čega ih Gali okrivljivahu. I toliko je Ciceron svojim oprezom duhove uzbudio,[13] da su mu svi do jednoga[14] biranim riječima[15] blagodarili, da ga je Kvint Katul ocem domovine nazvao i da je svečano blagodarenje[16] od više dana časnim[17] bogovima određeno.

III.

Pošto[0] su urotnici za sad pojedinim pretorima predani, da bi ih „čuvali“,[1] pohiti konzul još kasno u noć[2] — tako je dugo trajala senatska sjednica![3] — na for, gdje je srce ne baš tako[4] pouzdanoga mnoštva, koje[0] je napeto čekalo,[5] što će senat da odredi,[6] opširnim razlaganjem[7] blagodarnošću prama sebi i strahom urote napunio,[8] u koju su svi kao u mrežu zapali.[9]

Mnogo je teže bilo odrediti,[10] što će biti s urotnicima.[11] Jer koliko se god[12] činilo, da spas čitave države ište,[13] da se urotnici smaknu, opet konzulu nije moglo uteći, da će tako oštrom[14] osudom u beskrajnu mržnju pasti[15] s tim više, što je zločincima po[16] zakonima bilo slobodno, da[0] svoje volje idu u zatočenje. Ta[17] već se onda činilo, da će Katilinine pristalice osuđene silom osloboditi. U senatu pak, kojega je konzul 5. prosinca u hramu Slobode sakupio, bilo je mišljenje veoma nestalno.[18]

IV.

Kad naime Ciceron po propisanom običaju[1] za g. 61. izabranoga[2] konzula Decima Junija Silana prvoga upita, što misli:[3] što treba učiniti s onima, koji su predani, da se čuvaju,[4] predloži taj, da ih najoštrijim kaznama treba kazniti i taj prijedlog prihvati[5] većina konzulara. Ali govor Gaja Julija Cezara, koji[0] je za iduću godinu bio izabran za pretora, razdvoji mnoge između sebe[6] i za malo[7] pa bi većina senatora za njim pristala, da imanje osuđenih treba zaplijeniti, a njih do vijeka zatvoriti i u najveće pokrajinske gradove razdijeliti,[8] — da nije Ciceron opet

ustao i da mu nije Marko Porcije Katon živo pomagao.[9] Taj je, kako slavni povjesničar rimski Salustije veli, o iskvarenosti,[10] od koje je tada čitava država bolovala, tako slobodno govorio, te su senatori, strahom svladani, zločince na smrt osudili.

V.

Još nije dan naginjao,[1] kad je konzul urotnike dao pogubiti. Okružen[2] najuglednijim ljudima, koji se kao[0] za tjelesnu stražu oko njega zgrtahu,[3] odvede najprije Lentula i zatim ostale iz zatvora krosred mnoštva naroda, koji[0] je mučao, preko fora do mamertinske tamnice, gdje jedan za drugim krvnicima biše predani, da ih zadave.[4] Tek što je grozni čin obavljen, a Ciceron se vrati na for i vikne jakim glasom iz daleka, da su živjeli! Narod ga dočeka s vikom i pljeskanjem[5] pozdravljajući ga, kamo bi god prolazio, kao spasitelja i drugoga osnivača grada Rima. Budući da se već smrkavalo, postavljahu zublje i posvjet pred vrata, a gospođe se pače penjahu na krovove, otkuda će hvalom obasutoga[6] konzula gledati, gdje[0] se praćen sjajnom pratnjom najodličnijih ljudi kao u kakvom slavlju[7] kući vraća. Toga 5. prosinca u veče stigao je Ciceron na vrh svoje sreće!

Br. 12. O Ciceronovu govoru za pjesnika Arhiju.

I.

Među Ciceronovim govorima malo ih ima, koji bi se srca i uma mlađanih čitatelja onako dojmili kao govor, kojim je Ciceron g. 692. poslije sagrađenja Rima branio pjesnika Arhiju. Zato, mislim, ne će biti s gorega,[1] da o tom govoru koju progovorimo.

Izvanredna vrsnoća prvih kraljeva i prvih konzula, po kojoj su se potomci povodili, dovela je Rim od malena i neznatna početka do najvećega ugleda i slave. Promatram li[2] uzroke, iz kojih je tolika moć potekla, ukazuju[3] mi se ovamo[4] mnogi drugi ne baš neznatni, a onamo mi se osobito ovaj čini da je velika zamašaja,[5] što se narodima, u ratu svladanim, često ne samo davalo mjesto[6] u državi, već također jednaka[7] prava kao i rimskim građanima. Ta se blagodat davala pojedinim muževima i to isprva onima, koji se u ratu osobitom hrabrošću iskazivahu,

ali naskoro i koji može biti,[8] odlikujući se učenošću, umne sile svoje upotrebljavahu[9] na slavu junačkih djela[10] rimskoga naroda. I tako tu čast jedni stekoše[0] u ovo drugi[11] u ono vrijeme, Arhija pak steče je u Ciceronovo doba osobitom preporukom i nastojanjem prvih građana.[12] Kako je bio pjesnik na glasu,[13] svuda po Italiji slavljen i od drugih naroda dobro pažen, dobije građansko pravo[14] najprije od Tarenćana, Regijanaca, Lokrana i Napuljaca, a napokon bi pače primljem među rimske građane.[15] Ali kako često ima ljudi,[0] koji se ništa ne razumiju u lijepe nauke i umjetnosti,[16] nego pače na njih mrze, tako se našao i onda neki Grakho, koji će blagodat, što ju je Arhija stekao vrlinom svojom, pobijati[17] i protiv njega po zakonu, sto su ga narodni tribuni Silvan i Karbon bili izdali, parnicu poradi građanskoga prava zapodjenuti. Protiv te optužbe branio je Arhiju Ciceron; u govoru, što ga je za Arhiju govorio, isticaše zasluge njegove i dokazivaše, da je on zaslužio ne samo da građanskoga prava ne izgubi, što ga s potpunim pravom uživa, već da ga dobije, kad ga još ne bi imao.

II.

Taj se govor može razdijeliti na četiri dijela. Ciceron počinje najprije s dužnošću,[1] koja ga je prinudila, te[0] je branidbu Arhijinu na se uzeo. Zatim hvaleći ga u velike[2] pripovijeda, koji su ga građani za dostojna držali svoga pouzdanoga prijateljstva i kako se kao po stubama[3] popeo do časti rimskoga građanskoga prava. Zatim odgovarajući tužitelju, koji[0] nije htio[0] da prizna, da je Arhija građanin, pobija dokaze, kojima se taj služio. Na četvrtom mjestu napokon hvali i uzvisuje, kojom se naobrazbom odlikuje Arhija u trojemu:[4] što se tiče[5] koristi, budući da u mladih ljudi[0] duševne sile[6] budi, starost naslađuje, u sreći radost, u nesreći pokoj i utjehu daje,[7] kod kuće razveseljuje, u tuđini ne dosađuje;[8] što se tiče ugleda, budući da se svako drugo duševno zanimanje[9] osniva[10] na naučnim načelima,[11] naobrazbi i pouci, a pjesnik svoje sile i vrline uzima od prirode te proizvodi izvrsna djela kao nekim božanskim nadahnućem[12] i božanskom uputom; što se tiče državne časti, budući da se ne proslavlja samo ime[13] onih muževa, kojih djela pjesnici pjesmom slave,[14] nego također ime rimskoga naroda. Pošto je tako sudije poučio,

razveselio i na svoju navraćao: poučio dokazivanjem, da je Arhiji zakonito podijeljeno građansko pravo; razveselio prelazeći od glavne stvari[15] na hvalu pjesništva i dar pjesnički; a na svoju navraćao silom dokaza i mnoštvom primjerâ: preporučuje im Arhiju te moli podjedno za oproštenje, što je o duševnim darovima toga čovjeka i uopće o zanimanju[16] krasnim umjetnostima i naukama slobodnije govorio, nego što običaj na foru i u sudu[17] dopušta.[18] — Da je Ciceron taj govor besjedio poslije svoga konzulata, to potvrđuje to, što se u njemu govori o pogiblima državnim t. j. o uroti Katilininoj. Kad je dakle tako, treba ga, kako se bar meni čini, metnuti u konzulat Decima Junija Silana i Lucija Licinija Murene t. j. u godinu 692. poslije sagrađenja Rima ili, što je isto, u g. 62. prije Isusa.

Br. 13. Kako su Rimljani sudili o zanimanju krasnim umjetnostima i naukama.

Poznato je, da su se umjetnost i nauka u Rimu za trajanja republike[1] u velike gajile,[2] i koje se doba rimske književnosti zove zlatno, njegov jedan[0] dio pada u ono vrijeme. No opet je položaj muževa, koji su se umjetnošću i naukom bavili, posve drukčiji[3] bio nego u doba Augustovo. Budući da u ono vrijeme[0] potpune tišine[4] nije bilo mnogo posla u javnom životu, mogli su se umni ljudi[5] slobodno i bez kazne svega vijeka baviti naukom.[6] Drukčije je bilo u onoj prekretnji,[7] koja je slobodnu državu uzburkala. Onda je učena danguba[8] bila isto što i nerad, pak zato[9] su ljudi, koji su se posve u nauke bili zadubli, morali slušati prijekor, da za opće dobro ništa ne vrijede.[10] Samo se praštalo onima, koji su mogli dokazati, da ih njihove nauke od zanimanja za javne prilike[11] nijesu odvratile, pak[0] da su oni samo vrijeme, što ga drugi troše na igre i druge zabave, upotrebljavali na gajenje nauke i umjetnosti. Nemamo dakle, čemu[12] da se čudimo, što su se u Rimu istom u doba Augustovo ona sjajna svjetla u umjetnosti i nauci[13] pojavila, kojima[14] sjaj ni danas nije potamnio.

Br. 14. Što vrijede nauke za praktični život.[1]

Nije pravo, što[2] je današnji duh vremena[3] umjetnostima i naukama protivan, kad tobože[4] nikake praktične koristi ne daje.[5]

*

No marljivim razmišljanjem naći ćeš, da je baš duševni rad[6] i za praktični život od velika zamašaja. Ili misliš li, da je duševna okretnost za nj nešto izlišno? A ne dobije li se ta od zanimanja umjetnošću i naukom? Što? Škodi li radniku dobrota[7] i čestit značaj? A ne dobijaju li se ta svojstva od onoga zanimanja? Ta pjesnicima i povjesničarima zahvaljujemo za mnoštvo ispisanih slika[8] čestitih i značajnih muževa, pak promatrajući njih[9] um i srce najbolje oplemenjujemo.[10] U ostalom neka nitko ne misli, da mu se krati, da ne ide za svojim poslom;[11] ali kad je taj obavljen, neka koji časak[12] pokloni i Muzama. To dolikuje čovjeku, o kojem je zapisana ona: „Ne živi[0] samo od[13] hljeba."

Br. 15. Carmine fit vivax virtus.

Ne može se tajati, da veliki ljudi vole, da ih povjesničari i pjesnici hvale i slave. Tako Temistoklo priznaje,[1] da najradije sluša glas onoga, koji djela njegova najbolje slavi. Pak isti surovi i prosti Marije nije Muzama bio protivan, da mu ne bi godila epska pjesma, koju Arhija o pobjedi[2] nad Cimbrima i Teutonima bješe spjevao. Kad takvi ljudi ne bi ništa drugo željeli, nego da se za života[3] slave, ne bi mogli ostati bez[4] prijekora s[0] taštine. Ali ovako[5] zato vole, da im djela pjesnici i povjesničari opisuju, što na samrti[6] potomstvu živo i jasno ispisanu[7] sliku svojih vrlina mogu ostaviti; a to će jedva tko prekoravati. Koje čudo,[8] ako su oni za opće dobro napore i pogibli trpjeli pak ni časa nijesu mirovali ni počivali;[9] koje čudo, ako se nikako ne mogu uputiti[10] u to, da će zajedno s njihovim životom i djela njihova uginuti?

Br. 16. O Dejotaru.

I.

Pošto se Dejotar, tetrarha galatski, u mnogim ratovima, što su ih Rimljani od Sulinih vremena u Aziji vodili, svagda pokazao vjernim prijateljem Rimljana, prozvan bi kraljem i dobi gospodstvo nad Malom Armenijom. Kad[0] nastade građanski rat između Cezara i Pompeja, pristajaše najprije za ovim. Pošto[0] bi Pompej pobijeđen te se Dejotar podloži pobjedniku, dopusti mu Cezar, da ga potpomaže,[1] ali tako, te je Dejotar poslije[2] rata s Farnakom

Malu Armeniju morao predati Ariobarzanu, a jedan dio Galatije Pergamencu Mitridatu. Dvije godine poslije, kad se Cezar svršivši hispanski rat vrati u Rim, optuži starca rođeni unuk, da je namjeravao, da Cezara dade ubiti, kad je na povratku[3] od Ponta gost njegov bio.[4]

II.

Pravi uzrok te tužbe bijaše bez sumnje mržnja, kojom Dejotara njegovi rođaci proganjahu, s kojima je, vele, veoma okrutno postupao.[1] Po njihovu nagovoru[2] čini se, da je Kastor djeda svoga optužio. Kralja je — u studenom g. 45. — njegov prijatelj Ciceron branio u kući Cezarovoj, kamo je Cezar i nekoje prijatelje, među njima najznamenitijega pravnika[3] onoga vremena Servija Sulpicija, bio pozvao. Svršetak[4] parnice nije poznat. Čini se, da Cezar u onaj čas[5] stvar nije presudio,[6] jer se nadao, da će i sam naskoro u rat s Parćanima u Aziju doći. Pošto bi pak iduće godine umoren, znao je[7] Dejotar opet silom vlasti se dokopati.[8]

Br. 17. Ciceronov govor za Milona.

I.

God. 701. pao je Kras daleko u tuđini,[1] Cezar je još jednako bio zapovjednik u Galiji,[2] a Pompej, koji je svojom pokrajinom upravljao[3] preko legata Afranija i Petreja, desio se blizu Rima — jer kao prokonzul sa zapovjedničkom vlašću[4] nije smio biti baš u Rimu — čekajući, što će biti,[5] i ne pristajući ni za kojom strankom.[6] U Rimu međutim već nekoliko godina bilo veliko bezakonje.[7] Odmah naime, kad je Klodije postao tribun, bješe naoružao svoje robove i najmio mnoštvo gladijatora. Kadgod u skupštini ne bi išlo po njegovoj volji[8] te je trebalo nešto zaključiti, što on nije htio, navalio bi sa svojom četom na skupštinu pak bi ljude rastjerao, prije nego su svi mogli glasovati. To je češće činio, da bi optimatima prkosio.[9] Ali i za druga ograšja služio se svojom oružanom čeljadi. Jednom ubiju Klodijevi momci na Apijevoj cesti Pompejeva prijatelja, rimskoga viteza Papirija; a jednoga dana, prije nego se započela senatska sjednica,[10] zateku[11] pače s bodežem jednoga od Klodijevih sluga, kojemu bješe naloženo, da ubije Pompeja. Videći optimati, da za suzbijanje takoga

nasilja zakoni nijesu dovoljni, uzmu i oni čovjeka, koji je četu robova i gladijatora skupio[12] i silu silom suzbijao. Taj je čovjek bio Tit Anije Milon, tribun godinu dana poslije Klodija. Te su se dvije čete često sukobile i potukle;[13] tu je po foru, po ulicama i cestama bilo[14] kreševa, pače ljuta boja. Krvi se mnogo prolilo. a izginulo mnoštvo ljudi; i isti vođi dopadoše mnogih rana.[15] Da bi se Ciceron iz zatočenja natrag pozvao, trebalo je, da Milon skupštinu, u kojoj se o tom glasovalo, sa svojim oružnicima štiti i brani.

II.

Kad je Ciceron godine 699., vrativši se iz zatočenja, svoju opustošenu kuću popravljao, htio je Klodije oružanom silom da to[1] zapriječi. Osam dana poslije navali četa Klodijeva kamenjem, toljagama i mačevima na istoga Cicerona, te on jedva uteče; a sjutradan o podne učini juriš na Milonovu kuću, ali bi junački suzbijena. Kad ga je Milon poradi nasilja[2] htio da tuži, ali se kod suda[3] namjerio na poteškoće,[4] nastojaše Klodije, da međutim bude imenovan za edila, jer su u Rimljana poglavarstva za godinu[5] svoga službovanja sigurna bila protiv svake sudbene potrage. Premda je Milon sa svojim oružnicima priječio, te se edili nijesu mogli izabrati, ipak bi u početku godine 698. Klodije za edila izabran, te sad[6] on Milona optuži poradi nasilja, ali[6] ne kao da je mislio, da će štogod postići, već zato, da prkosi.[6] Šestoga se veljače o toj drskosti u senatskoj sjednici zametnuo govor;[7] ali napokon dođe do šaka i boja:[8] sakupljeni se raziđu,[9] a Klodije za čitavu stvar više nije mario.[10] To se radilo s jedne i druge strane. Najljuća pak postade mržnja i borba, kad je godine 701. za iduću godinu Milon tražio konzulat, a Klodije preturu. Budući da je Klodije znao, da bi on kao[6] konzul pretoru osnove mogao pokvariti, složi se[11] sa suparnicima Milonovim, da bi svakako zapriječio, da Milon postane konzul. A treba znati, da se međutim i Pompej opet bio približio[12] Klodiju te je također držao s Milonovim suparnicima. Borba je bila veoma žestoka: Klodijevi robovi silom rastjeraju izbornu skupštinu tako, te se poglavarstva nijesu mogla izabrati pak se i godina 702. počela bez konzula i pretora.

III.

Dvadesetoga siječnja godine 702. otputuje Milon, pošto je bio u senatskoj sjednici, sa svojom ženom put svoje postojbine Lanuvije, da nekakav službeni posao obavi;[1] jer je ondje baš onda bio vrhovni poglavar ili, kako se u gdjekojim gradovima italskim zvao, diktator. Pratila ga četa robova, među kojima je također bilo nekoliko gladijatora. Na putu susretnu Klodija, koji se praćen od mnogo robova, kako je bio običaj u ono vrijeme putovati,[2] vraćao iz Aricije, gdje je neki posao bio obavio. Milon se sa ženom vozio u kolima,[3] Klodije je jahao na konju; a susretnu se na Apijevoj cesti blizu Klodijeva imanja, koje je imao na albanskoj gori, kamo se Klodije bio svratio. Stražnji od Milonovih momaka počnu s Klodijevom družbom zametati kavgu, a kad Klodije, ogledavši se na buku, prijeteći namigne,[4] rani[5] ga jedan od Milonovih gladijatora kopljem. Sad[6] se stanu svi boriti. Ranjenoga Klodija odnesu[7] u bližnju krčmu u[6] mjestancu, koje se zvalo Bovila. Ali Milon, bojeći se Klodijeve osvete više nego suda, dade Klodija od svojih ljudi ubiti, a mrtvo tijelo[8] ostane na cesti, jer je Klodijeva momčad bila rastjerana. Na cesti ga nađe neki senator te[9] ga u svojoj nosiljci dade odnijeti u Rim. Kad tijelo Klodijevo stigne u Rim te se po gradu razglasi, što se dogodilo, zgrne se sila ljudi, osobito prostoga svijeta,[10] u Klodijevu kuću, gdje Fulvija, žena ubijenoga, plačući i jaučući rane na mrtvacu pokazivaše. Sjutradan bijaše naloga[11] još veća tako, te je u onoj vrevi više njih zaglavilo.[12] Napokon pod vođenjem[13] pisara Seksta Klodija odnesu mrtvo tijelo Klodijevo u bližnju vijećnicu, načine lomaču od klupa, stolova i drugih stvari od drva i knjiga donesenih iz bližnjih knjižara[14] pa[6] ga spale. Vatra je bila tolika, te je izgorjela čitava vijećnica i do nje[15] jedan[6] dio Porcijeva javnoga hodnika.[16] Požar vijećnice razljutio je građanstvo[17] još više nego umorstvo Klodijevo.

IV.

Milon, za[6] koga se mislilo, da je svoje volje otišao u zatočenje,[1] vrati se ne samo u Rim, već se pače usudi iskati konzulat, kao da se ništa nije dogodilo. Narod je mitio novcem, a on i njegovi drugovi govorili su javno, da je Klodije iz zasjede na njega navalio,[2] te se on morao braniti. No do izbora konzula

opet nije moglo doći,[3] jer metežu i svađi[4] među Klodijevim i Milonovim pristalicama nije bilo ni kraja ni konca.[5] U toj nevolji[6] obrati se senat na Pompeja, koji je blizu Rima boravio, te posluživ se odlukom, koju je senat u krajnjoj opasnosti upotrebljavao,[7] dade Pompeju i poglavarima, što ih je tada bilo, bezgraničnu vlast,[8] da bi državi mir i red vratili,[9] a podjedno naloži Pompeju, da po svoj Italiji vojsku kupi. Napokon izberu Pompeja za konzula bez druga, budući da je ime diktator bilo za zorno. Od toga se vremena Pompej posve prikuči optimatima misleći, da će njihovom pomoću protiv sve veće vlasti[10] Cezarove prvo mjesto u državi zadržati.[11] Kad Pompej državnu upravu preuzme, iznese osim inih prijedloga i jedan o nasilju, u kojem je naročito bilo spomenuto umorstvo[12] Klodijevo na Apijevoj cesti. Sud pak, kojemu je o tome bilo suditi, uredi Pompej tako, te nije bilo mjesta[13] zatezanju i pletkama, koje se obično kod suda upotrebljavaju.[14]

V.

Na dan konačne rasprave[1] bješe Pompej na čitavom foru namjestio vojnike, da ni s jedne ni s druge strane ne bude nikakoga nasilja. Kraj svega toga[2] bila je vika Klodijevih pristalica tolika, te se Ciceron, kad je branio Milona, u govoru pomeo pa ga je slabim glasom i bez one sigurnosti do kraja govorio, kako je inače bio navikao.[3] Milon nasuprot stajaše nepomičan, kako dolikuje junaku, te je bilo jasno, da on niti se boji niti se kaje. Dali je ta njegova drskost ili Ciceronov govor ili — kako Velej Paterkul veli — Pompejeva volja Milonu naškodila, to se ne zna.[4] Bilo kako mu drago, izvjesno je, da je osuđen otišao u zatočenje te se nastanio u Masiliji. Istom poslije napisao je Ciceron onaj govor za Milona,[5] što ga još i sad imamo, kao da ga je u sudu govorio. To je Ciceronov najbolji govor, koji i njegov najveći kudilac mora[6] pohvaliti. To priznaju i naučnjaci novijega vremena i stari, među kojima se tumač Ciceronovih govora, Askonije Pedijan, ne ustručava reći, da je Ciceron taj govor tako savršeno napisao,[7] da se s potpunim pravom može nazvati prvim. Pak i za[0] Milona vele, da je poslije u zatočenju pročitavši taj govor Cicerona prekorio, što pred sudijama nije onako govorio.

Br. 18. Ciceronove filipike.[1]

Kad je Antonije senatsku sjednicu držao poradi svečanoga blagodarenja, koje[0] bi se Cezaru[2] u čast odredilo, nije Ciceron došao u sjednicu; ali, da bi dužnost prijateljstva[3] zadovoljio, pošalje k Antoniju čovjeka,[0] da[4] mu javi, da je još umoran od puta.[5] Ljutit na to[6] izjavi Antonije u senatu, da će poslati radnike, neka poruše[7] kuću Ciceronovu, i jedva jedvice dade se nagovaranjem i molbama[8] mnogih senatora od naumljene nepravde odvratiti. Sjutradan dođe Ciceron u senat te prozbori protiv izočnoga Antonija govor, koji se zove prvi filipski. Antonije se poradi toga govora tako rasrdi, te mu je ne samo zaprijetio svojim neprijateljstvom,[9] već mu je, budući da je on bio konzul, naročito naložio, da u sjutrašnjoj sjednici[10] bude nazočan. Kad Ciceron, bojeći se pogibli života i opomenut od vjernih prijatelja, ne htjede[0] doći, navali Antonije na izočnoga u senatu, što žešće može, te ga baš izrijekom potvoraše, da je ne samo za urotnike znao, već je sam glava urote te je svjetovao,[11] da[0] se Cezar umori. Za[0] glavni dokaz tomu naveo je to, što je Marko Junije Brut odmah, kako je Cezar mrtav pao od mača urotničkoga, dižući u vis[12] krvavi bodež, Cicerona po imenu proglasio[13] za prvoga i najčasnijega građanina već slobodne domovine te baš njemu na[14] povraćenoj slobodi čestitao. No glavno, što[0] je svojom potvorom htio da postigne,[15] bilo je to,[0] da bi Cezarove pristalice, a naročito[16] stare vojnike Cezarove protiv Cicerona razdražio. Na taj govor odgovori Ciceron drugim govorom,[17] što ga je samo napisao, ali onako, kao da ga je u senatu protiv Antonija besjedio. U tom govoru izlijeva Ciceron svu svoju gorčinu protiv Antonija te najoštrije šiba sav njegov život počevši od njegova djetinjstva. Takih je govora Ciceron za nekoliko mjeseci govorio još dvanaest; a zovu se filipike po primjeru onih govora, što ih je negda slavni Demosten protiv Filipa macedonskoga besjedio.

Br. 19. Čuvaj se laskavaca!

Tko hoće da se čuva laskavaca, treba da najprije pazi, da sam sebi ne laska i sam u sebi najviše ne uživa. Ako tko poznaje sebe i mane svoje — ta od njih nije ni jedan smrtnik prost — već je nešto dobio; jer će se naskoro dosjetiti, ako ga tko hvali

poradi vrlina, kojih nikako nema. Osim toga je prama laskavcima opreznost potrebna. Istina,[1] očito laskanje poznâ svatko, ako nije posve lud; ali teško je poznati potajnu[2] pogibao od lukava laskavca, koji se suproti i svađa,[3] a zatim[0] ruku pruža[4] i onoga drugoga poradi njegove veće razboritosti i mudrosti hvali. Stoga ako ti tko rekne: „Varaš se! ti to ne razumiješ, ti si lud!“ a ti čekaj, što će da bude. Ostane[5] li kod onoga, što je rekao, on je samo tvoj protivnik, od kojega se možeš braniti. Ali ako ti malo poslije[6] rekne: „Ej mene ludaka, mene slijepca, ja sam se prevario! Kako sam mogao pomisliti,[7] da bi se mudra glava kao ti[8] mogla prevariti!“ on je tvoj neprijatelj, koji će te lako svladati.

Br. 20. Smetnje u[0] prijateljstvu.

Sreća nije tek sama slijepa, već obično zaslijepi i onoga, koga grli i miluje.[1] Tako vlast i bogatstvo ljude zavode na oholost i tvrdoglavstvo, najveće smetnje u prijateljstvu, što se naći mogu; jer oholi lako ne nađe čovjeka,[0] koji je njemu ravan.[2] Osim toga misli, da on nikoga ne treba; on može sve, ima sve. Ali ako padne — a to[3] se često dogodi, — izgubio je sve, što je imao, dok onome, koji je sebi i prijateljâ stekao, ako u nesreću zapadne, baš najdragocjenije i najljepše blago ostaje. Ovaj nigda ne osiromaši, onaj nije nigda bio bogat.

Br. 21. Što tvrdica misli o prijateljstvu.

U svako doba bilo je prostačkih duša,[1] kojima je godilo, što[0] je veliko i uzvišeno, opadati, poglavito od zavisti zato, što ga sami nijesu mogli dohvatiti. Takvi bi ljudi najradije iz ovoga svijeta sunce maknuli zato, što sjâ odviše jasno i lijepo; takvi ljudi ne podnose ni ljepote i sjaja prijateljstva te nastoje, kako[0] će i njega omaliti. Prijateljstvo je, kažu oni, ludost; jer lud je, tko sam ima dosta nositi, pak sebi još tuđe terete naprti; ta prijatelju dolikuje brinuti se ne samo za sebe, već i za druge. Tko prijateljstvo sklapa, sam postaje nesrećan; jer glavni je uvjet srećna života nebriga.[2] Kamo sreće,[3] kad bi[3] takvi ljudi pomišljali, da tko bježi od brige, bježi od vrline, koja ipak sve, što joj se suproti, s nekakom brigom[4] mora da odbija. Ali što pomaže gluhaku govoriti?[5] Ta on će vrlinu tako isto držati za izlišnu, pače dosadnu, kao i prijateljstvo.

Br. 22. Što vrijedi prijateljstvo.

Lijepa je riječ Enijeva, da život nije vrijedan, da se proživi,[1] ako u ljubavi prijateljskoj nema počinka.[2] Kao u sreći što nema pravoga užitka, ako ne nađemo koga, koji se njoj tako isto raduje kao i mi, tako je teško podnositi nezgode, ako nemamo koga, koji bi se s nama žalostio. Ostale stvari,[0] za[0] koje se čovjeku čini, da ih treba poželjeti, služe[3] najviše tek pojedinim svrhama;[4] prijateljstvo u sebi sadržava sve: časti, vlast, zabave, zdravlje. Osim toga je kao božanstvo na svakom mjestu. Njega ne isključuje nijedno mjesto, nigda ne dođe u zao čas,[5] nigda nije dosadno.

Br. 23. Granice prijateljstva.

Među pitanjima, koja se prijateljstva tiču, najzamašnije je to, koliko je slobodno iz ljubavi prama prijatelju popuštati. Pa budući da se sve lakše može razložiti primjerima nego općim tvrdnjama, promotrit ćemo, što Ciceron pripovijeda o Blosiju, prijatelju Tiberija Grakha. Taj je — kako je sam priznao — mislio, da sve mora činiti, što Grakho od njega ište. Kad ga dakle upitaju, što bi bio učinio, da mu je Grakho zapovjedio, da Kapitol zapali, odgovori: „I na Kapitol bih bio bacio zublju!“ Što o takoj vrsti prijateljstva treba suditi? A[0] što? Uzmimo, da[1] je Koriolan imao prijatelja i da su oni prijatelju za volju[2] oružje podigli na domovinu: bi li za takvo prijateljstvo zaslužili hvalu? Nema sumnje, da se i ljubav prama prijatelju mora držati[3] granica pravde i dobrote;[4] krivnja se ne umaljuje, i ako si prijatelju za volju sagriješio.

Br. 24. Stari i novi prijatelji.

Moramo[1] se čuditi, da se među mnogim pitanjima, koja se prijateljstva tiču, i to nahodi, treba li kadikad do novih prijatelja, ako su dostojni prijateljstva, više držati[2] nego do starih. Kad bi se radilo[3] o staroj kabanici ili o starom konju, ne bi bilo nikake sumnje; mi bismo staro, što više nije korisno, zamijenili novim. Ali postaje li i prijatelj dugim saobraćajem[4] gori i manje koristan? Stara poslovica veli: da treba mnogo mjerica soli zajedno pojesti,

da se zadatak prijateljstva ispuni t. j. da je veoma duga zajednica potrebna, da istinito i pravo prijateljstvo nastane. Što je stariji prijatelj, to je bolji. Novih prijatelja, ako dobru nadu daju,[5] ne treba prezirati; ali stare treba na svom mjestu čuvati.

Br. 25. Čistoća prijateljstva.

Bija, jedan između sedam mudaraca, vele, da je učio, da svagda treba ljubiti tako, kao da ćeš jednom mrziti; ali to kao da je[1] izjava prosta čovjeka, a ne mudarčeva. Tko se nje drži, mora se veseliti, kadgod prijatelj pogriješi, jer dobije toliko više prilike,[2] da ga kori; nasuprot dobra djela ili sreća prijateljeva mora da u njemu bude brigu, bol, zavist. Takvo načelo vodi samo[3] k uništenju prijateljstva. Pače ne smiješ ni pomisliti, da bi jednom mogao biti neprijatelj onomu, komu si prijatelj. Pa ako birajući[4] prijatelja i nijesmo baš bili srećne ruke,[5] to treba radije podnositi nego misliti na neprijateljstvo.

Br. 26. Obrana starosti.

I.

Deder pazite![1] Zadat ću vam zagonetku, da[0] je odgonenete. Što je to: Što svi hoće[2] da postanu, nitko ne će da jest.[3] Što? Zar ne znate? Daklem ja ću vam reći: Ostarjeti[4] žele svi, koliko ja znam, ali nitko ne će da je star. „Starost je već sama bolest;“ „starost ljude više tišti, nego Etna gigante;“ te poslovice pokazuju, kako je starost starim ljudima teška. Često se također čuje, gdje[0] jadikuju: „Ej mi jadni starci;“ ali nigda nijesu prije uzdisali: „Ej mi jadni mladići“ ili „mi jadni ljudi.“ Ako sve u jedno sastavimo, što starci starosti svojoj prebacuju, ishode četiri prigovora: starost čovjeka odvraća od rada,[5] slabi tijelo, oduzima čovjeku gotovo svako uživanje, posve je blizu smrti. O tome hoćemo da sudimo. Čujmo, što starost na ove optužbe može odgovoriti! Šutite;[6] već počinje govoriti.

II.

„Premda pred sobom[0] velik broj[1] tužitelja vidim, opet se mirne duše laćam svoje obrane. Jer ovamo[2] ne treba istom da

tražim obilnu građu za svoj govor,[3] a onamo mogu tolike i tako odlične[4] svjedoke dovesti, te im tužitelji ne će moći odoljeti.[5]

Ponajprije optužuju me: da odvraćam od rada. To ja ne tajim, ali ne odvraćam[0] od svakoga rada, već samo od onoga, koji se tek[0] mladenačkom snagom[6] obavlja. I ako ni trčanje ni plesanje ni bacanje koplja ni mačovanje nije posao[7] za stare ljude, opet za njih ima mnogo koješta,[8] što se i slabim tijelom može obaviti te je većega zamašaja od onake radnje.[9] Ta za sva velika preduzeća u ratu i u miru ne treba toliko tjelesne snage ni okretnosti kao razboritosti i oštroumnosti, a baš nju starost ne gubi, već je još dobiva.[10] Koji dakle tvrde, da stari ljudi ništa ne mogu privrijediti, ništa osnovana[0] ne tvrde. Kad bi bilo tako, ne bi Fabije, ne bi Apije Klaudije, ne bi drugi stari ljudi kao Fabricije, Kurije — ništa[11] bili privrijedili.

III.

Dolazim na drugu krivnju, što se govorilo, da ja slabim. Otkud dakle to,[1] da Kir kod Ksenofona na samrti veli: on nije nigda osjetio, da mu je starost postala slabija, nego što mu je bila mladost? Bar je Masinisa kao starac od devedeset godina najveće putove pješice prevalio; kad bi pak putovati počeo[2] na konju, ne bi više s konja sjahao, pa i na najljućoj zimi ne bi nigda glave pokrio. A valjada ste čuli i to, što je Katon još u najvećoj starosti radio, on, koji se na koncu života[3] mogao pohvaliti, da za svojom mladošću ne žali.[4] Jer glavno[5] je to, kako je koji u mladosti živio. Tko je u mladosti tijelu svome snagu oduzeo, taj je dabogme nema u starosti; a tko[6] ju je sačuvao, uživat će obilno blago.[7] „Ali starac opet ima manje snage, nego mladić ili muž.“ Pa zar se uopće može reći, kako je jaka snaga u mladića ili u muža? Nije li jedan mladić jači od drugoga pak jedan muž od drugoga? Pa ako je doista jednom starac slab i slomljen, ne treba zaboraviti, da ima i dosta[8] slabih i iznemoglih mladića i muževa. Koje su mane nježnomu tijelu zajedničke,[9] njih ne treba napose prišivati[10] starosti.

IV.

„Ja oduzimam ljudima svako uživanje;“ tako glasi treći od[1] mojih grijeha. Što dakle mislite: bi li bolesnik, kad bi mu liječnik bolest uzeo, liječnika tužio zato, što mu je nešto uzeo? Ja to

jedva vjerujem. Posve isto može se reći o meni. Ako ja ljudima oduzimam uživanje, uzimam im nešto, što je u mladosti najveća mana[2] bila, pak nema razloga tužbi na mene. Vjerujte mi:[3] čovjek nema opasnijega dobra[4] od uživanja, pa ako je Arhita učio, da nema zločina, na koji[5] uživanje ne bi navodilo, nije pretjeravao. Da mimoidemo sramotna djela, kojima čovjek uživanju predan svoj domaći život žigoše: povjest[6] uči, da su se iz onoga teškoga zla već porodile izdaje i prekretnje. A napokon nije li uživanje protivno i najizvrsnijemu daru,[0] što ga je ljudima Bog dao, razumu? Kad užitak vlada, uteče[7] svako pravo promišljeno rasuđivanje, budući da čovjek po njemu sav svoj život udešava.[8] Biste li dakle još dvoumili, da ja ne zaslužujem kazne, već hvalu i nagradu, kad vas od tako teškoga zla oslobađam?

V.

„Ali ima i užitaka, koji ne škode", kao n. p. puni[1] stolovi i obilne čaše, pa i bez njih stari ljudi moraju da budu.[2] Ako je doista tako, to su opet tek sitnice,[3] s kojima se ne može porediti duševna hrana — zanimanje naukom[4] —, što je uživati može starac, koji samo još sebi živi, pošto je godine svoje u napornoj službi javnoga života prevalio.[5] Najposlije teško[6] koji užitak, što ga mlade godine[7] uživaju, vrijedi toliko, koliko onaj glavni nakit[8] starosti, štovanje mislim,[9] koje se kod svih naroda, osobito kod najnaobraženijih,[10] starcima daje. Kad jednom u Ateni vremenit[11] starac dođe u glumište i sva mjesta nađe zapremljena,[12] ustadoše spartanski poslanici, koji su na određenu mjestu sjedili, i lijepo[0] starca primiše među se.[13] Što je dakle tomu starcu više vrijedilo: čast, koja mu se u tolikoj skupštini ukazala, ili zabave, što ih je u mladosti uživao? Na ovo pitanje odgovoriti valjada[14] nikomu ne će biti teško.

VI.

„Ej jadnih nas staraca, kojima smrt već sjedi za vratom!" I na blizinu smrti tuže se stari ljudi. A je li u tome[2] mladima doista bolje?[3] Zar smrt njima nije tako blizu? Zacijelo jest; iskustvo nas uči,[4] da je smrt zajednička svima dobima. Kolike je mlade ljude, za[0] koje se mislilo, da su na velike stvari pozvani,[5] rana smrt ugrabila! Nasuprot,[6] uopće tek malo ljudi dođe do velike starosti; većina umre mlada. Pak je li smrt uopće nešto, čega se treba bojati? Zar nas ona ne vodi iz muka i nevolja

ovoga života k boljemu? Pa da[7] čovjek smrću mora svu ovu divotu da ostavi, koje zacijelo ne treba malo cijeniti, zato[0] uteče okovima tjelesnim; a da je čovječja priroda Bogu slična[8], to se tek sada pokazuje, kad se duh tijela oslobodio. Ono uzvišenije, ono bolje, za koje smo stvoreni i za kojim čeznemo, u ovom životu vidimo nejasno i nepotpuno,[9] kao da je oblakom zastrto. Taj je oblak naše tijelo: od njega ostobođena doći će duša onamo, kamo je živom željom težila. Tako vam je,[10] dobri ljudi, sa smrću. Ako je dakle starcima doista blizu, jesu li oni zato jadni? Evo ste čuli moju obranu;[11] ako vam se mili, osuđujte me; promijenit se ne mogu, jer kakva sam, onaku me je Bog stvorio."

VII.

Pak što velite[1] na ovu obranu? Ne može, ako se ne varam, biti sumnje, da je sve istinito i pravedno, što je starost govorila.[2]

Ali od svih tvrdnja najbolje mi se svidjela ona posljednja, kad reče: „Da ju je onaku, kakva jest, Bog stvorio." Ta tvrdnja sama mogla je dokazati, da starost ne može biti zlo. Ako oganj, koji je neko vrijeme gorio, pomalo dogori[0] pa se ugasi, ako jabuka dozrije i opadne, kad cvijet, pošto je cvao, uvene i usahne, hoćemo li se na to tužiti? Ne, već ćemo reći, da je to prirodno. A nije li sve to nalik[3] na starost i smrt čovječju? I one su prirodne, pak zato su dobre.

Br. 27. Cezar i Katon.

I.

Što su s većim udivljenjem povjesničari u zadnje vrijeme[1] duh Cezarov slavili, to je više Katon, koji je u posve promijenjenim javnim prilikama[2] starinsku ozbiljnost i oštrinu nastojao[3] sačuvati, od ljudi podrugljivih kuđenja dočekao.[4] I doista on sam njima daje dosta prilike;[5] jer je ovamo[6] od same želje, da[0] bi državu i zakone njezine[0] sačuvao, često nezakonita i opaka sredstva onoga pokvarenoga vremena[7] upotrebio, a onamo[6] je u svojoj vrlini isto toliko[8] stoičkih načela pokazao[9] koliko duha svojih djedova.[10] Ali ako baš u onoj općoj pokvarenosti[11] čovjek odrješitiji[12] nije mogao drukčije, nego[13] da[0] se s tim većma raspali na žilav otpor[14] i da[0] jedinu nadu spasa polaže u to,[0] da[0]

ponovi starinsku oštrinu, — tko o Katonovim zabludama ne će blaže suditi? Što? Sve da[15] je on izvjesnu propast slobodne države bio spoznao, opet bi, kad je starinsku slobodu i starinsko[0] dostojanstvo najviše cijenio, bio držao za nešto[0] nisko i što samo čovjeku, koji svojoj koristi služi,[16] dolikuje[0] na cjedilu ostaviti[17] državu prije, nego joj smrtni čas kucne.[18]

II.

Uopće je između Cezara i Katona bila ta glavna razlika,[1] što je onaj kao praktičan čovjek[2] spoznao, da se oblik svekolike države mora promijeniti, dok je Katon ne raspoznajući se kao u tlapnji,[3] kako naime sada govore, kušao onaj oblik[0] da sačuva, koji je davno ostario. A koji su muževi slični Cezaru, njima[0] se naš[4] vijek najviše divi zato, što je većina narodâ, koji su tako dugo opći državni boljinak i korist[5] zanemarivali, sada tek počela ispravljati davnašnju pogrješku. Ali ne treba razboritost i umne sile toliko cijeniti koliko neporočan i čestit značaj,[6] pak ni Cezara ne bi trebalo toliko uzvisivati, da nije baš on[7] plemenitu čovječnost[8] osobito prama svojim protivnicima pokazao. Katonu pak kod njegova uvjerenja[9] ne ostajaše drugo, nego da u onoj tužnoj borbi za obranu države[10] ustraje, dok je bilo nade, da[0] se sloboda može[0] držati,[11] a kad država padne,[12] da umre s dostojanstvom. Tko dakle to promisli,[13] njemu[0] će se kako smrt Katonova tako i pređašnji rad[14] toga[0] čovjeka učiniti dostojan, da ga s nekim udivljenjem i sažaljavanjem prati.

Br. 28. Ciceron i Brut.

I.

Nigda se nije jasnije vidjelo[1] nego poslije 15. ožujka g. 44., da republikanci[2] doduše imaju junačko srce,[3] ali nikake snage duha i razbora. Jer i ako je Italija bila puna Cezarovih starih vojnika, koji[0] će ići za svakim četovođom, koji bi im u svom okolu domovinu i kućište otvorio, opet je Brut šest mjeseci u[4] nemaru potrošio, iščekujući onaj čas,[5] kad će narod rimski pravi spas svoj spoznati; ali kad je počeo spoznavati, da taj[6] čas[0] nigda ne će doći, već je i promašio čas, da[0] u Italiji rat započne. On dakle otide, i Ciceron bijaše namjeran, da ga prati. Poslije je narodu pripovijedajući rekao: „Vidio sam ga,[0] gdje odlazi iz Italije, da ne bi poradi njega nastao građanski rat. Ej prizora toga tužna ne samo za[0] ljude, već i za iste valove i žalove! Da iz domovine odlaze spasitelji,[7] a ostaju i gospoduju iskopnjaci!“ Dok dakle Brut u Grčku putuje, da[0] čete kupi, dotle[0] se onaj stari konzular na njegovu molbu vrati u Rim, da bi republikance na posljednje naprezanje svojih sila[8] podbunio. On se još jednom[9] poput Amfijaraja hotimice[10] baci[11] baš u ždrijelo.

II.

Odsad[1] taj stari govornik s onakim žarom, žestinom i žilavošću sve grane javnoga rada[2] obuhvata, te se čini, da je i starost svoju[0] i negdašnje obzire[3] svoga života zaboravio. On izbacuje na Antonija svoje filipike,[4] pune doduše lične mržnje i srdnje, ali ne manje iskrene i istinite gorčine. Pa kad veli, da još jedna lađa ima za rodoljupce, podbada i sugrađane svoje, a senatu se ukaže nenadan osvetnik, mladi Oktavije, kojega Ciceron, premda isprvice tugu i žalost[5] naslućuje, božanskim mladićem nazivlje, s neba poslanim, da[0] domovinu oslobodi. Šest mjeseci je sam Ciceron vođ i glava neiskazanomu nadmetanju svojih sugrađana, da[0] bi slobodu obranili. Govori se njegovi lakomo[6] gutaju,[7] ime je njegovo svakomu na jeziku;[8] nigda nije u državi odličnijega mjesta zapremao, nigda nije prirođene slabosti[9] svoje tako junački svladao. Pa kad[0] Antonije u Alpe uzmiče, već misli, da je država spasena, kad se onaj božanski mladić pogodi[10] s Antonijem te obadvojica združene čete povedu prama Rimu. Sad[11] što je drugo Ciceronu ostalo, nego po[12] primjeru hrabra gladijatora poštena smrt? I on je dočeka[13] s onakim postojanstvom, da one česte slabosti njegova[0] pređašnjega života lako zaboravljamo.

Br. 29. Marko Brut.

I.

Da su Marka Bruta negda krivom hvalom[1] obasuli[0] i kao najvećega braniča slobode slavili, to dovoljno dokazuje marljivije proučavanje[2] njegova života. Jer Brut se doduše za[3] ono doba nekojim vrlinama odlikovao:[4] dušu je sačuvao čistu od strasti, pa kako su drugi noći provodili[5] u gozbama i raskošju, tako ih[0]

je on provodio[0] u knjigama. Filozofima, govornicima i pjesnicima bavio se on kao malo koji drugi, ali značaj kao da[6] nije sačuvao posve čist. Jer barem u Aziji tjerao je kamatarstvo[7] tako, te se za tuđa imena skrivao,[8] pak je Ciceronu, koji je ondje pokrajinom upravljao,[9] takim zahtjevima dosađivao, da su njegovo mišljenje o Brutu donekle okrnjivali.[10] Ali još je više svojim političkim osnovama i onima, što ih je imao s Cezarom, dok[0] je bio živ i što ih je poslije[0] njegova umorstva zasnovao, dokazao, da u njega nema[11] postojanstva ni shvaćanja tadašnjih prilika.[12]

II.

On je svojemu političkomu uvjerenju za volju[1] bio pristao za Pompejem, premda taj Brutova oca bješe dao[0] ubiti. Ali kad se Cezar vlasti dočepa, primi ga poslije bitke kod Farzala[2] milostivo,[3] te[0] se on nije ustručavao primiti upravu Galije s ovu stranu Alpi,[4] premda još nije bio ni pretor,[5] i to baš u ono vrijeme, kad je Cezar namjeravao,[0] da u Africi na najbliže rođake Brutove zarati.[6] Pošto[0] bi hispanski rat završen, pođe Cezaru u susret, premda je dan njegova dolaska bio neizvjestan te[0] je stoga[0] to poklonstvo bilo dosadno. Budući da je i preturu rado prihvatio,[7] podnosio je kroz više godina diktaturu te nikako nije pokazao, da je[0] teško podnosi. Istom govorima drugih podboden dade[0] se uvjeriti, da svoje sugrađane od tirana mora osloboditi. No budući da nije dopustio, da se i Antonije i Lepid smaknu, sam je sebe blagošću u nevrijeme[8] i najprečega uspjeha[9] svoga djela lišio.[10]

III.

Uopće se Brut i poslije Cezarova umorstva vladao tako, te je pokazao, da ga je nada, koju[0] je i u narod i u najmoćnije muževe polagao, prevarila.[1] Pak i poslije, kad je protiv odluke senatove i volje[2] narodne Macedoniju zapremio, koju mu Cezar za pokrajinu bješe namijenio, dangubio je baš kao i[3] Kasije na istoku, kao da nije glavno[4] to, da svojim brodovima tri silnika[5] na prijelazu ustavi.[6] Izgubivši dakle najposlije svaku nadu[7] te pošto je poslije[0] umorstva Kasijeva i sam posve svladan,[8] onako[0] slomljen i u duši skršen reče kao Herkul kod onoga pjesnika: „Jadna vrlino! Ti si prazna[0] riječ; više sam do tebe držao, ali[0] ti robuješ sreći!“ To je dakle izvjesno, da je u njegova ujaka Katona bilo više ozbiljnosti i postojanstva i da, ako ikoga hoćemo da zovemo posljednjim Rimljaninom, ni Brut ni Kasije toga imena nije zaslužio,[9] već jedini Katon.

Br. 30. Ciceronova smrt.

I.

Neumornim nastojanjem, koje se najjasnije izrazuje u[0] filipskim govorima, postiže Ciceron napokon, te bi Antonije proglašen za neprijatelja domovine.[1] Ciceron postavljaše svu nadu u mladoga Oktavijana, unuka Cezarove sestre, kojega držaše za čuvara slobode i čijom pomoću mišljaše da će moć Antonijevu moći uništiti. Ali ga ljuto prevari nada. Oktavijan pribavi sebi poslije mutinske bitke silom konzulat; što više, on još iste godine 711. mjeseca listopada s Antonijem i Lepidom sklopi savez, koji je u povjesti poznat pod imenom drugoga triumvirata. Pod izlikom, da će kao „trojica s konzulskom vlašću“[2] državu urediti,[3] podijele među sobom pokrajine i uopće svu rimsku državu kao kakvo imanje te stanu ubijati i proganjati ne samo ugledne i moćne ljude, od kojih im, kako[0] mišljahu, prijeti pogibao, nego također lične[4] svoje neprijatelje tako, te je svaki od njih i prijatelje i rođake svoje ostavio mržnji svojih drugova, ako se to od njega iskalo. Da je u takim prilikama[5] kolovođa optimata i neprijatelj Antonijev, Ciceron, morao[0] pasti,[6] to je tako prirodno,[7] da se može veoma dvoumiti, je li istina ono, što nam Plutarh, opisujući život Ciceronov, donosi, da je Oktavijan živo želio, da bi Cicerona spasao. Dok se to zbivalo, boravio je Ciceron sa svojim bratom Kvintom na svom imanju u Tuskulu.[8] Dobivši vijest, da su obadvojica na smrt osuđeni,[9] odluče poći u Macedoniju k Marku Brutu. Stoga krenu put Asture,[10] da bi odande došli do mora: no kad vide, da im sredstva za put[11] ne dostaju, vrati se Kvint u Rim, da bi potrebne novce namaknuo, ali ga njegovi robovi izdadu[12] te bi ulovljen i zajedno sa svojim sinom ubijen.

II.

Kad Ciceron stigne u Asturu, odmah se ukrca, no bilo, što[1] je svoju odluku naglo promijenio ili što[1] su ga protivni vjetrovi

zaustavljali,[2] naskoro se opet iskrca i provede noć u Circejima veoma nemiran i snužden. Sjutradan se na molbu[3] svojih vjernih sluga opet ukrca te prispjevši u luku kajetsku, duhom i tijelom slomljen, otide na svoje imanje kod Formije,[4] koje odande nije bilo daleko. „Hoću“ — reče — „da umrem u domovini, koju sam toliko puta spasao.“ Tu je neko vrijeme mirno spavao, no sluge, bojeći se za njegov život, probude ga te ga na nosilima[5] odnesu prama morskoj obali. Ali na pô puta[6] stignu[7] ih ubilci. Budući da su triumviri za svaku glavu prognaničku[8] bili odredili 25.000 denara nagrade,[9] pođoše satnik Heremije i pukovnik Popilije Lenas, zavedeni nadom u toliku nagradu i još više u hvalu i milost Antonijevu, s oružanom četom iz Rima, da traže Cicerona. Kad ga na imanju kod Formije ne nađu, zapremi pukovnik sve izlaze iz[0] šume, koja je bila među Formijom i Kajetom, a Heremije ga proganjaše šumskim prolascima. Kad se progonitelji približavahu, zapovjedi Ciceron sam svojim slugama, da stanu; zatim pomoli glavu iz nosila pak slugama, koje htjedoše[10] da ga brane, zabrani upotrebiti oružje. Dok on njih tako zove, pristupi Heremije te mu odsječe glavu, a zatim i ruke. To se zbilo 7. prosinca godine 711. Glavu i ruke odnesu ubilci k Antoniju i dobiju od njega deset puta toliko, koliko bješe nagrade određeno, t. j. dvjesta pedeset tisuća denara. Pripovijeda se, da je Antonijeva, a negda Klodijeva žena Fulvija Ciceronovu glavu u ruke uzela te rugajući joj se groznim riječima jezik iglom probadala, koji bješe njezine muževe tako nemilo grdio.[11] Tom obješću jedne žene[12] nagrđenu glavu i ruke dade Antonije izložiti na zborištu.

III.

To je bila smrt[1] Ciceronova, to smrt republike. Pravo je dakle on proricao,[2] kad je nekoliko mjeseci prije svoje smrti rekao: „Meni je suđeno,[3] da bez republike niti mogu nadvladati niti biti nadvladan.“ Neki rimski pisac ispripovijedavši smrt Marka Tulija Cicerona kliče uzbuđena srca po prilici ovako:[4] „Ništa nijesi izradio, Marko Antonije, kad si velikoga[5] konzula, negda osloboditelja republike, ubio i za odsječenu slavnu[5] glavu nagradu isplatio. Oprostio si protiv svoje volje Marka Tulija bijednih dana, staračke dobi[6] i života, koji bi pod tvojom vladom[7] bio bjedniji, nego je pod tvojim triumviratom[7] bila smrt.

Dike i slave njegovih djela i govora nijesi mu oteo, već povećao. Jer on živi i živjet će u uspomeni svih vijekova i dok bude svijeta, što ga je on[8] svojim duhom obuhvatao i rječitošću svojom rasvjetljivao,[9] trajat će i slava Ciceronova. Potomci slavit će i divit će se[10] njegovim spisima, osobito govorima protiv tebe govorenim, proklinjat će tvoj zločin i prije će nestati roda ljudskoga, nego li će potamnjeti slava imena Ciceronova.“

Br. 31. Pohvalan govor na Cicerona,[1] govoren od jednoga staroga Rimljanina.

Kakvom da te pravednom hvalom, Marko Tulije, uzvisujem?[2] Kakvom, ako ne ću[0] časnim svjedočanstvom čitavoga naroda rimskoga? Kad si ti poljski zakon t. j. hranu naroda pobijao,[3] zabaciše ga kotari; kad si kazališni zakon Roscijev preporučivao,[3] oprostiše i podnesoše mirne duše razlučivanje sjedala.[4] Gromom tvoga glasa prestrašen,[5] otide, umače, izgubi se, skoči[6] iz grada Katilina. Ti si podjario rat protiv Antonija; ti si Antonija na zatočenje osudio;[7] ti si neumornom žilavošću čete i četovođe za osudni boj kupio. Tvoje su vojvode bile Kornificije i Azinije Polion u Hispaniji; tvoje vojvode Lepid i Plancija u Galiji; ti si se pogađao s Decimom Brutom i Gajem Kasijem, ti s Lentulom, Trebonijem i[0] s mnogim drugima. Zdravo,[8] koji si prvi nazvan ocem domovine, koji si prvi u građanskoj opravi[9] slavlje i lovoriku rječitosti[10] zaslužio! Zdravo oče latinske književnosti, glavo sviju triumfatora, bar koliko više vrijedi,[11] što[0] si rimski duh nego gospodstvo rimsko raširio! Marko Tulije, ti živiš i živjet ćeš s voljom i milošću[12] bogova po uspomeni svih vijekova!

Br. 32. Nešto[1] o Ciceronovoj filozofiji.

I.

O Ciceronovim filozofskim spisima[2] ne će dobro suditi onaj, koji izvjestan filozofski sistem[3] traži, već onaj, koji lakim načinom svu filozofiju hoće da zavoli. Pošto[0] je isti Ciceron svu filozofiju zavolio, zato[0] uvodi zastupnike pojedinih filozofskih škola,[4] kako govore. Jer kao što nas načela Epikurova i stoička uči, tako nas upućuje i u filozofiju akademičku, koja ga svega vijeka nje-

gova[5] privlačivaše, no opet[6] ne će da nas protiv naše volje k njoj privodi. Ali ne daj[0] se zavesti na krivo mišljenje,[7] da je on lakomislenosti Epikurovoj ili krivim tančinama[8] stoičkim praštao,[9] Nasuprot Ciceron nam se na svakom mjestu[10] pokazuje kao čovjek, koji[0] ljubi istinu,[11] koji sve, što je za života puna poslova[12] upotrebio i iskušao,[13] u potonja vremena svoga života još jednom prihvaća, navješćuje i živim riječima[14] preporučuje. Premda je naime Epikur lakomislenim Rimljanima bio u volji[15] te su se baš najbolji i najozbiljniji ljudi stoicima najviše divili,[16] opet se veliko mnoštvo čitavoj filozofiji rugalo i podsmijevalo.[16] Budući dakle da je većina njegovih zemljaka grčku mudrost proganjalo, smisli[17] Ciceron, da sjedne i marljivo piše.[18]

II.

Da bi se ta[1] mudrost već jednom[2] u Rim preselila[3] i koliko uopće biti može, pokvareno vladanje mladeži popravila i oplemenila, za to se on isto toliko brinuo kao i za to,[4] da bi se gotovo uništena republika od navale izvježbanih i častoljubivim četovođama predanih legija branila. Nastojanje oko[0] te mudrosti davala mu ugodno utočište, kad od političkoga rada potisnut[5] svojim savremenicima neko vrijeme rječitošću više nije mogao da služi. Iz nje je također iznova potekla snaga i punoća njegove[0] rječitosti; njezin začin napokon ublaživaše njegovu tugu i žalost u nesreći. Toliko je u njega mogla mudrost, vodilja života! Zato ne mogu drukčije,[0] nego da vas uputim na petu knjigu njegovih tuskulskih rasprava, gdje filozofiji kao kakvoj[0] boginji s poštovanjem i blagodarnošću[6] zbori kao da himnu piše.[7] Tko s ovoga gledališta[8] filozofske spise Ciceronove uzme[9] čitati, uvjerit će se, da je Ciceronski način umovanja[10] do naobrazbe potomstva toliko i pridonio[11] i pridonosi i da će pridonositi, koliko rijetkim smrtnicima može poći za rukom, dok je svijeta i vijeka.[12]

Br. 33. Razlaže se, koliku korist mladež naša iz Ciceronovih djela može vući.

I.

U ovoj je knjizi već na više mjesta Ciceronovo osobito štovanje bogova, roditelja i domovine spomenuto, kojim su napu-

njeni svi njegovi filozofski spisi, napunjeni mnogi njegovi govori. Tko je između nas istih, čija se duša od svečanoga i ushićenoga završetka gdjekojih govora ne bi silno potresla? Kako pobožne, kako uzvišene molitve nahode se u govorima protiv Katiline, Vera i u govorima govorenim poslije povratka njegova iz zatočenja! Kako uzvišenim riječima slavi i preporučuje podjedno[1] krjepost, kako ozbiljnim nas riječima odvraća od zla! Kako je napokon duboko u dušu njegovu usađena vjera u besmrtnost,[2] čega radi svoga Katona navodi,[3] gdje[0] veli, da se ne boji onoga dana, u koji će otputovati u zbor duša pokojnih.[4] Tako nas isto[5] privlači njegovo štovanje roditelja i učitelja, ljubav njegova prama bratu i rođenoj djeci, njegova prijaznost prama vršnjacima i prijateljima. Što? Nije li sa svojim slobodnjakom Markom Tulijem Tironom blago postupao? Kad je taj vraćajući se iz Cicilije bolestan ostao u Patri, piše mu Ciceron i upita[6] ga nježno i milo,[7] kako mu je;[8] pak ne propusti ništa,[9] kako bi vjernomu slugi stanje oblakšao.[10] Dodaj i to,[0] da[0] su nebrojene pričice o ljubavi prama ocu i materi u njegove spise upletene, pak ćeš razumjeti, što on misli: koliku[11] snagu, koliku silu[12] krvno rodbinstvo[13] u sebi[0] ima.

II.

A pogotovo[1] što[0] mislite: tko je gorio[2] većom ljubavlju prama domovini nego Ciceron? „Mili su nam roditelji," veli na jednom mjestu, „mila djeca, rođaci, drugovi; ali sve miline na svijetu[3] podjedno obuhvata domovina." Pače[4] usjao od[0] ljubavi prama domovini on se tako zaleti, te po svom uvjerenju,[5] da nam domovina mora biti draža nego mi sami sebi, onoga,[0] koji zajedničku korist i zajednički spas poradi svoje lične koristi zametava,[6] s izdajicom domovine izjednačuje.[7] Divna li uvjerenja u ona vremena, u koja je gotovo sav život Rimljana niskim lakomstvom bio okaljan. Ili[8] mislite li, da je Ciceron drugima ugled i primjer političkoga rada[9] propisao, a[0] sam za nj da nije mario?[10] Tko je kao on sve brige i misli za spas čitave države uložio?[11] Tko je svoju kvesturu, svoju preturu, svoj prokonzulat s većim uzdržavanjem obnašao? Što dakle? Hoćemo li i mi ikada opći boljinak svojemu podložiti? Nipošto. Zar da je jedan Rimljanin[12] svoju domovinu nada sve mogao[13] ljubiti, a mi da ne možemo?

Hajde dakle,[14] mladi prijatelji, nasljedujmo Cicerona tako, da se domorodnih uredaba, običaja i zakona sa strahopočitanjem držimo,[15] na tuđe ne mrzimo.

III.

Što ćemo dalje?[1] Koju hvalu, što[0] mislite, daje zanimanju umjetnostima i naukama? O toj stvari možeš doduše svuda naći divnih rečenica njegovih,[2] ali ja bih rekao,[3] da se o njoj[0] najbolje raspravlja u govoru za pjesnika Arhiju. Tko se ne bi s njime slagao, da se duh jedva ičim od svakidanjih briga i napora više oporavlja nego književnim radom,[4] koji „nas kod kuće razveseljuje, u tuđini nam ne smeta, s nama noćuje, putuje i na selu živi?[5]“ K tomu iz oduševljenja[6] za nauke kao iz živa izvora crpemo najkorisnije propise, po[0] kojima pravedno možemo živjeti. Jer dok[7] mi iz spisa učenih ljudi vadimo to, da je najveća nagrada za[0] dobra djela već slava kod savremenika i potomaka, neodoljiva[8] nas sila podstiče, da i mi za boljinak svojih sugrađana najveće napore preuzmemo. A primjeri onih velikih ljudi, kojih imena i djela u književnoj povjesti do vijeka žive,[9] podstiču nas na ustrajnost u[10] našem nastojanju. A ta je ustrajnost u Cicerona bila tolika, te je pače i onda, kad je o spasu države očajavao, još kušao, ne bi li[11] se pokvarena mladež naukom mogla oplemeniti. No čemu toliko riječi?[12] U[0] Ciceronovim se spisima nahodi[13] toliko obilje različitih uputa, da se u srcu djačakovu iskra plemenitih[0] nagona[14] može buditi, njihov plamičak u duši mladićevoj podjariti i u grudima muževim njihovo svjetlo jasno zapaliti.

Br. 34. Najljepši dijelovi[1] Vergilijeve Eneide.

I.

Nije mi na pameti,[2] da[0] nabrajam sva ona mjesta u[0] Eneidi, koja dušu čitaočevu sve jednako[3] razveseljavaju — ta koji bi dan za[0] to[0] bio dovoljan? — nego samo najljepše prizore[4] hoću ukratko da spomenem. Najprije sudite[5] sami, dali pjesniku igda može poći za rukom, da[0] onako živo[6] i istinito opiše bure morske i strahote[7] iz dna morskoga uzburkanih valova, kako ih je opisao Vergilije u prvoj knjizi! A tako bar ja ne bih znao,[8] što bi se s umjetničkoga gledališta[9] moglo porediti s onim, što se u drugoj knjizi na Laokoona odnosi. Jer ili se kipar pjesnika ili se pjesnik, koliko je moguće,[10] držao kipara, bi li nam najumnije sudije umjetnosti bilo staroga ili novoga doba igda mogle tumačiti toliko mnoštvo općenih umjetničkih pravila,[11] da nije bilo toga prekrasnoga pjevanja Vergilijeva? A tek onaj prizor s Polidorom,[12] što se nahodi u trećoj knjizi — nije li veoma podoban, da nas užasom uzdrma[13] i najvećim sažaljavanjem prama[0] nesrećnome mladiću dira, koji je, mjesto da[14] je u kući tračkoga gostoprimca, kamo ga zabrinuti otac Prijam bješe poslao, siguran bio, od istoga gostoprimca poradi gadna lakomstva za novcem bodežem proboden? A kako mekane i nježne osjećaje nahodimo izražene u četvrtoj knjizi! Nijedan drugi Rimljanin nije tako vještački opisao, što ženska ljubav može. Zato se našlo mnogo ljudi,[0] koji sude, da[0] je ta knjiga najizvrnija od sviju.

II.

U petoj se knjizi očima našim[0] pokazuje sav sjaj[1] u priređivanju pogrebnih igara rimskih. Dok ta prikazanja i umišljene slike u Eliziji,[2] što ih u šestoj knjizi s udivljenjem motrimo, poglavito oči naše začaravaju,[3] dotle[0] kršenje ugovora,[4] koje se u sedmoj knjizi opisuje, dušu našu[5] najvećma uzbuđuje iščekivanjem,[6] što će da bude. Kako[7] nam je dakle lakše oko srca,[8] kad iz ljubaznoga[9] i miloga općenja Eneje s Evandrom, o kojem se radi u osmoj knjizi, doznajemo ljubažljivost[10] starih italskih junaka! A da bi se narodni duh rimski živom vatrom raspalio,[11] prikazuje nam[12] se ondje još i skupocjeni štit, na kojem su najslavnija djela i[13] rimskoga naroda, a[13] osobito cara Augusta vještački bila izrezuckana.[14]

III.

Dok dakle Eneja boravi kod Evandra, sve[1] se zaoštrilo tako, te će odlučiti oružje,[1] pak u devetoj knjizi Niz i njegov još nježni prijatelj Evrijal već počinju junački megdan dijeliti,[2] što ga u desetom pjevanju mladi Arkađanin Palas, etrurski kralj Mezencije i njegov sin Lauz, u jedanaestoj knjizi volščanska kraljica Kamila, napokon u posljednjoj Eneja i Turno nastavljaju i završuju, da je divota.[3] Daklem ona dva plemenita mladića,[4] Niz i Evrijal među junacima[5] ondje,[0] gdje se bitka prikazuje,[6] prvo mjesto

zapremaju pokazujući, što mlađana smjelost, što pravo, vjerno prijateljstvo učiniti može. Zato mislim,[7] da će svagda poglavito ovaj dio junačke pjesme[8] dušu čitaočevu najvećma razdragati, što[9] je već sam pjesnik u[0] duhu slutio, dok[0] ovako kliče: Nulla diēs unquam memori vōs ēximet aevō! Ali ove krasne riječi Vergilove[10] s pravom se jednako odnose na ostale najljepše dijelove, kojih je, kako[0] smo vidjeli, božanska Eneida puna i prepuna.[11]

Br. 35. Nešto[1] o mladosti Demostenovoj.

I.

Demosten nije bio tako plemenita roda[2] kao Kimon, Periklo, Tukidid i Alkibijad, već mu je otac bio[3] bogat tvorničar oružja.[4] Prije vremena izgubivši oca postane sin najprije[5] marljiv učenik[6] Izeje, prvoga vještaka u građanskim parnicama,[7] zatim[0] podnese tužbu protiv[8] svojih skrbnika, koji mu očevinu bjehu pronevjerili. Pak premda očevine nije natrag dobio, opet je postigao ovo jedno[9], te je već mladićem od svake nepravde zazirao[10] pak u poštenju i u nepodmitljivosti glavni zadatak života svoga tražio.[11] Tako je dakle nepoštenjem svojih skrbnika pao u tako ljutu nevolju, te je bio prinuđen, da neko vrijeme piše govore, koje bi pravu nevješti ljudi[0] trebali.[12] No kako mu je ljubav prama domovini bila prirođena,[13] osjeti za kratko vrijeme potrebu,[14] da bi javno besjedio govore.[15] Kako se dakle morao[16] žalostiti, što ga je narod, kad mu[0] je prvi put javno govorio, ispsikao![17] Jer da ne spominjem to,[0] da je mucao i kratko dihao,[18] on je i u kretanju mnogo griješio. A da je u predavanju glavna stvar[19] spoljašnje držanje[20] govornikovo, to je Demosten tada prvi put spoznao.

II.

On se dakle[1] s veoma mnogim i veoma velikim smetnjama prirodnim morao boriti, ali[1] po uputi[2] glumca Satira svladao je najvećom marljivošću i najvećom ustrajnošću sve te smetnje. O tome ima svakojakih priča.[3] Kažu, da je često išao na morski žal, o koji najjačim šumom val bije,[4] i da je tutnjavu glasom svojim nadbijao. Jer narodna skupština, u koju se kanio da dođe,[5] činila mu se nalik na uzburkano more, štono pred govornikom buči[6] i burno se valja. Drugi put[7] uzme u usta kamenčiće[8] te

pokuša ipak jasno govoriti, da se daleko može čuti.[9] I na strme gore se penjao[10] te[0] je pri tome[11] najjačim glasom na dušak[12] kazivao mnoge stihove. Napokon siđe u podzemnu ćeliju,[13] da bi ondje[14] pred ogledalom kretnje izvodio[15] i[0] u narodnoj skupštini glas svoj zgodnim kretnjama popratio.[16] Pače Plutarh pripovijeda, da je jednu stranu glave ostrigao i nekoliko mjeseci u svojoj podzemnoj ćeliji zatvoren razmišljao i u svojoj se umjetnosti vježbao,[17] da se njegovo živo nastojanje[18] izlaženjem ne bi prekidalo ili omlitavilo. Toliko je Demosten do neprekidne i ustrajne vježbe držao.[19]

Br. 36. Što bi se bilo dogodilo, da su Rimljani zavojštili na Aleksandra Velikoga.

I.

Kako se duboko u Rimljana uvriježila vjera, da su najratoborniji narod i da ih nijedan drugi svladati ne može, dokazom može biti ono mjesto kod[0] Livija, na kojem raspravlja pitanje, što bi se bilo Rimljanima dogodilo, kad bi bili s Aleksandrom Velikim ratovali. „Da najprije“ — veli on — „počnem poređenjem vojvoda, ne tajim, da je Aleksandar bio izvrstan vojvoda; ali on je postao slavniji time, što je bio sam i što je umr'o mlad, prije nego li je iskusio drugu stranu[0] sreće. Ja ću one vojvode da spomenem, s kojima bi se Aleksandar bio morao ogledati, M. Valerija Korva, T. Manlija Torkvata, L. Papirija Kurzora, Kvinta Fabija Maksima. Svi su oni duhovitošću i hrabrošću Aleksandru bili ravni, iskustvom u[0] ratovanju oni ga nadvisivahu. To bi bili drukčiji protivnici, nego Darije, kojega je zlato i grimiz kitio, kojega je mnoštvo žena pratilo.“

II.

„Osim toga bi šume apulske i gore lukanske posve drugi vidik prikazivale,[1] nego raskošna Indija,[2] kojom je s pijanim vojnicima[3] tralaličući[4] prolazio.[5] Grčki brbljavci,[6] koji istu slavu Parćana više cijene nego slavu rimsku, tvrde, da su se Rimljani već samomu imenu Aleksandrovu klanjali, i protiv kojega čovjeka pobijeđeni i poniženi Atenjani napomol razvalinama tebanskim slobodnih govora besjediti[7] ne smjedoše, protiv njega da se ni jedan rimski plemić nije usudio slobodne riječi progovoriti.

Pomišljaj sebi[8] veličinu jednoga čovjeka koliku ti drago,[9] opet svagda ostaje veličina jednoga čovjeka, pa tko nju time hoće da uzvisi, da narod rimski, i ako nije ni u jednom ratu, opet je u gdjekojoj bitki pobijeđen, a Aleksandar da je u svakoj pobijedio, — zaboravlja, da on djela jednoga čovjeka i k tomu[10] mladića, koji nije duže od trinaest godina vojske vodio, isporeduje s djelima naroda, koji već oko osam stotina godina ratuje."

III.

„Koliko bih vojvoda rimskih mogao spomenuti, koji nigda bitke nijesu izgubili! A što ih čini divnije od Aleksandra i svakoga drugoga kralja: nekoji su diktatori bili[1] samo deset ili dvadeset dana, a nijedan nije konzul bio[1] duže od godine dana;[0] novačenje sprečavahu narodni tribuni; u ratove bi išli poslije zgodnoga časa;[2] prije vremena bi ih poradi izbora natrag zvali; baš kad bi im sve išlo od ruke,[3] bila je godina na izmaku;[4] sad im je smetala ili škodila nepromišljenost, sad opet[0] nepoštenje njihovih drugova; često bi počeli ondje,[5] gdje je drugi zlo završio, preuzimali bi vojsku novaka ili ljudi, koji se bjehu privikli zloj stezi. Nasuprot su kraljevi zaista ne samo prosti od svake smetnje, već kao gospodari svih prilika[6] odlučuju sve po svojoj osnovi,[7] a oni ne slušaju[8] nikoga. Tako bi dakle nepobijeđeni Aleksandar s nepobijeđenim vojvodama bio ratovao i položaj bi njegov bio još mnogo nepovoljniji zato, što bi Macedonjani bili imali samo jednoga Aleksandra, koji je mnogim neprilikama ne samo bio izložen, već se i sam izlagao, a Rimljani su imali mnogo ljudi, slavom i veličinom njihovih djela Aleksandru ravnih, od kojih bi svaki, već kako mu je suđeno,[9] bez opasnosti za državu bio mogao živjeti i umrijeti."

IV.

„Treba još[0] da poredim čete sa četama, što se tiče broja, vrste vojnika i mnoštva pomoćnih četa. Obično[1] su u ona vremena kod smotre[2] procjenjivali 250.000 glava; često se ratovalo sa četiri ili pet vojskâ. Aleksandar pak bio bi sa svojim starim vojnicima macedonskim, kojih nije bilo više nego 30.000 pješaka i 4000 ponajviše tesalskih konjanika, more prebrodio. To je bila njegova snaga. Da je Perzijance, Inđane i druge narode sa sobom vodio, bio bi više teret nego pomoć sa sobom vukao.[3] Osim

toga su Rimljanima pričuvne čete[4] bile pri ruci,[5] vojska pak Aleksandrova bila bi od[0] rata u tuđoj zemlji izginula, što je poslije Hanibalova vojska iskusila. Što se tiče oružja, imali su oni okrugao štit[6] i dugačko koplje; a Rimljanima je dugački štit[6] bio mnogo veće pokrivalo za tijelo i ražanj za bodenje i metanje[7] mnogo jače oružje nego obično[0] koplje. Na obadvije strane stajahu u redu[8] teške čete;[9] ali ondje[10] bijaše falanga odveć nespretna i jednolična,[11] dok je rimski bojni red bio mnogoličan[12] te se, gdje je trebalo, mogao[13] lako rastavljati i lako sastavljati. A koji bi vojnik u radu[14] ravan bio rimskomu, koji čvršći u podnašanju teškoća? S jednom izgubljenom bitkom bio je za Aleksandra čitav rat izgubljen; ali koja bi bitka bila slomila junaštvo rimsko, kojega nije slomila Kaudija, nije slomila Kana?"

V.

Zaista, da je isprva i imao sreće,[1] on bi se naskoro svojih Perzijanaca i Inđana i svoje neratoborne Azije bio zaželio i priznao, da je doslije samo sa ženama ratovao. Ako pomislimo,[2] da su u prvom punskom ratu brodovi dvadeset i četiri godine vojevali, život bi Aleksandrov jedva bio dovoljan za jedan rat. Rimljani su doduše ne pod vođenjem Aleksandrovim, ne za cvata[3] macedonskoga, ali opet u ratu s Antiohom, Filipom i Perzejem Macedonjane kao protivnike upoznali, ne samo bez ikakoga poraza, nego također bez ikake pogibli. Nigda nije narod rimski od neprijateljeva konjaništva, nigda od njegove pješadije, nigda u otvorenoj bitki, nigda na jednaku, a kamo li na povoljnu bojištu[4] zla pretrpio.[5] Konjaničke strijele, zamršeni klanci, za dovoz hrane neprohodni krajevi mogu istina tako teško oružanu vojniku biti strahoviti;[6] ali tisuću vojska, strašnijih od mecedonskih i Aleksandrovih, on je razbio i razbit će, samo neka[7] ljubav k miru, u kojem sada živimo, i briga za građansku slogu potraju.[8]

Br. 37. Tri prijatelja.

Neki je čovjek imao tri prijatelja, od kojih je dvojicu veoma volio, a trećega malo cijenio, premda mu je taj bio najpouzdaniji.[1] Jednom bi pozvan pred sud, gdje ni kriv ni dužan[2] poradi teške krivnje bijaše optužen.[3] „Koji će od vas", reče on, „da ide sa mnom i da za me svjedoči? Jer ja sam teško optužen i kralj

se srdi.“ Prvi od njegovih prijatelja stane[0] se odmah izgovarati, da ne može ići s njime[4] poradi drugih poslova. Drugi ga doprati do vrata[5] od sudnice pak se okrene i vrati bojeći se ljutitoga sudije. Treći, na kojega je najmanje računao, uniđe i počne[0] za njega govoriti i tako veselo svjedočiti, da je nedužan, te ga sudac pusti i obilno nadari.

Tri prijatelja ima čovjek na ovom svijetu;[6] kako se vladaju u čas smrtni, kad ga Bog na sud zove? Novac, njegov najbolji prijatelj, najprije ga ostavi i ne ide s njime.[7] Njegovi rođaci i prijatelji isprate ga do vrata[5] grobnih pak[0] se vrate u svoju kuću. Treći, kojega je, dok je bio u životu, često najviše zaboravljao, to su njegova dobra djela. Samo ona ga prate do prijestola vječnoga suca, idu naprijed, govore za nj i nahode sažaljavanje i milost.

Br. 38. O biću zakonâ.

Mišljenje najumnijih ljudi o biću zakonâ po Ciceronu je to, da zakoni niti su u glavi[1] ljudskoj izmišljeni niti su odluka narodna,[2] već su nešto vječno, što vasionim svijetom vlada umnim[3] zapovijedanjem i zabranjivanjem. Tako je — vele[0] — prvi i posljednji zakon duh božanski,[4] koji sve razumom zapovijeda[5] ili zabranjuje. Ali duh božanski ne počinje tek onda biti zakonom, kad se napiše, već je to od svoga postanja, dakle je zakon vječan. Ako dakle i nije nigdje bilo pisano, da se na mostu jedan jedini čovjek čitavoj sili neprijateljskoj suproti, opet moramo suditi, da je Horacije Koklo svoje poznato junaštvo[6] po zakonu hrabrosti izveo, pa i ako u Tebi nije bilo pisana zakona o pogrebu brata, opet je Antigona Polinika bez sumnje po onom vječnom zakonu pogrebla.

Br. 39. Summum ius summa iniuria.

Često nastane nepravda od zlobe i odveć lukava, zlobna tumačenja prava; otuda poznata riječ: „Najveća pravda, najveća nepravda.“ U tom se pogledu[0] i u javnom životu mnogo griješilo. Tako je lacedemonski vojvoda Kleomen u ratu s Argivcima noću polja neprijatelju opustošio, premda je primirje od trideset dana bio uglavio; kazivao je naime, da je primirje samo na dane uglavljeno, a ne na noći. Pa kad bi jednom konzul Kvint Fabije

Labeon Nolancima i Napuljcima poradi[1] njihove međe od senata određen za sudiju,[2] dođe on onamo i dogovori se s obadvjema strankama napose te ih opomene, da ne postupaju žestoko ni lakomo,[3] pa neka među radije natrag nego naprijed pomaknu. Obadvije stranke to učine[4] i tako ostane u sredini priličan komad zemlje. Sad kaže Labeon, da su oni sami sebi među tako odredili,[5] pak presudi, da onaj komad, što je ostao u sredini, pripada rimskomu narodu. To znači[6] varati, a ne dijeliti pravdu, pak okretnost te struke treba najoštrije koriti.

Br. 40. Ustrpljenje.

Svima je poznata rečenica: „Svaki se čovjek mora[0] boriti“;[1] i teško će tko sumnjati, da je to zgodna slika, kojom se život ljudski uspoređuje s neprestanom borbom.[2] Samo se pita, koji su ti protivnici, s kojima se moramo boriti. Ispitujući stvar izbliže[3] nahodimo naskoro, da je naš najjači protivnik neka nužda, kojoj je sve podložno. O toj nuždi veli neki pjesnik, da korača sa čavlima, klinovima i kukama u mjedenim rukama. No kolikogod jak bio taj protivnik, opet imamo nešto, čim ga možemo sasvim svladati,[4] ja mislim ustrpljenje. Tko je u mladosti naučio podložiti se onomu, što[0] je nepromjenito, taj naskoro one nužde ne će osjećati pa se onoga najjačega od svih protivnika ne će morati bojati. S pravom dakle veli neki mudrac: „Srećan čovjek, koji je od mladosti svoj jaram nosio.“

Br. 41. Smetnje u[0] našem radu.

Samo je malo, što mi ljudi makar i u dugu vijeku za spas domovine možemo učiniti. Velik dio našega vremena proteče u[0] pripravama za naš budući rad, pače mnogi umru, prije nego su se za život pripravili. No i ako smo sebi sve prisvojili, čim domovini možemo služiti, ima mnogo koješta,[0] što nam na započetom[1] putu smeta; a te smetnje najviše leže u nama samima. U naše je doba poglavito težnja na užitak, koja smeta, da nam[2] snaga ne raste. Uživajmo manje[3] pa ćemo za rad biti i podobniji.

Br. 42. Prava dobra.

Srećan se život osniva jedino na djelorednoj dobroti.[1] Ne smije se ono zvati dobrim, po čem čovjek, ako ga ima,[2] opet može biti veoma nesrećan. Ili može li se sumnjati o tome,[0] da, ako se tko odlikuje zdravljem, tjelesnom snagom, ljepotom, bogatstvom, opet se ne može nazvati srećnim, ako je podjedno nepravedan, strastven, strašljiv i slabe glave?[3] Kao što rpa žita[4] od zrnâ jedne vrste sastoji, tako se sreća samo od dijelova sastavlja, koji su sebi slični. A sličnost tih dijelova sastoji u tom, da su nešto[0] djeloredno (moralno). Ako se ne držimo toga,[0] da je dobro samo ono, što je djeloredno, a ono[0] ćemo veoma mnoge stvari[0] morati brojiti među dobra, n. pr. bijele zube, lijepe oči, rumene obraze i drugo koješta.[0] Koliki bi ljudi tada morali biti srećni! I opet onaj perzijski kralj, koji je samo tri srećna čovjeka[0] tražio, u čitavoj svojoj kraljevini nije našao ni jednoga.

Br. 43. Koliko vrijedi vrijeme.

Ako život ljubiš, a ti nemoj tratiti vrijeme; jer od vremena sastoji život. Koliko više vremena, nego što treba, tratimo spavanjem te zaboravljamo jednako, da lisica, kad[0] spava, ne uhvati pileta i da u grobu još dosta vremena imamo za spavanje. Ako je vrijeme od svih stvari najdragocjenije, a ono je gubitak vremena[1] najsramotnija rasipnost; jer izgubljeno vrijeme više se nigda ne nađe, pak što mi zovemo „dosta vremena“, to pravo protumačeno znači „malo vremena“. Hajde dakle ustajmo rano[2] i radimo, pa radimo ono, što činiti moramo; tako ćemo više i sve bolje uraditi.

Br. 44. Maternja ljubav.

Ako još imaš mater, a ti hvali Bogu na toj velikoj[1] blagodati, kojoj se ne mogu svi radovati,[2] pak je poštuj svom djetinjom ljubavlju.[3] Ona[4] je, koja je od prvoga dana za tebe živjela u teškoj brizi,[5] koja te je njegovala, kad si bolovao, koja nije izgubila[6] nade, da[0] ćeš ozdraviti,[7] i ako su je svi izgubili. Ona[4] je, koja te je govoriti učila, koja je ruke tvoje sklapala, da bi

se ocu nebeskomu molio, koja je na tebe pazila, da ne bi s puta krjeposti zalutao, koja ti je ruku polagala na glavu, dok je u pobožnom srcu svome[0] Boga molila, da ti bude milostiv.[8] Ona je,[4] koja ti je svagda prostila, kad joj ti ne poznajući njezine ljubavi i vjernosti dužne zahvalnosti nijesi vratio.[9] A ti, siroto, koji više nemaš matere, čini, što činiti možeš: kiti njezin prerani grob ubranim[10] cvijećem i pohiti svagda na to sveto mjesto, kad te salete[11] bure ovoga života: to ti je[12] luka, gdje ćeš naći spas.[13]

Dio IV.

za VIII. razred.

Br. 1. O zvanju[1] Sokratovu.

I.

Da se Sokrat u svom javnom radu[2] držao[3] međa, kojima su dužnosti atenskoga građanina bile omeđene, to se vidi iz svega, što nam o tome govori predaja.[4] Niti mu je ćud bila ni nagnuće,[5] da bi te međe prekoračio. On je bio uvjeren, da bi, kad bi u državi bio ulogu igrati htio, veoma rano bio zaglavio, i opet osobito[6] ne bi bio koristio. Jer veoma često bi se bilo dogodilo, da se narodu živo suproti i dokaže, da je ludo i nepravedno, što mu ide po glavi.[7] A tko tu borbu[8] za istinu i pravdu na se uzme, taj obično brzo mora zaglaviti.[9] Kako je istinito o tome sudio,[10] vidimo odmah, ako se sjetimo, da je posljednji dio života Sokratova padao u peloponeski rat, koji je za Atenu bio poguban.[11]

II.

K tomu kao da[1] je dolazio još i drugi uzrok. Sokrat je naime u srcu[2] bio pristalica monarhičnog ustava[3] dorskoga te nije prestajao hvaliti ustav lacedemonski i kretski. Zato[4] on u čisto demokratskoj[5] Ateni nije ni mario za rad državnički.[6] U čem se dakle zvanje Sokratovo sastojalo? Da ukratko rečemo: u nastojanju,[7] da bi usavršio[8] sebe i druge ljude. On je naime mislio, da svatko, prije nego se bavi javnim radom, sam sebe treba da upozna i u različnim strukama[9] potpuno znanje sebi pribavi. A zato je — veli[0] — potrebno, da svak dobro zna,[10] što najposlije treba da se postigne; dakle da se toga[0] treba držati, da to ne leži u spoljašnjim dobrima, u časti, novcu i imanju, već u neprolaznim dobrima duševnim.

III.

Zato je ćudi njegovoj najvećma prijalo[1] to, da svaki bogovetni[0] dan traži razgovor i da se razgovara sa znancima i stran-

cima, da svako prazno znanje bez obzira[2] raskida, samo da bi do pravoga znanja prodr'o pak ono, što tko hoće, i razloge, zašto to hoće, potpuno objasnio.[3] Zato se on mogao porediti s ostrugom, kojom se plemenit konj podbada, kad nikako ne će da ide;[4] pak sebe označiti čovjekom, koji Atenjane iza sna budi i tjera, da rade, što je potrebno. On je imao posve pravo,[5] da Atenjanima u brk[0] kaže, da sami sebi škode, ako se na njega srde,[6] što im opomenama svojim dosađuje,[7] pak[0] žele da ga uklone. No mi sebi Sokrata nipošto ne smijemo da pomislimo[8] kao učitelja u današnjem smislu.[9] Takvi su u njegovo doba bili tako zvane sofiste. Ti su obično za ne baš[0] male novce, za koje su se bili pogodili, u zatvorenoj sobi[10] učenike svoje u određenim strukama poučavali. A od sofista se Sokrat razlikovao[11] u svakom pogledu.[12]

IV.

Ponajprije nije držao neprekidna, dobro smišljena predavanja. Njegov način i nauk[1] sastojaše u tom, da je u posve prostodušnom općenju i razgovoru zajedno s drugima tražeći i učeći osobito mišljenje drugih izmamljivao, da bi ih točnije ispitivao. Tako je u svima budio smisao[2] za istinu i pravo, ne nametući nikomu svoga mišljenja. Zatim on se svojim poslom[3] nije bavio u potaji,[4] već pred cijelim svijetom,[5] na tržištu, šetalištu, vježbalištu, u obrtničkim radionicama, dabogme ne ištući plate za svoj rad. Tako se dogodilo, da broj njegovih slušača nije bio određen, već se s njime mogao razgovarati, tko je god htio, bio star ili mlad, siromah ili bogat. I opet se pomalo sastavilo[6] stalno društvo[7] pristalica i učenika, koje je za sve vrijeme pridobio. Oni poslije njegove smrti postadoše osnivači Sokratovskih škola.[8]

V.

Sokrat je bio uvjeren, da je zvanje svoje pravo shvatio.[1] Za razlog tomu, što se u javni život ne plete,[2] običavaše spominjati svoj „daimonion". To je, kako je on govorio, bio glas, koji je on već od djetinjstva obično čuo i koji je njega svagda odvraćao, ako je što zlo namjeravao,[3] ali ga nigda ni na kakav čin nije tjerao. Taj glas — veli[0] — ne dopušta, da se javnim životom bavi. Rad pak, što ga on drži sebi za prikladan, češće označuje

kao nešto,[0] što[0] mu božanstvo nalaže. Njemu je — veli[0] — božanstvo proroštvima i utvarama i na svaki način objavilo, da je to njegova volja. S tim se potpuno slaže ono, što je, kako se pripovijeda, proročište o Sokratu odgovorilo. Jedan od njegovih prijatelja, Herefon, zapita Pitiju, je li tko mudriji od Sokrata; a Pitija odgovori, da nije nitko. Da bi saznao, što to proroštvo znači, ispitivaše Sokrat ljude, koji misle, da nešto znaju, te nađe, da oni u istinu ništa ne znaju, a on, kako ništa ne zna, tako i ne misli, da što zna. Jer mudrost je — veli[0] — samo kod Boga; a čovjeku dolikuje[4] samo težnja na mudrost.

VI.

Tako Sokrat nije prestajao ispitivati ljude, da bi pokazao, da je istina, što je reklo proročište, da je on najmudriji, kad sebi ne utvara, da što zna. To je Sokrat držao za najveći dobitak ne samo za druge, nego najviše za sebe istoga. Što se Sokrat tako predao zvanju,[1] od kojega nije imao nikake nagrade[2] i koje siromaštva njegova i njegovih nije moglo da popravi,[3] tomu će se možda gdjekoji[4] čuditi, a možda pače i zabavljati.[5] Ali zapravo[6] se Sokrat u tome držao posve načina i običaja grčkoga.[7] Svakomu je Grku ljubav besposlena života bila prirođena: biti besposlen, to je bio glavni biljeg[8] slobodna čovjeka, a za muke života, za rad naime na sjedećke,[9] koji se kod kuće mora obavljati,[10] činilo se, da su isto tako škodljivi tijelu mladeži, kao i razvitku[11] značaja. Samo je onaj rad Grk držao za dostojan sebe, koji se javnoga života tiče ili se na nekoj višoj duševnoj i umjetničkoj naobrazbi[12] osniva, za koju se nije dobijala nagrada, nego časti. Pa tako je veći dio dana provodio izvan kuće među svojim sugrađanima, živeći sam za sebe i za opće dobro.

Br. 2. Sokrat posljednji put govori sudijama.

I vi, sudije, treba protiv smrti da gajite veliku nadu i prije svega kao istinito na umu imate[1] to, da za čestita čovjeka u životu i u smrti nema nikakva zla i da njegove stvari bogovi ne zanemaruju. I ovo, što[0] se meni dogodilo, nije došlo[0] slučajno, već za mene nema sumnje, da je sada bolje, da umrem i da se nevolje života ovoga oprostim. Zato se meni unutrašnji glas[2] i nije suprotio, pak stoga se ja i na one, koji su me osudili, i na

svoje tužitelje nipošto ne srdim. Dabogme da me nijesu s ovom namjerom osudili i tužili, već s tom namjerom, da bi meni škodili. U tom su zaslužili prijekor. Samo za ovo molim: Mojim sinovima, kad odrastu, odmastite,[3] ljudi, tim, da ih isto tako žalostite,[4] kako sam ja žalostio vas, ako vam se čini, da se oko bogatstva ili čega drugoga više trude, nego oko krjeposti. Pa ako uzvjeruju, da nešto jesu, a u istinu nijesu, vi njima prebacujte, kako sam ja vama: da se ne trude oko onoga, što je potrebno, i da misle, da nešto jesu, a ovamo[5] ništa ne vrijede. Ako to učinite, vratit ćete mi milo za drago,[6] pa kako meni, tako i mojim sinovima. No vrijeme je već, da odlazimo: ja u smrt, a vi u život. Što je pak bolje, to samo bogovi znaju, a čovjek, mislim, da ne zna nijedan.

Br. 3. Sokratova smrt.

I.

Ništa nije tako slavljeno, kao konac Sokratov, kako ga Platon opisuje. Posljednjega jutra dođu svi njegovi vjerni prijatelji k njemu. Onaj dan provede u razgovoru[1] o besmrtnosti duše, držeći se pri tom kao obično[2] tako, te je svoju okolinu,[3] premda je ozbiljnošću onoga časa i mjesta[4] bila uzdrmana, kadikad pače na smijeh natjerao. Kad je sunce naginjalo, rasprava bi prekinuta. Kriton zapita u ime[5] svojih prijatelja, što mu najposlije nalaže, a[0] Sokrat mu odgovori, da im više ništa nema reći, nego što im je svagda rekao, neka se za svoju dušu brinu, da bi postala što bolja, pa neka i njegove sinove na to opominju. A kad ga Kriton zapita, kako da ga zakopaju, tad on smiješeći se odgovori, da njega istoga ne mogu zakopati, jer on ide na sjedište blaženih; a što od njega[6] ostane na zemlji, s tim neka postupaju već kako je običaj.[7] Zatim ostavi svoje prijatelje, da se okupa, budući da ženama, što su imale posla oko mrtvih,[8] nije htio da zadaje brige.[9] Na to kaže svojoj ženi i svojoj djeci posljednji puta s Bogom![10]

II.

Kad se vrati k prijateljima, uniđe stražar, posvjedoči, da tako plemenita, dobra i prijatna čovjeka, kakav je Sokrat, nigda

nije imao u tamnici,[1] i kaže mu suznih očiju[2] s Bogom. Po želji[3] Sokratovoj donese otrov. Sokrat ga zapita, što treba da čini, pomoli se bogovima, da bi srećan put na drugi svijet prevalio,[4] pak ne drščući, ne mijenjajući lica ni boje, iskapi čašu. To njegovi prijatelji ne mogahu podnositi, već udare u plač i jaukanje.[5] Sokrat im to zabrani, jer je — veli[0] — žene zato otpremio, da može umrijeti u tišini. Na to se prođe, dok mu noge ne otešćaše;[6] zatim legne na postelju i pokrije glavu. Kad je smrt već bila posve blizu, on se opet otkrije[7] i vikne Kritonu: „Asklepiju dugujemo pijetla; ne zaboravi, da ga prikažeš!“ Bogu liječništva, zapovjedi, da se prinese žrtva, koja[0] mu se još duguje; jer je osjećao, da je mukama ovoga svijeta kraj.[8] Kriton mu zatvori[0] usta i zaklopi oči; ali svi, koji stajahu oko mrtvoga, osjećahu, da se s njima rastao najbolji, najmudriji i najpošteniji čovjek na svijetu.[9]

Br. 4. Rimska uprava za[0] slobodne republike i pod carevima.

Mnogi poradi okrutnosti i rasipnosti nekojih[1] careva rimskih krivo misle, da je stanje rimske države, a pogotovo pokrajina rimskih tada bilo gore nego za slobodne republike. Baš naopako[2] pod carevima stajahu namjesnici pokrajinski[3] pod mnogo ublaženijom stegom[4] tako, te se samovolji svakoga pojedinca[0] mnogo manje ostavljalo nego za potpuno slobodne[5] republike. Jer u slobodnoj državi baš su najlakomije ljude,[0] makar pokrajine i oplijenili, ovamo stranačke težnje, onamo zajednički obziri plemstva štitili i potpomagali, a pod carevima, ako je koji na svoju ruku i radio,[6] nije imao nikake nade, da će dobro proći,[7] već ako po ličnoj milosti istoga vladara. Stoga ako je i onda bilo[8] teških zločina, opet ne ćeš naći nikoga, koji bi svu vlast okrenuo na to,[0] da[0] pokrajinu onako isisa,[9] kao na Siciliji Ver. Kako dakle iz drugih prilika,[10] tako se i iz ovoga vidi, da je ne samo od nevolje,[11] već i na korist grada Rima,[0] a pogotovo cijeloga svijeta došlo do toga, te je sva vlast[12] napokon prešla u jedne ruke.[13]

Br. 5. Propast Rima.

I.

Gledajući na narode germanske, što je Tacitu moglo biti tužnije, nego što je znao, da su iste vrline negda i u njegovu

narodu živjele i da se, pošto[0] su se baš istom spoljašnjom veličinom države izgubile, nikad ne mogu vratiti?[1] Jer ista ona ozbiljna svetost[2] ženidbe i domaće stege bješe se i kod starih Rimljana udomila;[3] ista krvna i rodbinska sveza i savjesno držanje[4] bješe kao mnogo drugo njima s onim narodima na[0] sjeveru zajedničko. A težeći zemlju trijezno i marljivo bijahu Rimljani i u tom bolji,[5] što se nijesu kao oni između krajnosti,[6] sad napora ratnih, sad opet besposlice i nerada kolebali. Što je dakle bio uzrok, da tolike vrline naroda rimskoga izginuše? Što drugo nego to,[0] u čem je na oko[7] baš slava i veličina države ležala, što[0] se država naime[0] povećala i preko čitavoga svijeta raširila? Budući naime da su u dugim ratovima u tuđini[8] sve sile građanske jedino u državi bile zabavljene,[9] zato[0] su se ovamo[10] duhovi od starinske domaće stege otuđivali, a onamo se imutak umaljivao. A propadanjem poljodjelstva počnu se podjedno svi osnovi domaćega života tresti.

II.

Tim[0] dakle, što je država sve više[1] rasla, domaća se snaga[2] građanstva potrošila, pa kako su baš[3] pojedinci svoje mišljenje i nastojanje počeli jedino na državu svraćati, prestali su biti građani dobroga, staroga kova.[4] Jer dok su oni prije istim svojim marom za kuću[5] podjedno boljinak i snagu države učvršćivali, počelo je ove mučiti[6] lakomstvo i želja za uživanjem i gospodovanjem. A koliko se domaća stega izrodila, vidi se najviše u ženidbi, ovamo po[0] lakomislenosti i učestanju raspusta,[7] koji je[0] negda bio[0] veoma rijedak, a[0] sad[0] ga vidimo pače već kod najznamenitijih muževa u[0] državi; onamo opet[0] po broju neženjenih, koji[0] je sve više rastao. Tomu je zlu uzalud poslije August zakonima kušao[0] da doskoči;[8] jer što je mogao postići kod tolikoga raskošja i tolike raskalašnosti plemstva, kad je svaki za svojom korišću išao[9] pak[0] ništa nije mario za ono,[0] što su njegovi djedovi mislili, da spas države i red u kući[10] iziskuje.[11]

III.

Koliko su se Rimljani od običaja svojih djedova i reda u kući otuđili, ne razbira se ni po[0] čem više, nego po onom sramotnom varanju kod oporuke,[1] koje[0] je već Ciceron žigosao,[2] ali

se iz Horacija i pisaca potonjega vremena[3] jasno doznaje,[4] da je i pod carevima sve više učestalo. Tu je kugu povećalo drugo zlo, već gore spomenuto, iz[0] kojega je poteklo[5] to, da je broj neženjenih od dana u dan[6] rastao. Čini se doduše, da su najviše slobodnjaci, koji[0] su se često najgadnijim uslugama slobode i bogatstva dokopali, budući da po svom podrijetlu nijesu pripadali nikojoj porodici ni plemenu,[7] s tim lakše ostajali neženjeni i pažnju varalica[8] na sebe svraćali. Ali opet ta kuga, koja[0] se tako raširila,[9] može biti dokazom, da se ona ozbiljna svetost običaja,[10] kojom su stari Rimljani red i čistotu[11] svoje porodice bili sačuvali, u posve protivno preokrenula.[12]

Br. 6. Rimski car Oktavijan August.

I.

Kad August Antonija g. 31. pr. Is. kod Akcije svlada te se u Rim vrati, posavjetuje se sa svojim prijateljima Agripom i Mecenom o upravi države. Agripa preporučivaše,[1] da se sloboda povrati;[2] a Mecena ga svjetovaše, da svu vlast[3] sebi prisvoji, ali u izvršivanju vlade da pokaže[4] najveću blagost. Na taj savjet pristane Oktavijan te[0] odluči postati glava[5] države, pa kako je veoma vješt bio pletke plesti,[6] upotrebi najbolja sredstva, da bi svoje namjere polučio. Nesrećom Cezarovom prestrašen uklanjaše se svemu, čim bi mržnju naroda mogao pobuditi. Najprije nadari vojnike plijenom, što[0] ga je u Egiptu zaplijenio. Zatim nastojaše, da naklonost naroda sebi sve više pribavi javnim igrama i besplatnim[0] dijeljenjem žita; senat pak nastojaše pridobiti uklanjajući sve svoje protivnike i dijeleći novce među siromašne senatore. Senatorima, konzulima i tribunima ostavi na oko[7] pravo, da[0] svoje službe obavljaju kao i prije; ali u istinu bijaše sva vlast u njegovim rukama.[8] Vješt pretvaranju[9] govoraše, samo da bi narod zaslijepio, da je pripravan položiti dosadne poslove državne, a ovamo[10] je dobro znao, da će ga prijatelji natjerati, da i nadalje bude na čelu upravi[11] državnoj On popusti njihovim molbama, ali iznova se pretvarajući, da će upravu države preuzeti samo na deset godina. Senat, zaslijepljen tom lažnom čednošću,[12] dade mu po prijedlogu Munacija Planka nadimak „August.“

II.

Istim se lukavstvom služio August, da bi svoju vladu učvrstio. On se nije odijevao bolje nego prije, ali se okruži biranom četom za obranu svoju.[1] Pošto je svojom dobrotom i poniznošću milost plemstva i naroda sebi pribavio, počne pomalo ukidati[2] ustav republikanski, prisvajajući sebi polagano sve časti. Premda je August nastojao oko uzdržavanja mira, opet bi natjeran latiti se oružja za obranu domovine. Svagdje se borio srećno; ali rat, što ga je ratovao, da bi Germaniju pokorio, ne pođe mu za rukom, budući da je vojvoda Kvintilije Var u teutoburškoj šumi (g. 9. posl. Is.) pobijeđen. Od toga poraza prepao se August tako, te se okanio[3] svake nade, da[0] bi pokorio Germaniju. Rat bi doduše poslije obnovljen; ali ne zato, da bi se ratoborni Germani svladali, već da bi se oprala sramota[4] onoga poraza. Pošto je August četrdeset i jednu godinu vladao, otputuje sa svojim pastorkom[5] Tiberijem, koga po savjetu svoje žene Livije bješe uzeo za druga[6] u državnoj upravi, u Benevent. Dok je Tiberije odatle pošao u Iliriju i Dalmaciju, da[7] učvrsti mir, otide August u Napulj, jer je držao, da je taj kraj vrlo prikladan za okrjepu njegova zdravlja. Ali ondje se razboli[8] iznenada te odluči vratiti se u Rim. Na putu krene bolest na gore[9] tako, te je izgubio nadu, da će moći put prevaliti,[10] pak je ostao u Noli, gdje je poslije nekoliko dana umr'o (g. 14. posl. Is.).

Br. 7. Marko Vipsanije Agripa.

I.

Između ljudi, što su bili oko cara Augusta, bijaše najznamenitiji Vipsanije Agripa. Premda je bio veoma niska roda,[1] opet je od djetinjstva sa svojim odličnim vršnjakom bio dobar prijatelj.[2] Nitko nije Oktavijanu bio vjerniji, nitko za nj nije stekao većih zasluga.[3] Osobito se on s punim pravom zove mač[4] drugoga Cezara, koji[5] ne bi bio mogao dobiti baštine[6] prvoga, da se nije[5] oslanjao na junaštvo Agripino. Jer kad se Oktavijan najmanje[7] mogao nadati srećnu svršetku bitke, baš je tada[7] Agripa dobio najsjajniju pobjedu. Kako je Seksta Pompeja veličinom i jakošću svojih brodova bio svladao, tako je brzinom i okretnošću svojih mrnara pobijedio Antonija, koji je brojem i veličinom brodova bio mnogo jači.[8] I tako je August s tim obilnije Agripu darivao,[9] što mu je ovaj manje povoda davao sumnji.[10] Jer on je, kažu, svagda imao na jeziku ovu prekrasnu:[11] „Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari.“ Ne ću dakle reći, da je August ponovo samo konzulat i cenzuru potpuno jednako s njime dijelio,[12] da mu je, dok njega nema u Rimu, nadziranje[13] grada i čitave Italije povjeravao, već je pače više puta s njime dijelio najveću čast svoju,[14] vlast tribunsku. Pače,[15] kad se g. 23. teško razbolio, predao mu je svoj pečat, koja je čast Agripi toliku zavist careva zeta Marcela pribavila,[16] te se za[0] neko vrijeme sa časnim nalozima[17] morao iz Rima ukloniti, da ne bi među ta dva čovjeka nastale zadjevice.[18]

II.

No kad Marcel malo zatim g. 23. umre, određen bi Agripa dvije godine poslije, kako se oženio udovicom Julijom, za baštinika carstva, a djecu njegovu malo zatim, kako se rodiše, primi car u svoju porodicu.[1] Od toga vremena ostadoše August i Agripa kao negda Scipion i Lelije najbolji prijatelji.[2] Kao da je carev drug,[3] otide Agripa g. 17. s najvećom vlašću[4] na istok te uredi prilike sviju zemalja, što leže od cimerskoga Bospora do Cirene, otkud se vrati istom g. 13. pr. Is. Vojnica[5] u Panoniju, gdje je istim dolaskom bunu ugušio, bila je posljednji njegov čin. Vraćajući se naime padne u Kampaniji u bolest te umre prije nego je stigao August, koji je odmah, kako[0] je dobio glas, onamo pohitio. Mrtvo tijelo dade car u Rim odnijeti te je nadgrobni govor sam besjedio i zapovjedio, da se njegov vjerni ratni drug[6] sahrani u njegovoj grobnici na Marsovoj poljani. Ne treba tek[7] spomenuti, da je August za svojim prijateljem dugo veoma žalio.

I veličanstvenim gradnjama stekao je Agripa veliku slavu; među njima[8] su kupalo, panteon, porticus Argonautarum, golemi vodovodi[9] t. z. aqua Julija i aqua Virgo najznamenitiji. Plinije sudi, da je ribnjaka dao iskopati do sedam stotina,[10] vodometa da je dao praviti do pet stotina, kipova podići do trista i mramornih stupova do četiri stotine. Horacije ga, kako je zaslužio, slavi u šestoj odi prve knjige.[11]

Br. 8. O ratovima[1] za vladanja Augustova.

Što je August ratovao,[2] time[0] nije mislio na to,[3] da carstvo poveća,[2] već da ga učvrsti[2] i sačuva.[2] Kakvi su to[4]

ratovi bili, to ćemo sad ukratko da promatramo. Poslije[0] ratova protiv Gala, Hispanaca i stanovnika u Alpama,[5] koje je August preduzeo, da[6] bi granice carstva osigurao,[2] dodoše[7] krvavi i opasni bojevi u Dalmaciji, Panoniji i Egiptu, što ih je, kako[0] je poznato, August bio za svoju ličnu obranu.[2] Samo u Arabiji, navlastice u Germaniji, bilo mu je osvajanje na pameti,[8] jer je prijetila opasnost, da će se spomen ratne slave Julijeva plemena ugasiti. Ali dok[9] Galija nije sva bila pokorena i dok su u Alpama prkosna plemena od djedova baštinjenu[10] slobodu branili, ne samo što[0] Germane ratom nije dražio, već je s njima veoma blago postupao.[11] Pače car je August svoju ličnu sigurnost[10] i stražu na[0] Kapitolu, što već božanstveni Julije prije bješe učinio, germanskoj konjaničkoj četi povjerio, a Agripa naseli od Sveba pritisnute Ubijevce na lijevoj obali Rajne i osnuje „Agripinsku naseobinu". Pak ni poradi navale, kojom su stanovnici donje Rajne g. 16. pr. Is. na òkô Marka Lolija navalili, on se nije osvetio.

Ali pošto bi zemlja Galija napokon pokorena i u četiri dijela razdijeljena, pa kad stanovnike u Alpama njegova dva hrabra i razborita pastorka, Druz i Tiberije, ukrotiše, odluči, da će[0] međe carstva preko Rajne raširiti do Labe. Ali u tome, što je mislio, da će Germane isto tako lako pokoriti kao keltske narode na Dunavu,[13] on se prevario. Jer u toj Germaniji, gdje je valjada[14] sav kraj i priroda mnogo više smetala, da mu preduzeće ne pođe za rukom, živio[15] je još onda narod posve druge[16] žilavosti i jakosti, nego li su oni keltski narodi bili. Stoga, dok su među Dunavom i Alpama za veoma kratko vrijeme[17] silne ceste[18] i dobro utvrđeni gradovi nove pokrajine osiguravali te su stanovnici protiv očekivanja brzo rimske običaje i uredbe primili, nije među Labom i Rajnom nigda, ni onomu Druzu, a ni Germaniku pošlo za rukom, da bi se rimski grad osnovao, a kamo li da bi se Germani pretvorili[19] u Rimljane.

Br. 9. Kako je u Augustovo doba rimska književnost cvala.[1]

I.

Kao što se u Ciceronovo doba proza najbolje razvila i izgladila,[2] tako se u Augustovo doba najljepše rascvala[2] poezija. Jer dok je malo prije književno nastojanje jedino zanimanjem[3]

za državne poslove bilo sprečavano, moglo se sad, gdje je car sam svu vlast imao u rukama,[4] posve slobodno razmahati.[5] Pa kako[6] su književno nastojanje najodličniji ljudi onoga vremena, Gaj Azinije Polion, Lucije Munacije Plank, Marko Valerije Mesala, Gaj Cilnije Mecena i isti August živo potpomagali,[7] tako[0] se ono u sve veće krugove širilo.[8] I tako je naskoro bio običaj, da su pjesnike, kad bi među svojim prijateljima u dokolici spjevane pjesme[9] čitali, ovi vikanjem i pljeskanjem u neku ruku nagrađivali.[10] K tomu[11] se u ono doba prvi put neka knjižarska trgovina kao obrt razvila,[12] koja je knjige na svijet izdavala,[13] te su za opću upotrebu uređene tri knjižnice, u kojima su se ne samo novija djela pisaca, već i njihove slike obično[11] izlagale. Kako su se dakle književnici[14] sami mogli u velike nadati,[15] da će svojim djelima postići besmrtnost, nastade među njima[0] toliko nadmetanje, te je većina književni rad sebi uzela za glavni zadatak života.[16]

II.

Da bi pak iz toga nadmetanja izišli pobjednici,[1] morahu se od dana u dan sve više zadupsti u književnost[2] grčku te rimski jezik prama[3] grčkomu izgladiti. Jedino na taj način mogahu pjesnička djela dobiti biljeg[4] vještine i učenosti, pa dok je od nje[5] narod zazirao, nije moglo biti, da bi se pjesme neukom mnoštvu osobito sviđale.[6] Drugi je uzrok toj pojavi bio taj,[7] što pjesnici nijesu svagda služili Muzama, već namjerama mogućih: a da to[5] nijesu činili, ne bi u[0] njima bili imali svojih zaštitnika. Zato se nemojte čuditi, što su okrutnost i nesreću građanskih ratova jednako živo pominjali[8] i što su, sami obuzeti čeznućem za mirom, preporučivali život udaljen od državnih poslova i posve predan Muzama; da i ne govorim[9] o tome,[0] što su krjeposti prostote, zadovoljstva, čistoće i pobožnosti starih vremena slavili. Pa kako se činilo, da njih[5] novi red stvari vraća,[10] bilo je posve prirodno,[11] da onoga, koji ih vraća, pjesmama u zvijezde kuju.[12] Tako su jedni i drugi[13] na isto težili[14] i među sobom se potpomagali; a tko bi taj[0] vez zajedničke koristi raskinuo,[15] on bi svakako[16] i pjesništvo bio potkopao.[17]

III.

I doista je pomalo venulo zato, što je hladnjela milost cara, koji je, što je više vidio, da[0] moć njegova raste, to više

slobodu duhova pomalo stezao. Ali u prvoj polovici Augustova doba pjesništvo je, bar koliko[1] se u epu, u lirici, satiri i poučnoj pjesmi[2] očituje,[3] onu besmrtnu slavu steklo, za[0] koju se pjesnici.[0] koji su se njime bavili, Vergilije, Horacije, Tibul, Propercije i Ovidije zacijelo bjehu nadali,[4] da[0] će je steći. Jer i ako živošću i istinitošću za grčkim ugledima najboljega doba[5] zaostaju, opet su slobodnim poređanjem riječi i njihovim jasno određenim značenjem[6] te punijim oblicima[7] pjesme svih potonjih vremena nadmašili. Pa kad osobito pomislimo,[8] da su tvrdi i rapavi jezik starinskoga pjesništva zamijenili nježnim i uglađenim,[9] ne ćemo dvoumiti, koja je od obiju stranaka[10] iz nadmetanja, što[0] je u kratko nastalo, morala[0] izići pobjednički;[11] dali noviji pjesnici ili Nevijevi, Andronikovi, Enijevi i Lucilijevi štovatelji, za[0] koje je teško reći. dali su više slijepom ljubavi prama domovini obuzeti ili umjetnostima nevješti bili[0] te[0] se novima suprotili. Oni su doduše svoje protivnike omaljivali, ali osim nekolicine nijesu gotovo ništa na svjetlo izdali[12] tako, da su s bojišta otišli pobijeđeni.[13]

Br. 10. Gaj Cilnije Mecena.

I.

Gaj Cilnije Mecena potekao je od prastara etrurskoga plemena,[1] koje je može biti[2] s boljim pravom nego rimski patricijevci lozu vuklo od plemstva herojskoga doba. od Lukumona aretinskih. Kako je bio čovjek veoma odlična plemstva,[3] prezirao je članove vijeća,[4] premda sam nigda nije tražio državne časti.[5] Ali baš zato[6] se činilo, da je na svakojake poslove prikladan,[7] pa stoga[8] je pače uglavio ugovor brunduzijski i mizenski. Isto je tako[9] on svjetovao,[10] da[0] se bi Augustova sestra Oktavija udala[11] za Antonija, a careva kći Julija za Agripu. Pošto[12] je najposlije u različnim prilikama velik dar za upravu pokazao,[13] upravljao[14] je osobito za rata dalmatinskoga, akcijskoga i kantabrijskoga glavnim gradom italskim veoma dobro. I kad je August svoje gospodstvo osigurao, nije državi kratio svojih usluga.[15] No kako[0] je zanimanje za državne poslove od dana u dan sve više popuštalo,[16] čini se, da je u dvorskim zadjevicama i pletkama bio glavni kolovođa[17] i da se careva povjerenja tako dostojnim pokazao,[18] te Gaju Salustiju

Krispu, koji ga je zamijenio, nije trebalo ništa više,[19] nego da sve radi kao i on.

II.

Budući da se u životopisu Horacijevu[1] opet želimo svratiti na Mecenu, ostaje, da još samo malo spomenemo o njegovu domaćem životu, da na ovom mjestu o njemu dosta bude rečeno. Na njemu se najviše može spoznati, kakav i kolik je tada bio sjaj, raskoš[2] i estetička naobrazba.[3] On je bio čovjek mekan[4] pa kako[0] je sebi ugađao,[5] bio bi najugodniji život provodio, da ga nijesu nesan i bolesti mučile.[6] Stoga što je manje smisla[7] imao za djeloredni zadatak pjesništva, to je više mario za njegovu estetičku stranu.[7] To se već otuda razbira, što iz velikoga mnoštva pjesnika, koji mu se nametavahu,[8] nikoga nije milošću svojom odlikovao ni darežljivo potpomagao,[9] ako nije bio čovjek uglađena ukusa.[10] Ili je li tko tako lud, te bi o tome dvoumio, kad pomisli, koliko su Vergilije, Horacije i Propercije priznanje stekli[11] ne samo kod potonjih Rimljana, već i kod naobraženih srednjega i novoga vijeka?[12] Mecenini štićenici[13] bili su također slavni pjesnici Varije, Marz i Melis, kojima djela žalibože[14] nijesu došla do naših vremena.

Br. 11. Monumentum Ancyranum.

I.

Car je August osim oporuke ostavio još tri druga spisa i u jednom od njih[1] bijahu sadržane neke naredbe o njegovu pogrebu, u drugom bijaše popis njegovih djela,[2] u trećem listina, u kojoj[3] bješe ispisan račun,[4] kolik je broj četa, koliki su dohoci i kolika je potreba državnih troškova. I iz one listine i iz onoga popisa, što ga na drugom mjestu spomenusmo, može[5] se razabrati, koliko je osnivaču carske vlasti[6] bilo stalo do toga, da bi se njegov život i njegova djela kod tolikih krivih nazora njegovih savremenika[7] pravo prosuđivala, pak da su se i poslije njegove smrti državni dohoci i troškovi slagali.[8] Od onoga popisa njegovih djela, koji je po njegovoj želji,[9] u mjedene ploče urezan, trebalo postaviti u njegovu grobnicu, sačuvali su se tek prijepisi,[10] koji su se u Augustovim hramovima u Apoloniji i Anciri istom oko

polovice šesnaestoga vijeka našli. Upotrebljavajući[11] taj „monumentum Ancyranum“, kako se obično zove, još ćemo jednom događaje Augustova doba u duhu da pregledamo.[12]

II.

Pošto je August[1] o svom trošku vojsku naoružao,[2] Italiju od strančarenja oslobodio,[2] od senata najprije vrhovno zapovjedništvo, a zatim konzulat dobio[2] i smrt svoga oca osvetio, proputuje, gotovo sve građane pomilovavši, a starim vojnicima obilan plijen i zemlje darujući, pobjednički sav svijet tako, da je tri slavlja slavio, dvadesetijedanput za imperatora proglašen i svečana blagodarenja držao,[3] što mu ih je senat dopustio. K tomu[4] je senat pročistio,[2] broj naroda procijenio,[5] nove zakone za popravljanje djelorednosti[6] uveo,[2] tri puta hram Janov zatvorio,[2] a prostomu je narodu darovao novaca i žita, državnu je blagajnu od svoga[7] potpomogao, na zgrade i narodne zabave[8] silan novac potrošio[9] i gusarinu ugušio. Opću želju, da bi jednako ostao na čelu[10] vojske, ispunio[11] je najbolje time, što[2] je međe carstva prama[12] jugu i sjeveru raširio, vlast u Panoniji i u drugim odmetničkim zemljama iznova učvrstio, bojne znakove opet dobio i građanske ratove posve dovršio[13] tako, da je časti radi od senata nazvan „Uzvišeni“, a u svom trinaestom konzulatu[14] od čitavoga naroda rimskoga nazvan[0] „ocem domovine“.

Br. 12. Car Tiberije.

I.

Što Tacit o duševnom stanju i o razvitku značaja[1] Tiberijeva priča, to se u novije doba[2] veoma oštro prekoravalo. Vele naime, da nam on daje[3] sliku grdnu i u sebi nemoguću,[4] da prikazuje čovjeka, koji je sve do[5] svoje starosti svagda hinjene vladalačke vrline pokazao[6] pak[0] istom pod konac života[7] svoje pravo duševno stanje zločinima i požudama odao. To je u jednu ruku[8] zato veoma nalik na istinu,[9] što se u slici Tiberijevoj, koju nam daju Tacit i ostali pisci, doista nahodi nešto osobito i neobično; pak bi se u drugu ruku[8] moglo i opravdati, kad bi sam Tacit takvo što[0] govorio. Ali on nigdje ne veli, da su pređašnje vrline Tiberijeve posve bile hinjene, nego kad veli, da se Tiberije istom u posljednjim godinama svomu duševnomu stanju predao,[10] misli u drugu ruku na bližnju prošlost,[11] kad u njemu, budući da su drugi rođaci i prijatelji bili u životu,[12] zloba i pakost[13] još nijesu toliko osilile. A kad veli, da je bio prevarljiv pretvarajući se kreposnim,[14] dok su Druz i Germanik bili u životu, očevidno označuje to, da je njegova okrutnost i zloća, premda se već potajno pomaljala, opet bila potiskivana.

II.

Premda je dakle Tacit po običaju starih pisaca često svoje mišljenje o Tiberiju upleo, opet nigdje ne taji, da je Tiberije isprva bio čovjek plemenitije i blage ćudi, on je pače sam tu svoju misao otvoreno izrekao: da je, što je u njemu zlo bilo, istom vladalačkom vlašću[1] naraslo i na propast državnu krenulo. A što ipak život Tiberijev ima[2] osobito, to je očevidno[3] poteklo ovamo iz njegove sopstvene ćudi, a onamo[4] iz istih tadašnjih[0] prilika.[5] Jer sopstvena pogrješka Tiberijeva kao da[6] je već onda, kad je vladu preuzeo, bila ona njegova osjetljiva ćud,[7] koja je svagda[0] sumnjala i sebe skrivala,[8] pak ništa za njega nije bilo tako kobno.[9] U ostalom je ta pogrješka ovamo[4] Tiberiju bila prirođena,[10] a onamo[4] su je još više povećali[11] njegovi doživljaji, osobito one neprilike,[12] što ih je kao[0] pastorak, ali podjedno[13] stariji i za državu zaslužan čovjek[0] imao s mladim i oholim unucima Augustovim, zatim njegova nesrećna ženidba s Julijom, napokon onaj njegov skromni boravak na Rodu,[14] koji je srdnja Augustova naskoro pretvorila u zatočenje.

III.

Sve je to ovamo moralo[1] neki žalac i gorčinu u Tiberiju ostaviti, a onamo je tu istu gorčinu hvala Germanika, koji je sa svojima veću ljubav naroda uživao[0] te se umiljatijim svojstvima odlikovao,[2] pak ujedno ono gadno udvoravanje i pretvaranje senatovo povećavalo.[3] Ali baš je takav čovjek, koji je, ostalima ne vjerujući, o svemu sumnjao,[4] s tim više morao[0] željeti pouzdano prijateljstvo bar jednoga čovjeka, koji bi, poznajući[5] taku ćud, nju znao osvojiti.[6] Otud ona pogubna moć, koju Sejan bez teške pogrješke i krivnje Tiberijeve nigda ne bi bio mogao[7] steći. Tko tu[8] krivnju hoće da ukloni i da ispriča, što je poglavito Agripini

*

i njezinim sinovima skrivio,[9] kao da su se oni protiv Tiberija urotili i[0] o prekretu radilo,[10] taj u ludo govori[11] i nešto,[0] što je kako prilikama, tako svjedočanstvu pisaca protivno. Jer Agripina je bila ćudi dosta žestoke i okrutne, ali[0] također dosta prostodušne i poštene, nego da bi takvo što snovala, pa baš njezina ćud isto tako, kao i njezina stidljivost i čistoća, kojom se bješe odlikovala,[12] pobijaju[13] one tužbe, kojima je Tiberije, tužeći se na mrtvu poradi besramnosti, sam sebe osramotio.

IV.

Ali kako[1] je Tiberije i Sejanovo lukavstvo progledao i spoznao, da je svojom krivnjom toliku kugu u dom svoj unio, što je drugo u njemu moglo ostati,[2] nego najljuće preziranje ljudi i gađenje i mržnja na sama sebe?[3] A čim[4] bi bio onu pustu samoću,[5] koju je sam oko sebe bio napravio, i duševne muke od sebe tjerao?[6] Ne čine li se dakle i one požude mnogo vjerojatnije koje onamo nekim načinom[7] ni kod drugih staraca nipošto nijesu nečuvene, a ovamo imaju istu onu glavnu biljegu,[8] što se pripovijeda. da je on svijet ismjehavao i prezirao.[9] Ta dakle gorčina, koju su iskvarena vremena[10] i doživljaji povećavali, zajedno s njegovom sopstvenom ćudi i vladalačkom vlašću[11] navrnuše njegov značaj toliko na zlo.[12] Ili zar ne vidimo slične gorčine i na drugim muževima onoga vijeka i na istom Tacitu? Nije li i njegovu dušu, premda je dužnosti jednoga Rimljanina[13] svagda vršio, iskvareno doba potisnulo i skučilo? nije li je tugom, gorčinom i gađenjem napunilo? Da dakle s nekoliko riječi[0] reknem: ona slika Tiberijeva sa zle strane[14] i na[0] primjeru vladarevu nama ništa drugo pred oči ne stavlja, nego što isti Tacit stavlja[0] s dobre strane[14] i na primjeru[0] Rimljanina, koji[0] služi domovini.

Br. 13. Plemeniti Germanik.

I.

Gotovo u isto vrijeme, kad je car August u Noli umr'o, uplaši se Germanik, koji je baš poradi procjenjivanja[1] u Galiji boravio, od vijesti, da je u „starom okolu" buknuo vojnički ustanak. Časa ne časeći[2] pohiti dakle na Rajnu i s velikim strahom[3] nađe posve podivljalu vojsku, koja[0] je poslanike senatove, što

bjehu donijeli glas, da se Tiberije vlasti dočepao, kod žrtvenika zlostavila i s velikom bukom njemu vladu nudila. No Germanik voli umrijeti, nego vjeru pogaziti. Nestalo bi mi vremena, kad bih htio ispripovijedati, s kolikom je mukom vojnička stega k starom redu povraćena;[4] samo ćemo o prvoj i dvadesetoj legiji malo više da pripovijedamo. U najvećoj pogibli smisli Germanik, da svoju ženu Agripinu i dvogodišnjega[5] sina Gaja, ljubimca vojnikâ, koji po[6] čizmicama, što ih je obično nosio, za šalu bješe dobio ime Kaligula, iz okola ukloni. Pođe dakle ohola, velikodušna gospođa, maloga sina na rukama noseći,[7] s nekojim gospođama tužna i žalosna[0] kroz òkô, da bi se kod Treviraca, prezrenih Gala, zaklonila. Taj je pogled vojnike za čudo preokrenuo.[8] Jedni između ustaša mole Agripinu, da ostane, drugi hitaju ka Germaniku, a kad ih on[9] oca svoga Druza, Julija Cezara, Augusta, slave, pod tima vojvodama stečene, sjeti i bolje među njima pozove,[10] da se odijele od odmetnika, oni ga[0] zamole, neka zavedenima oprosti i neka ih vodi na neprijatelje, da bi njihovom[9] krvlju svoju sramotu mogli oprati. I opraše ne samo tu pogrdu, već i Varu u teutoburškoj šumi nanesenu sramotu za dvije iduće godine sa[0] više pobjeda, ali se na nesreću dogodi,[11] te je brodove bura razbila.[12]

II.

Sad je Tiberije mislio,[1] da je već došlo vrijeme, da se Germanik iz Germanije pozove natrag, bilo zato,[2] što je doista mislio, da je bilo dosta boja i nesreće,[3] ili zato,[2] što je htio, da njegov rođeni[4] sin njegovo mjesto dobije,[5] ili zato što se bojao, da bi Germanik, ako novu slavu steče, mogao postati njemu opasan suparnik. Dakako da se Tiberije nije mogao porediti s Germanikom, jer osim toga, što je ovaj bio veoma blage ćudi i plemenita duša,[6] duhoviti sin Nerona Druza i mlađe Antonije stjecaše bez muke slavu u vještinama rata i mira; pobjednik vojvoda bijaše podjedno[7] velik govornik i slavan pjesnik.

Pravi je junak[8] podjedno čovjekoljubac, jer ne krati pomoći[9] niti kojemu građaninu niti ostaje nedirnut[10] nesrećom ili padom hrabra vojnika. Kako se ovamo opet[11] vojnici dive i kako štuju svoga vojvodu, odlična lijepim stasom i držanjem! Kad preobučen[12] noću prolazi ulicama po[0] okolu, čuje u svim čadorima, gdje[0] ga hvale, gdje[0] ovi slave njegovo dostojanstvo, oni njegovo

postojanstvo, jedni njegovu ljubažljivost, drugi njegovo u šali i zbilji jednako srce.[13] Možemo[14] dakle pomisliti, s kolikim ga je veseljem građanstvo rimsko dočekalo, kad je slaveći slavlje u grad ulazio te[0] su pred njegovim triumfatorskim kolima Tusnelda i Tumelik, ohola žena i nesrećni sinčić Arminijev, koračali.[15]

III.

Ali Germanik, s kojim poređen nitko tada narodu rimskomu nije bio miliji, nije dugo boravio u glavnom gradu, jer po zapovijedi carevoj otputova g. 17. s vrhovnim zapovjedništvom nad svima pokrajinama s onu stranu sredozemnoga mora[1] na nemirni Istok, „koji se jedino mudrošću Germanikovom može umiriti!“ Bogme častan nalog, ako nam se ne će svagda činiti čudesno to, što je Germanikov prijatelj i rođak Metel Silan iz Sirije uklonjen i na njegovo mjesto metnut[2] žestoki i nepokorni Gnej Pizon, kojemu je prkos bogatstvom i plemstvom njegove žene Munacije Plancine, prijateljice Livije Auguste, bio narastao.

Poput istraživača, koji uzbuđenom i ushićenom dušom[3] stupa na kakvo historijsko mjesto,[4] ulazi Germanik u Atenu, negdašnju diku[5] grčku, praćen samo od jednoga liktora, boravi pod Ilijom, otkud je narod rimski lozu vukao, dijeli darove milostivo[6] stanovnicima u svim mjestima, kamogod dođe, po gotovu što je prije godinu dana strašan potres dvanaest starodrevnih[7] gradova, med njima Sard i Magneziju, noću razvalio. Istina,[8] Pizon i Plancina nastojahu, da bi ugled Germanika i njegove žene Agripine grdnjama umalili pak osnove i preduzeća vrhovnoga vojvode na svaki način spriječili, ali[8] on još iste godine uredi prilike u Armeniji, Partiji i Kapadociji na[9] najveću slavu rimske države.

No kako svrši poslove, što[0] mu ih je carski ujak zadao, vuče ga želja[10] u Egipat, zemlju punu čudesa. On se vozi gore[11] sve do Tebe, divi se golemomu kamenomu liku[12] Memnonovu i poput gore podignutim[13] piramidama, djelima slavnih kraljeva! Svećenici tebanski tumače mu nekoje natpise i napunjuju mu dušu udivljenjem prošlih vijekova. Kako se negda stariji Scipion u Siciliji kočio u grčkoj kabanici[14] i opancima, tako Germanik prihvaća egipatsku t. j. grčku nošnju i život, otvora, kad[0] iznenada nastane glad, žitnice te pokazuje, koliko mu je spas podanika na

srcu.[15] Ali baš ta ljubazna dobrota[16] ne sviđa se caru, koji se zato potuži u senatu, što je Germanik protiv naredaba Augustovih otišao u Egipat. Jedva što[17] o tome[18] dobije vijest, odmah se vrati u Siriju.

IV.

Ali naskoro nastane izmed njega i Pizona ljuta svađa,[1] a iz te svađe žestoka mržnja. Jer Pizon se nije čuvao[2] ni riječi ni djela, kojima bi Germanika mogao dražiti i vrijeđati. A te je uvrede vojvoda teže podnosio, nego što bi ikoji od onih, što su bili oko njega, vjerovao.[3] Jer što je tko plemenitiji, to mu više dušu vrijeđaju[4] nepristojno vladanje[5] i teške uvrede. Ako osim toga pomislimo na predašnje vojničke napore, na poteškoće tolikih dalekih putova i na promjenu podneblja,[6] od koje je tijelo Germanikovo trpjelo, tad se ne ćemo čuditi, da je baš u to vrijeme pao u tešku bolest. Isto tako nam ne će biti zazorno,[7] što je Pizona držao za krivca[8] svoje rane propasti. Zato moli svoje prijatelje, da smrt njegovu osvete; a svoju ženu zaklinje[9] zajedničkim zalozima ljubavi, da bi oholost s duše[0] skinula,[10] bijesnomu se usudu podložila[11] i da poslije povratka u glavni grad nadmetanjem o vlast[12] ne bi moćnijih dražila. Zatim premine na veliku žalost pokrajina i izokolnih naroda, koji su se tako često njegovoj ljubažljivosti, tako često blagosti njegovoj divili. Ali tek[13] žalost, koja u Rimu, kad[0] stigne vijest o njegovoj smrti, nastaje, tolika je, da bi jedva mogao naći veće. Kuće se zatvoraju, trgovi ispražnjuju, sudovi miruju.[14] Plačući i jadikujući viču u noćnoj tišini pred palačom Tiberijevom: „Vrati nam Germanika!“ Sa suzama dočekuju Agripinu, koja noseći u rukama žaru sa svoje dvoje djece, Kaligulom i Julijom, s ostijske strane dolazi. Kod pogreba, kod kojega nema[15] ni Tiberija ni Livije, čuje se iz daleka[16] jadikovanje: „Propade[17] država, propade svaka nada!“ Agripinu nazivaju dikom domovine, jedinim potomkom Augustovim, jedinim primjerom davnine! Najposlije se car dade[0] skloniti, da oglasom neumjerenoj žalosti učini kraj. Sad je bilo očevidno, da rana građanstvu zadana više ne može zacijeliti, da se mržnja na Tiberija više ne može ugasiti. To je bio konac plemenitoga Germanika, od kojega prije[0] propasti[18] Rim više nije rodio[19] većega junaka.

Br. 14. Kalpurnije Pizon i Gnej Sencije.

Koliko je Pizon na Germanika mrzio, pokazao je time, što je svečanosti, koje su Antiošani dobivši vijest, da je vojvoda ozdravio, priređivali, na silu pomutio i sa svojom ženom Plancinom, kad malo zatim[1] stiže vijest, da je carević preminuo, blizu otoka Kosa dan svečano proveo[2] i bogovima žrtve zahvalnice prikazao.[3] Pizon bješe naime, pošto[0] je nastalo očito neprijateljstvo, od Germanika pismeno dobio nalog, da iz pokrajine otide. No on sad[4] smisli, da se vrati u Siriju. Na pučini morskoj slučajno se sretoše njegovi brodovi s brodovima Agripine, koja je na brodu imala[5] pepeo Germanikov i njegove najvjernije prijatelje. Valjada[6] nigda, ni prije ni poslije, nijesu protivnici, vozeći se jedan mimo drugoga,[7] s očekivanja bili tako uzbuđeni[8] kao sad,[4] kad dragoga muža svoga lišena Agripina sretne onoga, za[0] koga se mislilo, da je krivac njegovoj smrti. Nije li to bio isti Pizon, koji bi malo prije,[9] da ga nije spasao plemeniti Germanik, bijesnom burom o grebene bačen[10] jadno bio poginuo? Nije li[11] se činilo, da su isti bogovi nezahvalnoga Agripini predali u[0] ruke? Već su doista brodovi s obadvije strane htjeli[0] da pograbe[12] oružje, ali se vrate k razumu, te nije došlo dalje od svađe.[13]

Pošto[0] Gnej Sencije, na kojega carevićevi prijatelji vrhovno zapovjedništvo u[0] Siriji bjehu prenijeli, međutim sve spremi,[14] podvojvodu Pizonova, Domicija Celera, od zidova Laodiceje suzbije,[14] sa svojim starim vojnicima protiv Pizona krene,[15] svoje čete u tvrđavicu zatjera[14] te ih, kad provališe, pobijedi,[14] bio je Pizon usilovan, da[0] zamoli, da, kad preda oružje, smije ostati u tvrđavici. Ali Sencije odbije taj uvjet te mu ne dopusti ništa drugo nego siguran put u glavni grad. Tu mu je bilo suđeno,[16] da malo zatim skonča.

Br. 15. Nagla propast Sejanova.

I.

Elije Sejan bijaše sin Seja Strabona, onoga zapovjednika carske straže,[1] koji među prvima Tiberiju vjeru bješe zadao.[2] Bio je jedan između onih silovitih i pogubnih ljudi, koji ništa ne mareći za poštenje[3] i napinjući sve sile samo svoje častoljublje

nastoje zasititi. I zato se lakše popeo do viših časti,[4] što nije bio član najvišega plemstva,[5] čijega se neprijateljstva car najviše bojao. Godine 26. desila mu se zgodna prilika,[6] da se ugnijezdi u Tiberijevoj milosti.[7] Taj je naime jednom u nekoj spilji kampanskoj ručao, kad se iznenada stropošta krov. Dok svi drugi sasvim smeteni[8] bježe, ostane sam Sejan i baci se preko gospodara, da bi ga svojim tijelom zaštitio. Ali istom kad[0] je Druz uklonjen te su porodica i prijatelji Germanikovi uništeni, bješe se Sejan popeo na najviši vrh svoje moći.[9] Tiberije i senat gotovo se među sobom nadmetahu, da bi ga obasuli častima; najposlije se senatori, vitezovi i plebejci bez razlike više natiskivahu k njemu,[10] nego k caru. Ta prevelika moć i štovanje bilo napokon Tiberiju mrsko i on počne u svojoj milosti pomalo popuštati,[11] da bi u njemu neprestano nove nade budio.[12]

II.

Ali i lukavi Sejan u tim prilikama učini svoje,[1] pa da nije stara časna[2] Antonija, mati pokojnoga Germanika, tajnu preko nekoga Satrija Sekunda saznala i caru odala, bio bio još mjeseca listopada godine 31. Tiberije zaglavio. On odmah Nevija Sertorija Makrona satnika pretorijanskoga, potajno mjesto Sejana imenuje za glavara tjelesne straže[3] pa mu saopći, što hoće da se učini.[4] Taj stigne 17. listopada noću u Rim pa se dogovori[4] s konzulom Memijem Regulom i vođom stražarske čete[5] Grecinom Lakonom, muževima prokušane vjernosti, na što[0] konzul za sjutra u jutro u hram Apolonov blizu carske polače sazove senatsku skupštinu.[6] Rano u jutru[7] sretne[4] Makron Sejana, koji je sasvim u čudu,[8] što se senat tako brzo zove u skupštinu,[9] baš išao s običnom pratnjom[10] u hram Apolonov, na ulici[11] te pozdravivši ga kaže mu tihim glasom,[12] da nosi pismo carevo, kojim se on za druga tribunske vlasti imenuje. Pun nade otpusti[13] Sejan na ulazu u hram svoju pratnju i[0] uniđe, oholo dižući glavu,[14] u senatsku skupštinu.

III.

Dok Lakon sa svojom kohortom na vratima straži, dotle[0] Makron, pošto pretorijancima očituje, da je za glavara promaknut,[1] svakom momku[2] u ime carevo dade dar u novcu.[3] Međutim

se u senatu carevo pismo pročita, u kojem se isprva Sejan hvali, zatim lako kori, pa sve oštrije prekorava, najposlije se zapovijeda, da[0] ga vežu. Još[4] isti dan, pošto[0] se senat u hramu Sloge sakupio, bi Sejan na smrt osuđen, odmah smaknut i niz Gemonske stube[5] (uzdisaja[0]) mrtvo[0] tijelo bačeno. I istu djecu Sejanovu, među njima nježnu djevojku, bijesno mnoštvo u tamnici na strašan način zadavi i mrtvo tijelo njihovo također na one stube odvuče.[6] Od bola kao luda[7] njihova se mati Apikata sama ubije,[8] pošto je caru pismeno očitovala, da mu je sina otrovao Sejan.

To je bio sramotni konac jednoga od najvećih zlotvora na svijetu.[9]

Br. 16. Smrt cara Tiberija.

U početku godine 37. vraćao se car posljednji put[1] u Rim. Kad se glavnomu gradu do sedme milje približi, opet se okrene te pođe u Teracinu i odande u Circeju, gdje je igre, što su se baš u ono vrijeme u amfiteatru davale,[2] gledao pače,[3] da bi pokazao, kako mu je snaga čila, koplje za nagonjenim veprom bacio. No jedva što je u Mizen otputovao, kad se ondje, ako nas ne vara sve, od velikoga napora[4] tako razboli, da nije mogao dalje putovati[5] u Kapreju. Premda je bio slab, opet je još i sad istim vještim pretvaranjem,[6] u[0] kojem se svega svoga vijeka vježbao, sve veću slabost[7] tajao, dok nije[0] njegov liječnik Hariklo, koji se na put spremao,[8] kao iz strahopočitanja njegovu ruku primio[9] i bilo mu opipao.[10] Taj'[1] oda Kaliguli i Makronu, da će car najviše još dva dana živjeti;[12] a oni odmah, što brže mogu, glasnike pošalju k namjesnicima i vojskama, da bi sve spremili, ako bi Kaligula sjeo na prijesto.[13]

Poslije četiri pet dana — bilo je 16. ožujka[14] — stane Tiberiju dah[15] i već salijetahu svi Kaligulu čestitajući, kad iznenada stigne vijest, da se car opet osvijestio.[16] Tada je, kažu, Makron, koji u tom osudnom času[17] jedini glavu nije izgubio,[18] pokrivače na staroga cara nabacao i[0] tako ga zagušio. Ima ih opet, koji pričaju, da je car, kad je osjetio, da mu se smrt približava, prsten s prsta skinuo, kao da će ga predati onomu, koga želi sebi za nasljednika,[19] a zatim ga opet nataknuo i neko vrijeme nepomično ležao; pošto je zatim slugu zvao pa, kad ga nitko nije

čuo, s postelje kušao da[0] ustane, srušio se mrtav kraj njega. Tiberije je umr'o 78 godina star, pošto je 23 godine carovao. Narod je od veselja klicao i njega iz dna duše proklinjao.[20]

Br. 17. Sudbina Agripine i njezine djece.

I.

Na Agripini i njezina tri sina stajala[1] je još jedina nada rimskoga naroda, otkad je Tiberijeva sina Druza, koji je siroče Germanikovo gotovo očinski milovao,[2] godine 23. zlobni Sejan polaganim otrovom usmrtio.[3] Bilo je jasno, da su mati i djeca propala,[4] ako bezdušnomu Sejanu pođe za rukom, da Tiberijevu zavist opadanjem poveća. Najprije je zajedno[0] s Livijom Augustom cara plašio[5] time, da Agripina i njezine pristalice velike osnove snuju,[6] i najposlije je izradio,[7] te je više uglednih ljudi, među njima najbolja prijateljica Agripinina, Klaudija Pulhra, poradi uvrede veličanstva[8] krivo optuženo i osuđeno. Što je Sejan želio, da se dogodi,[9] da ponosita i velikodušna žena Germanikova sama svoj gnjev na cara izlije, to se dogodilo. To je doduše car još nekako snosio,[10] ali kad ona, jednom k carskomu stolu pozvana,[11] ni jela ni voća nije okusila, koje joj je sam Tiberije ponudio, od toga vremena prekine on svaki saobraćaj[12] s porodicom Germanikovom i ostavi je samovolji Sejanovoj.

II.

Tek što se car godine 27. povukao u Kapreju, okruži Sejan nesrećne uhodama, koji hinjenom dobrotom nastojahu, da bi ih, da ništa i ne slute,[1] zaveli na riječi i čine, u[0] kojima bi se na oko nahodila sumnja, da prama caru nemaju strahopočitanja.[2] Jer dok je mati svoju djecu brižno i strašljivo[3] čuvala, nije se mogao upotrebiti otrov. Ti bi se razgovori onda pretjerani ili izvrtani[4] caru dojavljivali.[5] Ali dok Livija nije bila mrtva, koja Agripinu ni e htjela posve uništiti,[6] već samo[0] poniziti, još nije Sejan mogao raditi po miloj volji.[7] Napokon[8] godine 29. postigne ono, što je živo želio.[9] Agripina i Neron biše odmah na daleke otoke zatočeni, ona na Pandateriju, ovaj na Ponciju, otkud se više vratiti ne će.[10] Jer sin bi naskoro nekako naprasitom smrću uklonjen,[11] a mati umrije malo poslije propasti Sejanove od gladi.[12]

Na isti strahoviti način zaglavi i Druz, pošto tri godine u prizemlju carskoga dvora[13] bješe zatvoren te se posljednjih devet dana hranio komušinom sa svoje postelje.[14] Najmlađi, Gaj,[15] spase život sramotnim ulagivanjem.

Br. 18. Plutarh.

I.

Plutarh se rodio u Heroneji, gradu beotskom, oko godine 50. poslije Isusa. Obitelj je njegova bila jedna od najuglednijih u Beotiji. Otac mu bio čovjek[0] bogat i pametan, koji[1] se svojski brinuo za to,[2] da mu se djeca u[0] umjetnostima i naukama lijepo obrazuju.[3] Od sve djece najbogatije mu brigu nagradio Plutarh, jer[4] je naskoro braću svoju znanjem pretekao.

U osamnaestoj godini[5] zaputi Plutarh po domovini, ovamo da se upozna s materom zemljom, a onamo da pohodi znamenitija mjesta, gdje se nadao izvještiti se u naukama.[6] Stoga se i bavio duže vremena u Ateni, gdje mu je učitelj bio Amonije, koji je preko svoga učenika postao glasovit.

Odonud krene[7] u Egipat, da se upozna s tajnama svoje vjere.[8] Zatim se vrati u Spartu, da bolje upozna njezine stanovnike i da sakupi zakone i zapovijedi djeloredne,[9] kojima je taj narod slavu stekao. Kako je Plutarh bio čovjek[0] od prirode željan znanja i nauke[10] te je htio sve vidjeti, sve ispitati, sve znati, motrio je spomenike, građevine, kipove i slike, čitao natpise i nadgrobnice, da u kratko rečem,[11] sve je brižno sabirao, što je god mislio, da bi mu igda moglo biti korisno. I nije se uzalud mučio, jer je baš iz te bogate zbirke uzeo građu, kad se pod staru glavu[12] dao na pisanje „životopisa glasovitih ljudi“ i na pisanje „Djela različnih“.

Vraćajući se u domovinu bio je Plutarh već svima poznat sa svoga oštroga duha[13] i drugih dobrih svojstava. Premda je bio mlad, ipak ga zemljaci zajedno s nekim drugim građaninom pošlju[14] k rimskomu prokonzulu, da neki zamašni posao obavi. Na putu se njegov drug negdje zadržao, te je Plutarh sam u ono mjesto stigao i sve izvršio, što su njegovi zemljaci teško iščekivali.

Vrativši se s puta kući trebalo je da Plutarh svoje sugrađane izvijesti[15] o tome, što su izradili. Prije nego to učini, opomene ga stari otac: „Moj sinko! Kad izvješćuješ zemljake naše, čuvaj se, da ne rekneš: ja sam bio,[16] ja sam govorio, ja sam učinio, već reci svagda: mi smo bili,[16] mi smo govorili, mi smo učinili. Tako ćeš druga svoga učiniti učesnikom svojih zasluga pa će doista polovina zasluge kititi onoga, koga je domovina odlikovala svojim povjerenjem, a od sebe ćeš sam odbiti napast častoljublja, koje gotovo uzastopce ide[17] za svakim slavnim uspjehom.

II.

Pošto mladi[1] Plutarh sebi pribavi već toliko znanje,[2] kolikim se mogao odlikovati u filozofiji, otide u Rim i otvori filozofsku školu.[3] Tu je školu polazila[4] velika množina slušača, koji su njega ne samo slušali, već i s njim prijateljevali.[5] Rasprave su njegove bile doista mudre i duboka znanja[6] pune, a život je njegov posve prilikovao naukama, što ih razlagaše tako, da, tko ga je slušao, nije mogao drukčije,[7] nego da ga štuje i ljubi.

Plutarh je bio dobar čovjek. „Volio bih,“ piše on sam, „da svijet nikad ni ne zna za kakoga Plutarha, nego da ikad govori o Plutarhu, čovjeku grješnu i zlobnu.“ Premda blage ćudi, ipak je bio stalan i slobodan, jer je bio pravedan. O njemu se pripovijeda zanimljiva crtica, koja posve dušu njegovu odaje.[8] Nekoga roba, koji je nešto bio skrivio[9] i kaznu zaslužio, dade Plutarh prošibati. Taj rob, kako je bio domišljat i srčan,[10] stade[0] Plutarha koriti, da je za njega sramota, što njega, koji je tako oštru raspravu protiv srditosti napisao, sada ista strast svladava, na što[11] Plutarh: „Što?“ — kaže — „zato, što dopuštam, da budeš kažnjen, misliš, da se i ja srdim? Jesu li mi oči sijevnule ili usta zapjenila? Jesam li usplamtio ili glas pooštrio? Gle, na meni nema ni jednoga spomenutoga znaka srditosti! Ja te smislih kazniti, jer si zlo učinio, a kaznit te moram, jer sam pravedan.“ Tako[0] reče i opomenu posve hladno onoga, koji da roba bije: „Ne oklijevaj, već vrši moj nalog!“ Sva je prilika, da je taj rob Plutarha teško uvrijedio, jer je on inače s robovima blago postupao, te se više činilo, da im je otac, nego gospodar.

Plutarh je volio šetati se s prijateljima i učenim ljudima, nego sjediti za najbogatijim stolom u najveselijem društvu.[12] Caru je Trajanu veoma omilio, jer mu se njegova iskrenost i njegovo poštenje svidjelo. Trajan ga pače učini konzulom i naredi, da po-

glavarstva ilirska nikad ništa ne odluče i ne[13] učine, dok ne pristane[14] Plutarh. Poslije smrti Trajanove ostavi Plutarh Rim i[0] vrati se u Heroneju. „Rodio sam se“ — znao[0] bi reći — „u neznatnu mjestu, pa kako nijesam rad, da postane još neznatnije, idem, da ondje prebivam.“ Sugrađani njegovi, cijeneći ga, kako dolikuje, ponudiše mu prve časti u gradu. Plutarh ih primi te žrtvuje u novoj službi sve svoje brige općemu dobru[15] pa učini mnogo dobra, koliko je god mogao.

U Heroneji se opet prihvati[16] posla,[0] što ga je mladićem bio preduzeo,[17] te uloži sav svoj trud u to, da napiše životopis[18] glasovitih ljudi grčkih i rimskih poredeći jedne s drugima. To je bila ugodna i hvale vrijedna zabava dične njegove starosti. Kad je umr'o, bio je već tako poznat i slavan, da je narod rimski svečanom odlukom senatovom[19] odredio, da mu se podigne spomenik o državnom trošku.

Br. 19. Gaj Plinije Cecilije Sekund.

Gaj Plinije Sekund, nećak onoga starijega Plinija, koji je kod[0] onoga velikoga riganja Vezuvova poradi svoje žive želje[1] za znanjem zaglavio, ovamo je spomena vrijedan po[0] svojim spisima, kojima za poznavanje njegova vremena mnogo dugujemo, a onamo zato, što ne možemo drukčije,[2] nego dā ga poredimo s njegovim vršnjakom i prijateljem Tacitom. Jer on nas[0] uči, koliko pače duhovit čovjek i k tomu[3] plemenit i potpuno naobražen[4] može zaostati za onim, koga zovemo velikim značajem.[5] Kako se naime Plinije u svom književnom radu nestalno ovamo[6] onamo kolebao te se sad bavio pjesništvom, sad govorništvom, a opet nije stalne i sopstvene vrste govora sebi stvorio,[7] tako obično odviše pokazuje, koliko sam u sebi uživa[8] i za to[9] nema drugoga izgovora, nego što to iskreno i prostodušno priznaje.[10] Ali ničim se od Tacita ne razlikuje više, nego time, što u njega nema[11] one duboke i bolne[12] ozbiljnosti, one žilave snage, kojom Tacit svoje čitaoce[13] uzbuđuje. Plinije naime drage je volje[14] plivao strujom[15] onoga vremena te je caru svomu dušom i tijelom služio.[16]

Br. 20. Velikodušnost Vespazijanova.

Uvrede i neprijateljstva Vespazijan nije pamtio.[1] Kćeri svojega neprijatelja Vitelija pokloni sjajnu osobinu. Kad mu zabra-

niše dolaziti na dvor[0] Neronov, zapita pun straha jednoga između dvorana, što da čini i kamo da ide. Tad mu taj odgovori, neka ide u nedođiju,[3] pa ga otjera. Kad on postane car te ga onaj čovjek zamoli za oproštenje, ne učini Vespazijan ništa drugo, već mu odgovori istim riječima. Samom sumnjom ili samim strahom tako se malo[4] dao[0] zavesti, da koga upropasti, da je, premda ga prijatelji opominjahu, da se čuva nekoga Matija Pompuzijana, toga za konzula imenovao i tvrdio, da će se tako taj čovjek jednom te blagodati opominjati. Nigda nije nitko kažnjen nedužan, već ako njega nije bilo[5] u Rimu ili kad su ga prevarili.[6]

Br. 21. Car Tit.

Poslije Vespazijana dođe na prijesto[1] njegov sin Tit, koji je nosio nadimak[2] svoga oca, čovjek tako odličan vrlinama, te su ga zvali: ljubav i raskoš roda ljudskoga. Njegovo je čovjekoljublje bilo toliko, da nikoga nije htio kazniti i da je pače ljude, kojima je dokazano,[3] da su se protiv njega urotili, ne samo od krivnje odriješio,[4] već im je poslije bio prijatelj kao i prije. Nikomu nije molbe ukratio[5] držeći se načela,[6] da od cara nitko ne smije otići žalostan. Kad se jednom za gozbom sjeti, da onoga dana nikomu nije milosti iskazao, reče: „Prijatelji, danas sam jedan dan izgubio.“ Tit je umr'o 40 godina star, pošto je jedva tri godine carovao. Prije smrti bješe pogledao na nebo te[0] se potužio, što mu se bez njegove krivnje[7] život uzima; jer nema čina, za koji bi se morao kajati, izuzevši jedan jedini. Kakav je to čin bio, nije se nigda doznalo.

Br. 22. O tempora, o mores!

I.

Otprije — veli Vipsanije Mesala u Tacitovu razgovoru o govornicima — djeca se nijesu othranjivala u sobici kupljene dojkinje, već na krilu[1] svoje kreposne matere, kojoj bijaše najveća dika brinuti se za kuću i živjeti za svoju djecu. Materi pomagaše starija rođaka,[2] žena neporočna vladanja; pred[3] njom i pred materom nije se smjelo ništa reći, što ne dolikuje, ništa

učiniti, što je nepristojno. Pa ne samo na učenje i poslovanje, već i na odmor i na igre dječje pazilo je[4] pobožno i bogoljubno srce[5] materino. Mi znamo, da je na taj način Kornelija odgojom obaju Grakha, Aurelija Cezarovom, Acija Augustovom rukovala[6] i sinove prvih kuća odgojila.[7] Ta je stega i oštrina smjerala na to,[8] da bi duša svakoga pojedinca[9] čista, neporočna, nikakom zločom nezavedena, odmah od početka[10] dobrotu[11] lakomo prihvaćala[12] pak, ili mu duša voljela[13] vojništvo ili pravo[14] ili govorništvo, da bi se samo tim jednim bavio.

II.

U naše doba pak novorođe[1] se povjerava istom kakoj[2] grčkoj dojkinji, pa ako koji nevaljali[3] rob nije[4] ni za kakav ozbiljni posao, pridaje se dojkinji. Ludo naklapanje takih ljudi prva je hrana[5] nježne, nerazvijene duše. Isti roditelji ne privikavaju djece na poštenje i čednost, već na bezobrazno zanovijetanje,[6] kamo li da bi tko drugi u kući na to pazio,[7] što pred „mladim gospodinom“[8] govori ili radi. K tomu prije ili poslije[9] dušu mladih ljudi osvoje prave pravcate[10] rimske[11] pogrješke: ludovanje za glumcima, gladijatorima i utrkama;[12] pa kad je tako, gdje ostaje mjesto dobroti? Ne samo kod kuće, već i u slušačkim dvoranama[13] čuju se mladi ljudi, gdje ni o čem drugom ne govore i to pred svojim učiteljima, koji im moraju ići u susret, pače laskati, ako[0] oko sebe[0] žele skupiti učenike.[14]

Br. 23. Dioklecijan.

I.

Rimski car Dioklecijan rodio se od veoma siromašnih roditelja godine 245. u Diokleji, malenu gradu dalmatskom. Za mlada se dade na vojništvo. Svojim umom, smjelošću i hrabrošću naskoro postiže to, da ga je car Prob, rodom iz Srijema, načinio zapovjednikom[1] vojske u Meziji, a car Kar, njegov zemljak,[2] odlikovao konzulatom. Poslije smrti toga cara, koga[0] je godine 284. grom ubio,[3] prozove rimska vojska 18. listopada iste godine rimskim carem Dioklecijana, koji odmah s Karinom, sinom Karovim, boj zametne, njega u bici kod Marga u Meziji svlada i sam na prijesto sjedne.[4] Da uzmogne lakše upravljati golemom

državom, uzme za pomoćnika Maksimijana, rođena Srijemca, kojega kao drugoga cara stolovati pošalje u Milan, a sam otide u Nikomediju. Naskoro opazi Dioklecijan nove strašne pogibli za svoje carstvo, jer u Britaniji, Egiptu i u Africi buknuše bune. Mauri i Perzijanci počeše navaljivati na istočne pokrajine, vjera Jsusova uznemirivaše duhove te se činjaše, da će svojom novom filozofijom vladare i narode primorati, da svoj život[6] promijene. U toj smetnji[7] izabere Dioklecijan još dva pomoćnika te uzme u pomoć nekoga Galerija, rodom prosta pastira, iz Sardike, grada bugarskoga, a Maksimijanu dade Konstancija Klora, rodom iz Dardanije, čovjeka dobra i mekana srca.

II.

Tako bijaše sva golema država rimska među četiri cara razdijeljena, no svima njima bijaše glava i duša[1] Dioklecijan. Pošto je 21 godinu carovao i sve neprijatelje carstva pobijedio, dosadi mu gospodovanje i vječno natezanje sa svijetom tako, te se 5. svibnja godine 305. odreče carskoga prijestola,[2] na kojem[3] je do 12 godina drmao svijetom,[4] pak otide u svoju domovinu Dalmaciju i nastani se u glavnom gradu Solinu. Živući ondje u miru dao je poslanicima Maksimijanovim, koji ga zamoliše, da opet sjedne na prijesto, znameniti odgovor: „Kad bih Maksimijanu mogao pokazati zelje, što sam svojom rukom sadio, ne bi on ni pomislio, da ću ovaj blaženi mir[5] zamijeniti olujom častoljubiva carovanja.“ Dioklecijan je bio prvi car, koji je toliko duševne snage pokazao, te se svoje volje odrekao carovanja i gospodovanja. Po njegovu primjeru poveli[6] su se poslije mnogi slavenski vladari bugarski, srpski, poljski, pak i njemački car Karlo V. nije bio posljednji, koji je isto učinio. No Dioklecijanu nije sreća dala, da u istoj samoći posljednje dane mirno i zadovoljno provodi, jer je morao za života gledati, kako nekoji nezahvalni ljudi njegove rođake proganjaju pa napokon i istu njegovu ženu i kćer u Solinu ubijaju. Videći naprijed sve one nevolje, koje su bile početak propasti carstva rimskoga, umrije od tuge i žalosti[7] godine 313.

III.

Dioklecijan je zasluga stekao[1] ne samo u državnoj upravi,[2] nego također za umjetnost, osobito za graditeljstvo, koje je tako

volio, kako su ga poslije voljeli njegovi zemljaci Konstantin Veliki, Justinijan i car Vasilije. Kupala, što ih je sagradio u Rimu, stoje[3] još i dandanas[4] blizu željezničke stanice,[5] premda se veći dio od njih, i to baš sredina godine 1561. pretvorila u lijepu crkvu. Kako su velika bila ova kupala, može se iz toga razabrati, što se u njima 3200 ljudi na jedanput moglo kupati;[6] a kako su bila u svaku ruku[7] urešena, može se suditi po tom, što su imala veliku zbirku[8] slika i dvije javne knjižnice. Osim Rima uresio je Dioklecijan prekrasnim zgradama Milan, Nikomediju, Kartagenu, Palmiru, Aleksandriju i Circeziju, a najviše glavni grad svoje domovine, Solin. Krasna i velika palača kod Solina, od koje sada ništa nema do razvalina,[9] najznamenitija je zgrada vremena Diokle-cijanova. Kada čovjek[10] pogleda onaj veliki više od 700 stopa dugački i široki prostor, na kojem je dvor stajao, mogao bi pomisliti, da taj dvor nije ondje sagrađen poradi onoga kraja, već da se isti kraj pretvorio u prostran perivoj poradi istoga dvora.

IV.

Velike i brojne zgrade njegove zapremaju prostor maloga grada. Bijaše sazidan na četiri ugla[1] i nakićen mnogim hramovima. Visoki zidovi, koji cijeli dvor opkoljivahu, bijahu od mramora, a stupovi od šarena[2] uglađena granita.[3] Ti zidovi imahu troja vrata, koja se i danas vide. Prva, sjeverna, zvahu se „vrata zlatna“ i vođahu prama Solinu; druga, „mjedena“, bijahu od istoka[4] naprama Stobreću, staroj Epeciji, treća, „željezna“, od zapada, naprama kojima se prostiraše perivoj, u kojem car običavaše loviti. Uza svaka vrata stajahu s obadvije strane dva osmerokutna[1] tornja, koji nijesu bili viši od istoga dvora. Na svakom uglu palače stajaše po jedan četverokutni toranj, svaki od osamnaest stopa u visinu. Dva od tih tornjeva imahu po četiri boja,[5] a druga dva samo po tri zato, što je čelo dvora od mora bilo visoko 74 stope, a ostale tri strane samo 55. Osim toga bijaše među tornjevima, što su stajali uz ona troja vrata, i onima, što bijahu na uglovima, još svuda sazidan po jedan toranj jednake visine s ostalim zidovima. Svega skupa[6] bijaše u dvoru šesnaest tornjeva. S morske se strane vidi još jedan izlaz, za koji neki misle, da mu je bilo ime „srebrna vrata“.

V.

Veći dio toga sjajnoga dvora danas se razvalio. Grad Spljet sazidan je najviše na njegovu prostoru od njegovih ostataka. Mletačka vlada, koja je za ures svoga grada silne novce potrošila,[1] pomagaše rušiti taj veličanstveni spomenik dalmatinski, dajući ljudima građanskoga staleža[2] osobite povelje s pravom,[3] da ondje mogu kopati kamenje i starine,[4] koliko im treba. Kraljevi i knezovi hrvatski upotrebljavahu građu za građenje crkava i javnih zgrada, a koji putovahu po onijem krajevima, ljudi svih zemalja, uzimahu te dragocjene ostanke, i opet stoje još i danas veličanstvene zgrade toga razvaljenoga dvora, kojemu se divi cijeli svijet. Dioklecijan svojoj domovini nije mogao ostaviti ljepšega spomenika od toga dvora; jer ako je slog[5] tih zgrada baš i manje uzoran[6] nego u starih Grka i Rimljana, nadvisio ih je opet veličanstvom i bogatim sjajem. Čvrstoću te palače potvrdiše dugi vijekovi, a umjetnost, koja ležaše u skladu[7] osobito stupova i svodova[8] u[9] tim zgradama, probudi poslije u mnogim Hrvatima, rodom iz[9] Dalmacije, ljubav k umjetnosti graditeljskoj.[9]

Br. 24. Smrt Probova.

I.

Vojnička stega, što je bila u okolu Probovu, bijaše manje okrutna od Aurelijanove, ali isto tako[1] oštra i točna. Ovaj[2] bi raskalašnost vojničku[3] nemilo kaznio,[4] a onaj bi vojnike sprečavao, upotrebljavajući[5] legije neprestano na radnje ljudima veoma korisne. Dok je Prob boravio[6] u Egiptu, dao je podići mnoge znamenite zgrade, koje su toj bogatoj zemlji bile na korist i ures. On je plovljenje po Nilu,[7] za isti Rim[8] tako znamenito,[9] popravio, a hramove i mostove, trijemove i palače[10] sagradiše ruke vojnika, koji bijahu sad graditelji, sad mjernici, sad opet poljodjelci. Hanibal je, kažu, vojsku, da bi je odvraćao od opasnih napasti besposlice, silio da sadi maslinike duž obale afričke. Stoga razloga zabavljaše[11] i Prob svoje legije te je po bregovima Galije i Panonije dao saditi vinovu lozu pa se doista pominju dva povelika[12] mjesta, gdje vinogradi postaše od ruku vojničkih. Jedno je od njih,[13] brijeg Almo, ležalo blizu Srijema, careve postojbine, koju je on svagda[14] ljubio pak je zato[15] i htio da steče blagodarnost

*

naroda[16] tim, što[17] je ondje velik dio nezdravih bara pretvorio u oranice. Vojska ovako zabavljena bijaše može biti i najkorisniji i najhrabriji dio rimskih podanika.[18] Ali radeći[19] oko najmilijih osnova i najbolji ljudi uvjereni,[20] da je ono što oni hoće dobro, lako preskoče mjeru; a k tomu[21] Prob nije dosta pazio na ćud i želje[22] goropadnih svojih legija.[23]

II.

Pogibli ratnoga zanata kao da[1] se i ne mogu naplatiti inače no[2] životom punim dokolice i veselja; ako[3] se pak dužnosti vojniku[4] otegote dnžnostima seljačkim, najposlije ili će ga nesnosno breme oboriti[5] ili će ga on sam srdit sa sebe[6] stresti. Nerazboritost Probova raspalila je,[7] kažu, njegove vojnike. Mareći[8] više za boljinak čovječanstva nego za želje svojih vojnika izjavi se on ponešto oholito: on se za cijelo nada,[9] da će naskoro biti mir po svem svijetu te ne će više biti nikake potrebe držati vojnike svagda pod oružjem. Ta mu je nepromišljena[10] i naudila. Kad je jednoga vrućega[11] ljetnoga dana vojnike opet[12] silom tjerao,[13] da na onom nezdravom[14] zraku srijemske bare suše, oni od jedanput,[15] siti[16] napora,[17] bace oruđe,[18] kojim su radili, i pograbivši[19] oružje učine bunu. Car videći pogibao pobjegne u kulu,[20] koja je bila sagrađena, da se s nje moglo nadgledati napredovanje posla. Ali kula bi na juriš[21] uzeta i tisuća[22] mačeva zabode se[23] nesrećnomu Probu[24] u prsa. Ljutina vojnika utaloži se, kako zasiti.[25] Oni se kajahu poradi svoje zlosrećne naglosti, zaboraviše oštrinu cara, kojega su ubili, i pohitaše, da časnim spomenikom sahrane[26] spomen njegovih vrlina i pobjeda. Na spomenik postaviše natpis:[27] „Probus, et vere probus situs est, victor omnium gentium barbararum, victor etiam tyrannorum".

Br. 25. Cezar.

U Cezara je duh za čudo[1] bio živ i okretan;[2] jer kako se Cezar odlikovao u državnoj upravi i ratovanju, tako se i latinskim jezikom služio[3] neobično pravilno[4] te je ostavio brojna djela. Sačuvali se od spisa Cezarovih tek najznamenitiji, njegovi „Spomeni", koji pripovijedaju povjest prvih sedam godina galskoga rata i povjest građanskoga rata do rata aleksandrijskoga. Oni se drže sredine između zbirke različnih podataka[5] i marljivo izrađene povjesti. Ali koliko je običan i prost oblik,[6] tako je dobro promišljena sadržina.[7] Ne vrijeđajući nigda nezgrapno istine[8] umije Cezar činjenice vješto[9] prema svojoj koristi[10] sastaviti i na pravom mjestu šutjeti. Ne hvaleći nigda sam sebe[11] umije svoje čine izvrsno preporučiti i njihove razloge kao čiste prikazati. U ostalom je Cezar svoje knjige o galskom ratu istom poslije njegova svršetka napisao, kad je događaje mogao pregledati; dok se za[9] knjige o građanskom ratu čini, da nijesu dovršene.

Br. 26. Salustije.

I.

Salustije izdao je tri povjesnička[1] djela, najprije knjigu o uroti Katilininoj, zatim knjigu o ratu Jugurtinu, napokon pet knjiga historija, u kojima se pripovijedaju događaji od smrti Suline do urote Katilinine. Prva dva djela sačuvana su nam potpuno,[2] a od povjesnice, koju su stari veoma hvalili, ostali su[3] samo odlomci. I nekoliko drugih spisa, n. pr. dva pisma o uređenju[4] države, poslana Cezaru, i jedan izmišljeni govor[5] protiv Cicerona, pripisuju neki[6] Salustiju, ali su bez sumnje podmetnuti.[7] Salustije se doduše[8] u svom životu mnogim pogrješkama okaljao,[9] no opet ih u svojim djelima osuđuje[10] pa u velike hvali[11] vrline. Bio je[8] svagda velik protivnik plemstva pa zato život i običaje ljudi, o kojima radi, riše živim bojama te je doista divan, gdje opisuje[12] značaj prvih ljudi u državi. On je obilan i oštrouman[13] u mislima, kratak u izrazu, teži[14] na atički slog te nasljeduje Tukidida. Što se tiče jezika, voli starinske riječi i neku Katonsku oštrinu tako, te mu već Azinije Polion, koji mu bijaše savremenik, i drugi prebacivahu težnju[15] za starinskim izrazima. I opet mu je slog biran i za čudo tako ljubak,[16] te se knjige njegove s najvećom koristi i slašću čitaju.

II.

Što je Salustije opisao, sve je ili sam vidio ili je crpao iz najpouzdanijih izvora. Djetinjstvo njegovo pada u Sulina vremena, a kad se ratovalo s Katilinom, bio je Salustije mlad čovjek od 23 godine, koji je već mogao na svoje oči gledati i ljude i stvari pa sam o njima suditi.[1] S Jugurtom se doduše ratovalo neko vrijeme

prije Salustija, ali spomen na ono, što se za njega zbilo, bijaše tada ovamo i javnim raspravama[2] potvrđeno, a onamo je Salustije kao propretor numidski s najvećom marljivošću upoznao[3] mjesta i stvari, koje se tiču jasna i izvjesna opisa onoga rata. Otud izlazi, da se u svim spisima Salustijevim pokazuje velika vjerodostojnost i istinitost. Da bi pak što jasnije opisao značaj ljudi, navodi ih češće kao da[0] govore te im pripisuje govore, kojih oni doduše nijesu govorili, ali bi ih bili mogli govoriti: tako su udešeni prama[4] njihovu značaju; a u tom[5] je običaju najbolje grčke povjesničare, osobito Tukidida nasljedovao.

Br. 27. Osobita dobrota Augustova prama Horaciju.[1]

I

Car je August prama Horaciju pokazao osobitu blagonaklonost.[2] Da bi ga uže uza se privezao,[3] ponudio mu je tajničku službu[4] te je o tome pisao Meceni: „Do sad sam sam imao dosta vremena,[5] da prijateljima pišem pisma; sada pak, pošto su me mnogi poslovi zaokupili,[6] hoću da ti našega Horacija otmem. Neka dakle od tvoga parasitskoga stola[7] dođe k momu kraljevskomu i neka mi pomaže u pisanju pisama.“ Ali Horacije se nije ustručavao, da ponuđenu čast odbije. No opet[8] je car, koji je inače za kakvu uvredu bio osjetljiv,[9] s njime prijateljski postupao te mu je pisao: „Tebi je slobodno, da[0] sebi uzmeš neko pravo,[10] baš kao[11] da si postao gost za mojim stolom.[12] Posve si pravo i oprezno učinio, jer sam ja samo onda s tobom htio prijateljski općiti,[13] kad bi to tvoje zdravlje bilo dopustilo.“[14] A na drugom mjestu može se čitati:[15] „Kako mi je milo misliti na tebe, to možeš čuti od našega prijatelja Septimija, jer se slučajno desilo, da sam pred njim o tebi govorio. Ja[16] se zato, što si moje prijateljstvo odbio, ne ću prama tebi isto tako obijesno ponijeti.[17]

II.

Horacijeve pjesme cijenio je August toliko, te je o tome,[0] da će biti besmrtne, tako bio uvjeren, da mu je ne samo godine 17. spjevanje pjesme u slavu stogodišnjice[1] povjerio. već i godine 15. spjevanje pjesme,[2] kojom bi se slavila vindelička pobjeda njegovih pastoraka Tiberija i Druza, te ga je natjerao, da trima

knjigama svojih „Pjesama“ nakon dužega vremena[3] doda četvrtu. A kad čitajući njegove „Razgovore“ nađe, da ni na jednom mjestu o njemu nema spomena,[4] potuži se na to ovim riječima: „Znaj,[5] da se srdim, što u mnogim od tih pjesama ne govoriš poglavito sa mnom. Ili zar se bojiš, da će ti potomstvo zabavljati,[6] kad vidi,[7] da si moj prijatelj?“ Kako je tako od srca molio,[8] nije mu[0] Horacije mogao odoljeti te[9] mu predade prvo „Pismo“ druge knjige, u kojoj njegovo spasonosno i srećno vladanje u zvijezde kuje.[10] I na drugim mjestima, osobito u „Pjesmama“, hvali i slavi[11] cara Augusta. Ako ono, što smo rekli, bez mržnje i stranačke ljubavi[12] prosudimo, razumjet ćemo, kako nepravedno sude oni, koji tvrde, da je Horacije bio laskavac. S Augustom se morao pomiriti,[13] komu je god bilo stalo do cjeline i obnavljanja rimske države, za[0] koju se činilo, da će doista propasti. Kako je Horacije od svega srca[14] bio predan Augustu, potvrđuje to,[15] što ga je u onaj dan, u koji je umr'o — taj je dan bio 27. studenoga godine 8. pr. Is. malo poslije kako Mecena bješe preminuo — odredio za baštinika.[16]

Br. 28. Tit Livije.

I.

Čini se, da se Tit Livije godine 59. pr. Is. za konzulovanja Gaja Julija Cezara i[0] Marka Kalpurnija Bibula rodio u Pataviji, za[0] koji grad stari pričaju, da ga je Trojanac Antenor osnovao po prilici u isto vrijeme, kad je Eneja došao u Laciju. Kao dijete je dakle proživio[1] ona vremena, u koja je rimski vojnik pod vođenjem Cezarovim svu Galiju pokoravao; kao mladić je vidio one građanske ratove, koji bijahu tako krvavi, tako tužni, te je još i pišući[2] svoje povjesničko djelo volio svom dušom zadupsti se[3] u onu staru prošlost, nego se svratiti[4] u ova vremena. Kako je potekao iz ugledne i imućne kuće, posve je istini prilično,[5] da je odmah kao dijete gospodski odgojen,[6] jer su gramatične nauke u pokrajini[0] „Gallia togata“ bujno cvale.[7] I povjest njegove postojbine već ga je od[0] prve mladosti živo zanimala[8]; ta[9] Patavija bješe Gale, kad bi god u gornju Italiju provalili, junački suzbila i Rimljanima u ratu s Hanibalom stalnu vjernost sačuvala. A kad je upoznao povjesničare rimske i grčke, tada nije mogao drukčije,[10] nego da razgleda ona mjesta, gdje bi spomen

rimske davnine obnovio. Ako me sve ne vara, preselio se malo prije godine 29. pr. Is. u Rim.

II.

Kako je ondje[1] na svakom koraku na historijski znamenita mjesta dolazio,[2] ne ćemo se čuditi, što je sebi preduzeo, da daleko od državnih poslova sastavljanjem povjesti svojega naroda steče slavu besmrtnosti. U tom[3] ga je August, koji se i sam književnim radom bavio,[4] na svaki način potpomagao. Djelo isto, koje obično ima natpis[5] „Ab urbe conditā libri“ obuhvataše u 142 knjige djela rimskoga naroda od prvoga početka[6] grada Rima do Livijevih vremena. No kako je taj golemi broj[7] knjiga spao[8] na 35 — knjige su naime XI.—XX. i XLVI—CXLII. nekim slučajem izginule — tako[0] nahodimo samo povjest od prvih početaka do konca drugoga samnitskoga rata i od početka drugoga punskoga rata do rata s Perzejem, kraljem macedonskim, potpuno ispisanu.[9] Ne treba tek pominjati,[10] da tako zvane „periochae“, kratki izvaci,[11] koji su još ostali, nipošto onih praznina ne ispunjuju.[12] Isprva čini se da je sam Livije svagda po deset ili kadikad po pet knjiga kao u cjelinu složio, od kojega načina pisanja[13] on se ipak opet pomalo udaljio.

III.

Djelo je Livijevo bilo tako golemo i jezik tako uglađen, te je slava njegova naskoro sve zemlje napunila.[1] Ili[2] nijeste li nigda čitali, da je neki čovjek od krajnjega kruga zemaljskoga tada došao u Rim samo s tom namjerom, da vidi toga slavnoga[3] Livija? A kako je sam[4] o sebi čedno sudio, razabira se dosta jasno iz početka njegova predgovora. Ako — veli na pomenutom[5] mjestu — u velikom broju pisaca njegovo ime ostane nepoznato, on će se tješiti slavom i veličinom onih, koji njegovu slavu potamnjuju; svakako će mu biti drago, što se za spomen na djela prvoga naroda na[0] svijetu i on prama svojim silama[6] pobrinuo. — Da li je jednako baš u Rimu nastavao ili u drugim mjestima, može bit u Napulju, boravio, to nije izvjesno. Svakako je u Pataviji godine 17. posl. Is. umr'o, kamo se, kako[0] se čini, poslije smrti Augustove zavukao; već ako[7] hoćemo vjerovati, da je baš ondje boravio. U novije doba podigoše mu zemljaci misleći,[8] da su kosti njegove našli, godine 1548. krasan nadgrobni spomenik.[9]

Br. 29. Pjesnik Ovidije.

I.

Retor Marko Anej Seneka pripovijeda za Ovidija ovo: „Sjećam se, da sam Nazona čuo besjediti“[1] kod retora Aurelija Fuska, kojemu bijaše učenik. Podjedno[2] bijaše štovatelj Latronov, premda se baš protivne vrste govorništva držao.[3] Već se onda činilo, da njegov govor nije drugo nego razriješena pjesma. Latrona je Ovidije slušao tako marljivo, te je mnoge njegove umne rečenice prenio u stihove. Svi su ga držali[4] za dobra govornika, te je doista mnoge govore duhovitije besjedio nego Aurelije Fusko, izuzevši može biti to,[5] što je bez stalna reda pretresao pojedina mjesta.[6] Rijetko bi besjedio parbene govore,[7] budući da mu je svako dokazivanje[8] bilo mrsko. Riječi ne bi upotrebio preko mjere[9] osim u pjesmama, u kojima je svoje mane doduše dobro poznavao,[10] ali ih je opet volio. Jednom zamoliše ga prijatelji, da iz jedne pjesme izostavi[11] tri stiha, koji im ne bijahu po ćudi. No on sebi pridrži, da izbaci tri stiha, protiv kojih ne smije biti prigovora.[12] Na to oni potajno napišu ona tri stiha, što treba da se izostave, Ovidije pak ona tri, za koje je htio, da ostanu nedirnuti.[13] Kad[0] otvore listić,[14] nađu se na obadvije strane ista tri stiha napisana; među kojima, kako Albinovan Ped pripovijeda, bijaše ovaj: „Semibovemque virum, semivirumque bovem“, kojim riječima Ovidije označuje Minotaura; a drugi je ovaj: „Et gelidum Borean egelidumque Notum.“ Otud izlazi, da duhovitom[15] pjesniku nije trebalo suda, da zauzda pretjeranu slobodu[16] u svojim pjesmama, već dobre volje.[17] Kadšto bi rekao, da je umiljatije[18] lice, na kojem ima mladež!“[19]

II.

Pošto smo spomenuli ono, što je o njemu zabilježio Seneka, dodajmo nešto malo o životu pjesnikovu. Svršivši[1] nauke obavljaše neke manje službe, ali naskoro mu dodijaše sve službe tako, te ih sasvim pusti[2] pa se na novo dade na pjesništvo. Bio je prijatelj[3] s najizvrsnijim pjesnicima onoga vremena, poimence s

Propercijem, Emilijom Makrom, Kornelijem Basom. „I milozvučni[4] Horacije“ — znao[0] bi reći — „opčinio je[5] naše uši.“ Vergilija, koji bijaše nešto stariji, samo je vidio; od Tibula ga odvratio[6] „nemili udes“.[7] Već prve pjesme pribaviše Ovidiju po cijelom Rimu veliku slavu duhovitosti; ali velikim dijelom bijahu pjesme, kao i isti život pjesnikov, pune lakomislenosti i raskalašnosti,[8] te je mnoge sam svojom rukom bacio u oganj. — Kad je Ovidiju bilo po prilici pedeset godina, stiže[9] ga golema nesreća. Nekakim prekršajem,[10] ne zna se kojim, rasrdi[11] Augusta, te bi za prognanika otpravljen[12] u Tome, koji grad leži u Meziji na Crnom moru. Rim i ugodnosti velikoga grada usrećivale[13] su svagda pjesnika: s tim više obori[14] ga zatočenje, u kojem je, lišen svakoga saobraćaja[15] s prijateljima i naučnjacima, gotovo među samim divljacima morao[16] život provoditi. Otac Ovidijev, devedesetogodišnji starac, i mati njegova, bjehu malo prije umrli, a sin se poradi zatočenja bar nešto tješio time, što mu roditelji nijesu doživjeli[17] te nesreće. Ženu i sina ostavi u Rimu. Sve molbe i tužbe pjesnikove, sve molbe i preporuke[18] njegovih prijatelja bjehu uzalud:[19] ni August ni Tiberije ne dopustiše mu, da se vrati u Rim ili da barem[20] izabere drugo mjesto. Tako umrije nakon desetogodišnjega zatočenja godine 17. posl. Is. u Tomima te bi ondje i pokopan.

III.

Od svoje mladosti napisao je Ovidije veoma mnogo pjesama, od kojih se najstarije osobito bave ljubavlju.[1] Po prilici 30 godina star izdade na svjetlo tragediju Medeju, za koju Kvintilijan veli, da pokazuje, koliko je taj čovjek mogao učiniti, da je volio duh svoj zauzdati,[2] nego mu popustiti.[3] Naznamenitije od svih pjesničkih djela Ovidijevih jest petnaest knjiga „Pretvorbi,“ u kojima pjesnik izlaže birane priče o preobraženju[4] stvari od postanja svijeta do onoga vremena, kad se Julije Cezar tobože[0] prometnuo zvijezdom. Tek što je pjesnik dovršio[5] „Pretvorbe“ te se baš bavio[6] sastavljanjem drugoga velikoga djela, kojemu je natpis „Fasti“, stiže ga ona nesreća pa ga odagna u zatočenje. Tako se dogodilo, te je pjesnik od „Fasta“, u kojima se opisuje postanje svetkovina i vjerskih obreda[7] u Rimljana, samo šest knjiga dovršio, koje se tiču prvih šest mjeseci u godini. U zatočenju napisao je Ovidije još dvije zbirke[8] pjesama: „Jadovanke“[9] u[0] pet knjiga i „Pisma iz Ponta“ u[0] četiri knjige. Mnoga od tih pisama, osobita ona, što je pisao svojoj ženi, divne su nježnosti i krasote;[10] a iz pojedinih proviruje golem bol i silno čeznuće za milom domovinom. Sve su pjesme Ovidijeve potekle[11] iz darovita uma pa su s tolikom lakoćom i milotom spjevane, te ćeš jedva što slično naći. Poimence su se u sva vremena rado[0] čitale[12] „Pretvorbe“, te se svagda mladim ljudima moraju živo preporučiti.[13]

Br. 30. O životu i književnim djelima[1] Kornelija Tacita.

I.

Prije nego pristupimo k samomu zadatku, čini se da nije s gorega,[2] da se malo zabavimo opisivanjem života i djela Tacitovih, iz kojih je ova građa najviše uzeta. Kad[3] su se ljudi, koji u književnost tek zaviriše,[4] svoje volje tolike trudili[5] oko proučavanja spisa Tacitovih, zar da mi, koji u ovom polugodištu anale jednako u rukama držimo, ne upoznamo ni njegova životopisa? Hajde[6] dakle da počnemo!

Kornelije Tacit rodio se po svoj prilici[7] godine 54. posl. Is. u viteškom staležu, ali u kojem se mjestu rodio, nije poznato. U mladosti pristajaše po običaju onih Rimljana, koji se šćahu dati na državnu upravu,[8] za znamenitim govornicima, među kojima sam pominje M. Apera i Julija Sekunda. Osim ovih čini se da mu je bio[9] učiteljem i Kvintilijan, budući da ga njegov najbolji prijatelj,[10] mlađi Plinije, češće označuje drugom u školama.[11] Godine 77. zaruči Tacit kćer Julija Agrikole, koji tada bješe „consul suffectus“, pak se njome oženi prije nego je njezin otac mjeseca srpnja iste godine otišao u Britaniju. Na državnu upravu dao se za[0] carovanja Vespazijanova i Titova. A lako da ćemo također pogoditi istinu,[12] ako nagađamo, da je „Razgovor o govornicima“ napisan već za carovanja Titova.

II.

Ima ih doduše, koji su tvrditi,[1] da taj spis ne[1] ptoječe[2] od Tacita. Ali uzmi,[3] da je tko drugi taj „Razgovor“ napisao, ne će li ti se s tim divnije ukazati ono osobito, doista Tacitovsko shva-

tanje, kojim vremena stare republike što jasnije obasjava,[5] a sadašnjost ne baš rijetko u tamu zavija?[5] „Razgovor“ se najviše bavi razlaganjem uzroka, zašto se govorništvo izrodilo. — Okrutna vlada potonjega cara Domicijana Agrikolu je još najviše tištala.[6] Car ga naime godine 84. iznenada iz pokrajine Britanije pozove natrag pa[0] premda je[0] Agrikola[0] bio[0] posve nedužan, opet nije utekao sumnji i mržnji silnikovoj. Pobjednik Britanije vrati se dakle, pošto[0] srećno izvrši zadatak,[7] u glavni grad, gdje je, jednako izložen smrtnoj pogibli, koja mu je prijetila, do konca života[0] bez ikake javne službe život provodio.[8] Pored tako nepovoljnih prilika onoga vremena[9] postiže Tacit godine 88. preturu, po čem[10] se razabira, da je prema primjeru svoga tasta i prema svojim načelima[11] muževno podnosio,[12] što nije mogao da promijeni. i da nije bez koristi za[0] državu srdnje vladareve izazivao. Jer u tako tužna vremena, kad je sav svijet u zlu zapao i propao,[13] ne može ni jedan pravi poštenjak[14] glavu metnuti u torbu,[15] a[0] da općemu boljinku ne bude još veće štete.[16]

III.

Godine 90. otide Tacit za[0] prokonzula u Aziju, pa dok njega nije bilo[1] u Rimu, umrije poslije tri godine njegov tast. Smrću njegovom uklonjen je doduše strah, da ne bi okrutnost Domicijanova protiv istoga Agrikole provalila, a k tomu[2] je cara ono veselje, što ga njegov negdašnji namjesnik[3] u[0] Britaniji bješe odredio za baštinika zajedno sa[4] svojom ženom i kćerju, zadahnulo blagonaklonošću[5] prama njegovim rođacima; ali posljednjih godina carovanja izbije okrutnost i bjesnoća Domicijanova tako silno,[6] te je više nego igda[7] trebalo razboritosti i umjerenosti.

Nova i srećnija vremena nastaše napokon godine 96. kad se zacari Nerva. Sad[8] se Tacit popne do najvišega stepena časti; pod konac[9] godine 97. postane naime „consul suffectus“ pa je za svoga konzulata besjedio sjajan nadgrobni govor[10] na onoga Verginija Rufa, koji Vindeksa bješe pobijedio i od germanskih legija carem proglašen, ali gospodstva ne[11] bijaše primio. Već sad[12] ili odmah, kako se zacari Trajan, godine 98. dade se Tacit na pisanje povjesti, za koju je sebi pronašao nov, osobit slog.[13] Prvi primjer te novosti[14] bijaše životopis njegova tasta Agrikole, u kojem Tacit osim hvale dragoga rođaka ima i to na pameti,[15]

da ga prikaže za ugled i primjer[16] čovjeka,[0] koji je ne mareći[17] ništa za svoju slavu pod najgorim carem za domovinu najveće zasluge stekao.[18]

IV.

Jezik[1] je posve nalik na onaj kratki i zbijeni slog,[2] kojemu se u njegovim potonjim djelima divimo; no opet[3] nije prost od gdjekojih mjesta rapavih i neuglađenih,[4] otkud se razbira, da se u novom slogu još nije dosta izvještio.[5] Iste godine sastavi mali spis o Germaniji, koji za poznavanje života i običaja starih Germana veoma mnogo vrijedi. — O njegovu ostalom državničkom radu[6] znamo jedino to,[7] da ga je senat god. 100. Afričanima, koji prokonzula Marija Priska radi globljavanja tužiše, s mlađim Plinijem za odvjetnika odredio.[8] Oni izradiše,[9] te je osuđen, a njih senat obaspe[10] velikom hvalom. Ostalo je vrijeme života Tacit valjada,[11] uživajući novu slobodu, gotovo sve upotrebio[12] na to, da dovrši dva glavna književna spomenika,[13] koji su nam ostali, historije i anale. Svakako su ti anali, koje u istinu imaju natpis „Ab excessu divi Augusti (libri)“ istom na koncu[14] carovanja Trajanova sastavljeni, kako se iz 61. glave druge knjige razbira. Jer one krajeve egipatske, za[0] koje Tacit na tom mjestu veli, da su prije kratka vremena rimskoj državi, priklopljeni, — a to se dogodilo godine 115. — Hadrijan je već godine 117. opet pustio.[15] No da su historije već prije anala izdane na svjetlo, razbira se iz Ann. XI. 11. Nasuprot Tacitu, što od srca treba žaliti,[16] smrt nije dala,[17] da napiše povjest Nervinu i Trajanovu.

V.

Historije obuhvatahu u 14 knjiga vremena od 1. siječnja godine 69. do smrti Domicijanove, a anali se počinjahu smrću blagopokojnoga Augusta te nastavljahu[1] povjest do konca godine 69. tako, da se jedno djelo prislanjaše o drugo.[2] Dandanas se od anala sačuvalo[3] prvih[4] šest i posljednjih šest knjiga, ali ni one ne[5] potpuno, a od historija prve četiri knjige i nešto iz pete. U onima se dakle u prvom dijelu nahode[6] gotovo sva djela cara Tiberija izuzevši pad Sejanov, a u drugom događaji godine 47. do godine 66.; ove obuhvataju samo godinu 69. i početke godine 70. Kako se dakle u analima baš ništa[7] ne nahodi o carovanju

Kaligulinu, tako se i iz historija sve izgubilo, što je god o Titu i Domicijanu bilo zabilježeno.[8] Pregledaj još u duhu[9] broj izgubljenih mjesta, što se koje Klaudija koje Vespazijana ticahu, pa[0] se ne ćeš čuditi, ako noviji povjesničari svi do jednoga za tim gubitkom toliko žale![10] Jer ni jedan rimski povjesničar nije Tacita u poznavanju književnih spomenika ili u teženju na[0] istinu stigao, a kamo li prestigao. I o tom[11] ćemo što kraće da govorimo!

Br. 31. Odlikuje li se Tacit doista historijskom vjernošću i ljubavlju istine.[1]

I.

Ja bar ne bih znao reći, koji je Rimljanin o zadatku i dužnostima povjesničarskim tako ozbiljno i oštro sudio kao Tacit. Ne očituje[2] li se već u početku anala neka zlovolja,[3] što su povjesničari spomen na djela Klaudijevaca za njihova života[4] od straha odveć sjajem obasjali,[5] a poslije smrti[4] od nove mržnje odveć tminom zastrli.[5] Zato je on sebi preduzeo, da djela njihova opiše „bez mržnje i stranačke ljubavi". Kad je dakle tako živo mario za pravdu i istinu,[6] bilo bi ludo pomisliti, da je činjenice hotimice pomutio, a kamo li pače iskrivio. Jest doduše pun rimskoga ponosa dobrih, starih vremena pa kao čovjek aristokratskih načela[7] nije mu sud posve pravedan,[8] no opet nije tako tjesnogrud hvalilac[9] staroga vremena, te bi posve prezirao sadašnjost. „I naše je doba" — veli na nekom mjestu — „donijelo[10] mnogo koješta[0] hvale vrijedno i čestito, po čem bi se potonji naraštaji mogli povoditi." Koliko je oduševljen[11] za plemenite muževe, za njihove dostojanstvene riječi i sjajna djela! Kako je krasan spomenik, da pored njegova tasta samo dva primjera spomenemo, postavio Heruščaninu Arminiju i plemenitomu Germaniku! Istina,[12] u novije je doba bilo učenih ljudi, koji su tvrdili, da je Tacit svojim vojničkim izvještajima[13] jedino za tim išao,[14] da bi baš djela velikih vojvoda što više proslavio, kao da[15] u slavi vojvodinoj ne učestvuje i germanski i rimski vojnik!

II.

Baš obrnuto:[1] Tacit se svemu plemenitomu i lijepomu toliko divi, te čak i vrline barbara i neprijatelja, n. pr. Germana, u velike hvali:[2] Jer baš vrline Germana Tacit u Rimljana ne nahodi.[3] Zato kao prijatelj istine[4] iskreno i prostodušno šiba lukavstvo i okrutnost rimskih careva,[5] raskoš i lakomstvo plemstva, pretvaranje i udvoravanje senatovo. Toga radi kako[6] su stvari i ljudi, koje mora da opisuje, dobri ili zli, tako ih u velike hvali ili gorko prekorava. No koliko[7] je tada u Rimu bilo ljudi hvale vrijednih! — Sad dolazim na drugo pitanje, koje se po mojem mišljenju kod prosuđivanja kojega[0] povjesničara mora iznijeti:[8] da li je Tacit povjesničku književnost vrlo dobro poznavao[9] ili nije.[10] Jer ja bar mislim, da u pravoga i savršenoga povjesničara[11] treba tražiti dvije vrline: očevidnu težnju na istinu i potpuno poznavanje[12] književnih spomenika. A tko ih je igda bolje poznavao od Tacita? Ni jedan povjesničar ne pominje tolikih izvora, bilo što starije pisce poimence navodi[13] ili što se drukčije izrazuje veleći:[14] gdjekoji pričaju. A što ćemo na to, kad[15] misli, da ni najrazličnijih glasina,[16] po glavnom gradu razglašenih,[17] ne smije da prećuti?

III.

Ali baš to kadidad neodređeno i ne baš jasno pripovijedanje[1] gdjekojima se nije svidjelo. Jedni kažu: na tako tamne glasine uopće nije trebalo da se obzire, drugi opet,[0] da je odviše do njih držao.[2] Najprije te pitam, da li ti se onaj čini savjesniji, koji širom[3] razglašene glasine prećuti, ili onaj, koji ništa od onoga, što mu je došlo do ušiju, ne će mukom da mimoide? Jer dozovi sebi samo u pamet[4] ona opasna i nesrećna vremena! Što nije bilo slobodno otvoreno reći ili prostodušno napisati, to je išlo od usta do usta.[5] Koliko je dakle istine često moralo[6] biti u onim glasinama! Ako Josipa Flavija, Suetonija, Diona isporedimo s Tacitom, naći ćemo u njih o jednoj istoj stvari veoma često više vijesti manje vjerodostojnih![7]

K tomu Tacit čitaocima svoga mišljenja nipošto[8] ne nameće,[9] već[8] im ostavlja na volju,[10] da ono, što su čuli, ili vjeruju[11] ili ne vjeruju.[11] No ili nam se ono, što kod takih glasina osjeća ili misli,[12] ne sviđalo ili krivo činilo, opet je drugo pitanje, da li Tacit neizvjesno kao izvjesno prikazuje[13] ili, što je čuo, iskrivljuje.

IV.

K tomu dolazi, da u znamenitijim događajima,[1] n. p. Ann. IV. 11. extr. čitaoce moli, da ne bi do razglašenih i lakomo prihvaćenih glasina više držali[2] nego do istinitih vijesti, i da naročito izjavljuje — n. p. Ann. IV. 53. — da stvar, o kojoj se govori,[3] ne pominje više analista, već samo jedan.

Kad[4] smo dakle pokazali, da je Tacit, koliko je bilo do njega,[5] težio na istinu, ostaje još,[6] da ispitujemo, da li se nehotice u pojedinim stvarima prevario. Ponajprije ne može se tajati, da su Tacitova djela u vojničkim i zemljopisnim stvarima donekle tamna[7] Ali to se gotovo svima starim piscima dogodilo, da nas u tom ne zadovoljavaju.[8] Ili slažu li se može biti[9] među sobom učeni ljudi o Hanibalovu prijelazu preko Alpa, kako[10] se opisuje u XXI. knjizi Livijevoj? To je s tim razumljivije,[11] što stari pisci ni iz naših izvrsnih zemljovida[12] ni lakim ili brzim putovanjem nijesu mogli bez muke da upoznaju neka mjesta, i što tada još vrlo mnogim mjestima nijesu nikaka izvjesna imena bila nadjenuta.[13]

V.

Osim toga se ne može sumnjati, da je Tacit o tuđim vjerskim uredbama[1] mnogo koješta[0] krivo zabilježio.[2] Jer izvori, što ih je Tacit mogao da upotrebi, bijahu mutni[3] te izbijahu[4] većinom iz spisa stranih naučnjaka i sabirača potonjih vremena.[5] K tomu nedostatku čistih izvora dolažaše još i mržnja i svima Rimljanima prirođeno krivo mišljenje[6] o tuđim svetinjama. Ta[7] njemu se i kršćanska vjera činila da nije ništa drugo nego pogubno praznovjerje, kojim se plamen za mržnju ljudskoga roda raspiruje.

No premda[8] je to mišljenje naopako, opet nemamo, zašto da tomu Tacitu historijsku vjernost, koliko se tiče rimske povjesti, poričemo. Napokon tko može lakše pogriješiti nego povjesničar, kad silazi u tajne dubine ljudskoga mišljenja[9] pa iz njih razloge djelima i djela ista[10] izvodi? No i protivnici Tacitovi moraju dopustiti, da nam on sam većinom pokazuje, kojim putem možemo doći do istine, čega radi i oni izgubljene dijelove njegovih djela žale. Ali čemu toliko riječi?[11] Ni piscu, koji griješi, ne smijemo kratiti priznanje,[12] samo ako očevidno[13] nastoji, da

nas dovede k istini. Da već jednom završim,[14] držat ću se[15] riječi nekoga povjesničara našega vremena: „Mrzi m. omaljivati djela umjetnika, kojega štujem i kojemu se divim. Koješta od onoga, što on priča, ne bi se ni čitalo, kad on to ne bi pisao. On je od pete do glave[16] Rimljanin i k tomu[17] je majstor sviju, koji su prije i poslije njega pisali!“

Br. 32. Zašto Grci Rimljanima prednjače u književnosti.[1]

I.

Razmišljajući često, zašto su se Grci duševnom vrlinom[2] toliko odlikovali, dva su mi uzroka pala na um,[3] od kojih će svaki jasno dokazati, kako se dogodilo, te su Grci umom i učenošću pretekli onaj narod, koji je oružjem bio tako silan,[4] da je gotovo cijeli tada poznati svijet spravio pod svoje gospodstvo.

Prvi[5] dakle uzrok treba tražiti u tom,[6] što je upravo divno, kolikim se žarom Grci već za rana ne samo za knjigu raspališe,[7] već se i dugo vrijeme zabaviše. Jer koji poznavalac grčke povjesti ne zna predobro, kako su se Grci, pošto su Orfej i Muzej živo nastojali, da bi ih čarom pjesništva umekšali i od prostoga seljačkoga života k pravoj uljudbi priveli[8] i naučili, što da misle[9] o moći i biću bogova,[10] golemom i gotovo nevjerovanom brzinom popeli na onaj stepen pjesničke vrsnoće, da su imali Homera, koji se još i sad drži za najčišći uzor pjesničke vještine,[11] za izvrsnoga učitelja ljudskoga života i tumača stare povjesti i zemljopisa.[12] Kolik dakle i kako rano započet duševni rad![13] Pa[14] kako je dugo taj rad potrajao! Odveć ga[15] omeđuju oni, koji vele, da su Grci slavom svoga[0] uma samo dotle[0] cvjetali, dok nije Aleksandar Veliki satr'o grčku slobodu. Pače oni cvjetahu, dok Rimljani ne osvojiše Korint ili radije, kako drugi hoće, do Ivana Zlatoustoga, koji bijaše u naponu[16] koncem[17] četvrtoga vijeka posl. Is. Budući pak da među njim i Homerom ima više nego[0] 1200 godina, jasno je, kako su kasno prestali mariti za knjigu oni, koji oko nje tako rano bjehu počeli nastajavati. Koliko su dakle Grci u nauci morali[18] uspjeti, kad su joj slast ne samo u istom početku državnoga života[19] okusili, već su i žarku[20] ljubav prama njoj nakon toliko vijekova zadržali!

II.

A[1] kod Rimljana? Nahodimo li, da je i kod njih[0] bilo tako? Ta[0] u njih[2] se 500 godina poslije sagrađenja Rima jedva jedvice pojavio Livije Andronik. Jer do toga vremena prestizahu ostale narode italske samo junaštvom i ratnom vještinom, priprostom i neumjetnom rječitošću[3] i tim,[0] što se svojim, doduše dobrim, ali opet[4] grčkim zakonima pokoravahu; i nitko, kako veli Salustije, nije vježbao svoga uma, a da nije vježbao tijelo,[5] pak je pošten čovjek[6] volio raditi, nego govoriti, volio, da mu drugi zasluge[7] hvale, nego da on zasluge drugih pripovijeda. Pa kako je dugo ta slava rimskoga duha cvala? Od[8] trećega punskoga rata do vijeka Augustova tako, te je gotovo na jednu stotinu godina skučena.[9] Kad je dakle tako i kad vidimo, da su Grci zanimanje za književnost ne samo[10] za toliko prije prihvatili,[11] već i[10] za toliko dulje sačuvali, lako je razumjeti,[12] koliko im je to pomoglo, da im u tom duševnom nadmetanju[13] zapadne slave.

Drugi uzrok, zašto mislim, da su Grci Rimljanima slavu u književnosti preoteli,[14] potječe[15] iz koristi, koju im je donosilo duševno nadmetanje, javnim igrama kod njih uvedeno. Jer premda se kod Grka pobjednici nijesu nagrađivali ni zlatom ni srebrom, već samo maslinovom grančicom,[16] da se ne bi činilo, da su se više od[17] želje za[0] dobitkom, nego za slavom vježbali, opet im je slava bila tolika, te se ne samo pobjeda[18] u Olimpiji držala za veću i dičniju nego triumf[19] u Rimu, već se ta slava mora držati upravo za glavni uzrok, što su Grci toliku umnu snagu i vrsnoću pokazali.[20]

Popravci.

Strana	4	redak	19	ozgo:	onolik poraz	mjesto:	onolikoga poraza.
„	25	„	8	„	neprijatelje	„	neprijatelju.
„	29	»	18	„	raspravljali	„	razpravljali.
„	29	„	3 i 4	ozdo:	Alpi	„	Alpa.
„	30	„	10	ozgo:	umorni	„	umoreni.
„	31	„	23	„	Alpi	„	Alpa.
„	35	„	4	ozdo:	koje	„	koja.
„	37	„	10	„	ljudi	„	ljudi.
„	42	„	8	„	njemu	„	njima.
„	43	„	1	„	mnogim i	„	mnogim.
„	47	„	4	„	nije se gotovo	„	nije gotovo.
„	51	„	5	ozdo:	posve	„	posvema.
„	62	„	5	„	potpuno	„	potpunoma.
„	63	„	5	„	Numantincima	„	Numatincima.
„	68	„	9	„	prijevarama	„	prevarama.
„	68	„	15	„	prekomjerno lakomstvo	„	prekomjerna lakomost.
„	71	„	2	ozgo:	Kartažanima	„	Kartažima.
„	78	„	1	„	monarhija, već i	„	monarhija i.
„	82	„	12	ozdo:	otpustio	„	opustio.
„	83	„	3 i 4	„	jutru	„	jutro.
„	85	„	5	„	rasvijetliti	„	rasvijetiti.
„	86	„	1	„	valjada	„	valjda.
„	88	„	15	ozgo:	Kleona	„	Kreona.
„	89	„	8	ozdo:	događaji	„	događaji.
„	90	„	6	ozgo:	težnja na	„	težnja za.
„	94	„	17	„	nastajala	„	nastala.
„	96	„	9	„	čast	„	ćast.
„	101	„	3	„	njihove	„	svoje.
„	103	„	4	„	nego što je	„	kao.
„	104	„	5	„	ondje	„	ovdje.
„	109	„	9	„	ljubažljivosti	„	ljubezljivosti.
„	111	„	8	„	boje	„	boji.
„	112	„	9	ozdo:	62.	„	61.
„	114	„	1	ozgo:	i onima, koji	„	i koji.
„	115	„	8	ozdo:	oni isto	„	oni samo.
„	119	„	18	„	svojim nosilima	„	svojoj nosiljci.
„	125	„	11	ozgo:	dobija	„	dobiva.

Strana	132	redak	10	ozgo:	Herenije	mjesto: Heremije.
„	137	„	14	„	najizvrsnija	„ najizvrnija.
„	141	„	9	ozdo:	macedonskih	„ mecedonskih.
„	158	„	3	ozgo:	dođoše	„ dodoše.
„	158	„	9	„	branila	„ branili.
„	160	„	9	ozdo:	da bi se	„ da se bi.
„	164	„	2	ozgo:	radili	„ radilo.
„	164	„	4	„	odveć	„ dosta.
„	166	„	17	ozdo:	gotovo	„ gotovu.
„	169	„	18	ozgo:	bio bi	„ hio bio.
„	175	„	1	„	u dvor	„ na dvor.
„	178	„	19	ozdo:	malena	„ maloga.
„	178	„	9	„	polače	„ palače.
„	179	„	14	„	bi je	„ bi vojnike.
„	180	„	8	ozgo:	ratnoga zvanja	„ ratnoga zanata.
„	182	„	1	„	spomen onoga	„ spomen na ono.
„	183	„	8	„	u kojem	„ u kojoj.
„	184	„	7	ozdo:	spomen djelâ	„ spomen na djela.
„	185	„	15	ozgo:	nije upotrebljavao	„ ne bi upotrebio.
„	186	„	10	ozdo:	najznamenitije	„ naznamenitije.
„	187	„	3	„	trvdili	„ tvrditi.
„	189	„	17	ozgo:	anali, koji	„ anali, koje.
„	189	„	7	ozdo:	68.	„ 69.
„	190	„	2	„	Baš naopako	„ Baš obrnuto.
„	191	„	6	ozgo:	ili oštro	„ ili gorko.
„	191	„	13	„	pominje toliko	„ pominje tolikih.
„	191	„	15	„	izražuje	„ izrazuje.
„	192	„	13	„	preko Alpi	„ preko Alpa.
„	192	„	4 i 16	ozdo:	ponajviše	„ većinom.
„	192	„	3	„	za izgubljenim dijelovima	„ izgubljene dijelove.

Na nekoliko mjesta treba riječi štampane sa *ie* ispraviti na *ije* n. pr. vrijeme, lijepe mjesto: vrieme, liepo.